عظيم شاعر
تاجل بيوس

هولارام هنس

GUESTS OF HONOUR

Shri Murli Adnani

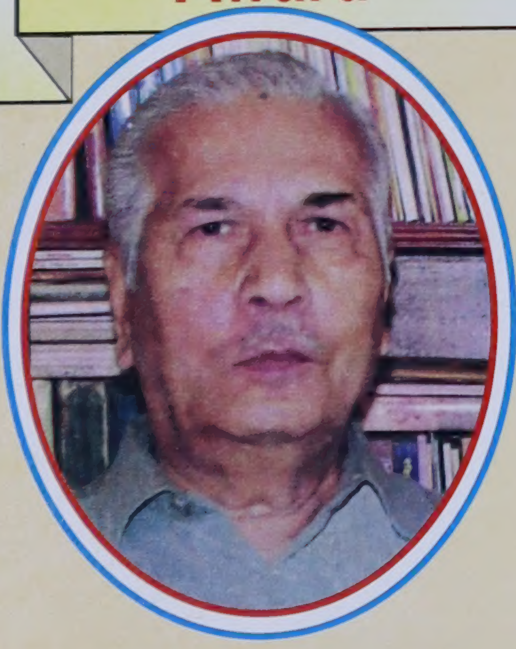
Shri Pritam Ghanshamnani

Shri Prakash Chandnani

AWARDEES

Narain Shyam Award

Shri Murlidhar Jetley

Sheikh Ayaz Award

Shri Hiro Thakur

Artwork : Anand Ram Lalchandani, Mumbai. M : 9323726436 - 9820883807 e-mail: anandrl@yahoo.com

عظيم شاعر
تاجل بيوس

''سنڌ شاعر جي پھر ۾، ٽڙيل گُلاب آهي،
يا سونهن، سچ، سڳنڌ جو کليل ڪتاب آهي.''

قلمڪار
هولارام هنس

(1) ''سنڌ ۾ شاعري گهٽي آئر!
شعر ۾ چنڊ-چاڻ ڪاٽي آ! -آٿمناٿن شامي

(2) ''غزل گيت هوندا، ھجان يل نہ مان،
ويس پاڻ پنھنجو پنن ۾ اڏي. -مريم مجيدي

(3) ''شاعر ! تنهنجا سپنا،
خالي نا هن خاڪا.'' -تاج جويو

(4) ''سنڌ کي ڇو ٿا وساريو شاعرو!
ڏيہ وارن جون ميارون ٿيون اچن.'' - اختر درگاهي

(5) ''مون جو ٻڌيا نيڻ سمهڻ لئہ،
جاڳيو من ۾ گيت غزل ڪو.''

(6) ''شعر لکندي سُڪون ملندو آ،
شاعري آهي يا ميسحائي''؟ -عامر سيال

هيءُ ڪتاب پيش ڪريون ٿا تخليقار شري ارجن حاسد
۽ سرجڻهار واسديو موهيءَ جي شان ۾

بيسٽ سنڌي سڀا، ممبئي، پشپ 55، سال 2012

BEST SINDHI SABHA MUMBAI

(Estd- 1958)

عظيم شاعر تاجل بيوس

Azim Shair Tajal Bewas

Author:

Holaram Hans

Flat no 8,Swatantra Saink Society
Mith Bunder Rd.
Thane (E), 400 603

Mobile: 9969547534

Copies:- 500

Price:- Rs 200 /-

Year:- 2012

Publisher:-

Secretary BEST Sindhi Sabha,
7-Ram Rajya Thane (E)
Mumbai 400603

Printer:- **Impressions**

212- Allied Ind. Estate.

Mahim, Mumbai- 400 016.

Mob.: 9820883807

Cover:-

Shri Ram Lalchandani

(Artist)

DTP:

Shobha R. Lalchandani

سپا جا باغبان ۽ پشپ جا مالهي

١. ڊاڪٽر آموجا رام

٢. هولارام هنس

٣. روپچند ڪيماڻي

٤. ڪنعيو تولاڻي

٥. پشپ ڪاميٽي:-

ڪنعيو تولاڻي

روپچند ڪيماڻي

٦. ڪاميٽي ميمبر:-

سلوچنا آموجا، ميرا گيهاڻي،
آنند ڇڳاڻي، سريچند چاهڙيا،
ڪيسواڻي، واسواڻي

٧. پبلشر:- سيڪريٽري

٨. پرنٽر:- امپريشنس

٢١٢، الائيڊ انڊسٽريئل اسٽيٽ،
ماهيم، ممبئي - ٤٠٠٠١٦.

Mob.: 9820883807

Statement as per press & Registration
Book -Act
Form IV

PUSHP

BEST SINDHI SABHA

1. Place of Publication : Mumbai
2. Periodicity of Publication: Yearly
3. Printers name : **Ram Lalchandani**
   Nationality Indian
   Address: **Impressions**
   212, Allied Industrial Estate,
   Mahim, Mumbai 400 016.
   Phones: 9820883807
4. Publisher's name: **Holaram Hans**
   Nationality: Indian.
   Address: Flat no 8,Swatantra Sainak Society
   Thane (E), 400 603
   M : 9969547534
5. Editor Name: Same as above
   Nationality: ""
   Address: ""
6. Name & address of: Individual who owns The newspaper & Parties of Shareholders holding more than one percent of the capital. BEST SINDHI SABHA
   7-Ram Rajya Thane (E)
   Mumbai- 400 603

I Holaram Hans hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

HOLARAM HANS
Sd.
Singnature of Publisher

پيش لفظ

”سنڌ جي سر زمين تي شاعريءَ جو سرچشمو.“

شاعر آهن گُل، جن کي خدا اُن لاءِ خلقيو آهي ته جيئن اسين اُنهن جي سونهن ۽ سرهاڻ، مهڪ ۽ موسيقي، خوشبوءِ ۽ خيال، فن ۽ فڪر ماڻي سگهون. هر گُل کي پنهنجي سڳنڌ آهي. تنهن هوندي به سنڌ جي سر زمين تي قديم سنڌي شاعرن جي ترمورتي آهي.

شاه (1689-1752) سچل (1739-1829) ۽ سامي(1743-1850) ته جديد دور ۾ ترمورتي آهي، عظيم شاعر شيخ اياز (1923-1997) اُستاد بخاري (1930-1992) ۽ تاجل بيوس (1938-2007) تاثير واري تاجل بيوس به ڪمال ڪيو آهي! پيا گُل آهن:-

تنوير عباسي، نياز همايوني، سرڪش سنڌي، نواب علي زيب، امداد حسيني، شمشيرالحيدري، ادل سومورو، سرمد چانديو، تاجل بلوچ ۽ تاج جويو وغيره. مطلب ته اياز کان اياز گُل (1959) تائين سنڌي شاعريءَ جو سر چشمو سنڌ ۾ سُڪڻ جو نه آهي. هند ۾ ته عظيم شاعر نارائڻ شيام (1922-1989) ڌرو تاري مثل آهي ۽ شاه اسان جو ساه، سچل پَرَ ۽ سامي آتما آهي. شيام لاءِ ستايل سڪندر فرمايو آهي:-

”ويهن صديءَ جو هو وڏو شاعر اياز
پر پڙهي نامي ڏٺو تو شيام کي.“

سنڌ جي ڪيترن ڪوين جا ڪتاب مون وٽ ميسر نه آهن، اُن ڪري آنءُ اُنهن جي مهڪ ۽ موسيقي ماڻي نه سگهيو آهيان. چون ٿا سنڌ ۾ 500 شاعر آهن. ٢٢ باب ۾ مون سنڌ جي شاعرن کي سمائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هڪ عظيم شاعر ۾ جيڪي گڻ جهڙوڪ پنهنجي مٽيءَ، ماڻهن، ۽ مُلڪ لاءِ اسيم محبت، خيال ۽ فڪر جي اونهائي ۽ اُڏام، موسيقي، عُمدي عبارت، وسيع مطالعو ۽ مشاهدو، ٻوليءَ تي دسترس، انساني عالمگير جذبن جي اوڪ ۽ ڊوڪ، انسان جي عظمت ۽ محنت جا گيت ڳائڻ، فن ۽ فڪر ٻنهي ملوڪ هجن ۽ مکيه ڳاله ته طلب جي تنوار کان پرهيز. شاعريءَ جي قدرتي ڏات، عظيم انسان، رس، چس، رواني،ردم ۽ ترنم، ۽ قديم ۽ جديد شاعريءَ جي وچ ۾ پُل هجي ته بهتر... اهي سڀ گڻ تاجل بيوس ۾ ملن ٿا. هن جي ”بيتن“ ۾

”فهرست“

ٺيٺ لفظن ۾ جماليات ۾ جانب شاعر، سندس ڪلام... ''ڪئين سياح سمهان، منهنجا مارئڙا پٽري پٽ سمهن.'' اڄ به سنڌ ۽ هند ۾ ڳاتو تو وڃي. هن جي شعر ۾ خيالن جي بيباڪ چٽائي آهي. اڇو ته هن جو ڪلام جهونگاريون:-

(۱)'' پوري ٻٽ تي ڪارو چولو،
سنهڙي جُهڙ ۾ سج تو چمڪي.''

(۲)'' غرور ذات تي ڪونهير، ڏات تي پرُ تم،
ڪلام منهنجو ڪُمي جي سگهو، ڪُمي چڙيو.''

(۳) ''ڪتاب ڪيرتو ڪولي، ڪلام گونجي پيو،
پڙهي سگهو نه بخاري ،ته ڪُجهه هٽي چڙيو.''

(۴) ''لفظ چا لاءِ يار ڳولين تو،
مون سان ڳالهاءِ دوستن وانگي.''

(۵) اسين سمنڊ ناهيون ،جو ڪو دنگ روڪي،
اسين وقت وانگي، اورانگهي لنگهون ٿا.''

(٦) ''جيون-جوڙو چوڙيان تو پيو،
موت مٿي تي پڳڙي وانگي.''

(۷) جو بخاريءَ سان نهي مليو، اڄ ملي ڪجهه پڙهي ڪجهه هٽي،
هر غزل اُن جي تن من جو آئينو، جذبن جو اظهار هو.''

پرک:- شيخ اياز ۽ تاجل بيوس تي تنقيد ڪندي، ڪن لکيو آهي:- ''اياز تمام گهڻو لکيو آهي، اُن ڪري هن جي ڪن شعرن مان، Rough هجڻ جي بوءِ تي اچي، پي ڳالهه ته اياز جيڏو وڏو شاعر آهي. ايڏو وڏو ماڻهو ناهي....يعنيٰ شاخصيت جي حوالي ۾ آلن توئن ۾ ساڙڻ جهڙو ماڻهو آهي.'' تاجل بيوس وري هڪ بيرو ڪريٽ هئڻ ڪري، مختلف آهي. سڌو ۽ سنڌ پرست ناهي'' (مون کي هي وڌاءُ پيو لڳي.)

ڪن پارکن جو وري چوڻ آهي ته....''شاه لطيف کان پوءِ هن مهل تائين، تاجل بيوس جهڙا بيت ۽ ''وائي'' ڪوئي نه لکي سگهيو آهي، پوءِ اهو شيخ اياز هجي يا اُستاد بخاري....!''

اياز لاءِ وري ڪن لکيو آهي:- ''هن قومي تراني جهڙا تاريخي شعر ڏنا آهن ۽ هو سڌو سنڌ پرست آهي.....پر اڄ هو اياز، ساڳيو اياز ناهي.''

نوان آهي. ''وائيءَ'' ۾ وراڻي آهي ۽ هائيڪو ۾ ڇا ته منظرڪشي آهي:-

(1) ''جڏهن آئي شام
هاري وٺي هالار تي.
رَتَ جا پريل جام'' - هائيڪو

(2) ''اوڻي جهل اُڻن ڪي، منهنجي ماني ڪاٿ
اسان جيءَ اوطاق ۾، جُتيءَ سوڙو آٿ.
اِجها مُرڪي ماءُ. اجهو مليو آ جڇو.'' - بيت

(3) اجها ٿي پريات، ڦٽندي ڏارا ڪير جي،
وڇندا چِڙا وانڊ ۾، لُڏندا پڪي لات،
اِجها ٿي پريات، ڦٽندي ڏارا ڪير جي.... -وائي

تاجل سنڌ جي حال، ماضي ۽ مستقبل ۾ ٽيڀون هيون آهن. هن جي شاعري سنڌ جي پيڙا جو پرلاءُ آهي، هن جي شاعري، قديم ۽ جديد شاعريءَ جو مهراڻ آهي، هن جي ڪومل ۽ قوٽ واري ڪويتا، ڪنهن ازلي ڪاتب لکي آهي. هيءَ پکيءَ مثل هو. جنهن سنڌ جي وڻن جي شاخن تي ويهي شعر ڳايا، هن جو روح اُها چولي آهي، جنهن ڪاڇ ۽ ڪوڏيءَ ڪي ٽُڏي، چنبڙ ڪي چُمڻ لاءِ اُيار يري. هن جي خوابن، حقيقت جي تلاش ڪئي ۽ حقيقت تائين رسي، حقيقت کي نئين معني بخشي. هن جي ڪويتا ۾ ڪا قيت مليل نه آهي. هن ڪويءَ جو ڪردار قوميت کان وڌيڪ، انسانيت ڏانهن جُهڪيل آهي. هيءُ شيخ وانگر انقلابي به هو. هيءُ سپنن جو سوداگر هو ۽ هن جي شاعري، ازل ۽ ابد جي وچ ۾ پُل آهي. هن جا ڪي شعر، سنڌ جي ڀهراريءَ جي حُسن جا شاهڪار آهن، هن جي تخليق، سنڌي فڪر ۽ فن جو سنگم آهي. هيءُ جيڪڏهن فقط هڪ شعر-''سنڌ منهنجي امان''! لکي ها، تڏهن به سنڌ جو هڪ وڏو شاعر ڪري مڃيو وڃي ها. هيءُ بيورو ڪريٽ هوندي به، هارين ۽ پورهيتن جو سردار هو. شروعاتي حياتيءَ جو وڏو حصو، هن ڀهراريءَ ۾ گذاريو هو، هڪ ڳنوار مثل. شاعري، هن تي ائين اُيرندي هئي، جيئن وڻ تي سياويڪ نموني پن اُپرندا آهن.هاڻي سنڌ جو ٽيون عظيم ۽ اُستاد شاعر، اُستاد بخاري (1992-1930)پنهنجي مٽيءَ لاءِ مارئي جهڙي محبت، خود داري، سنڌي زبان تي پورو پورو دسترس، پيار ۽ محبت جو شاعر، لاثاني فن ۽ فڪر....تشبيهن، اشتعارن،

1

”عظيم شاعر تاجل بيوس جي جيوني“

تاجل جو جنم خيرپور ضلعي جي هڪ ڳوٺ، ”پير حيات شاهه جيلاني“ ۾ سيپٽمبر مهني1938 ۾ ٿيو. هيءُ اڃا ابهم ئي هو، جو هن جو پتا صاحب 1946 ۾ گذر ڪري ويو. هن جي ماتا صاحب هنڪي پاڙهي، تاتي، لائقيءَ لڳايو. پنهنجي زندگيءَ جا پهريان ٽيهه سال هي صاحب ڀراريءَ ۾ ڳوناٺي وايو منڊل ۾ پليو، پڙهيو، ۽ وڏو ٿيو. هن زندگيءَ ۾ غريبي ڏٺي، ننڍي هوندي ڪيس پنهنجو ڏڻ پاڻ پالڻو پيو، يعني ننڍپڻ ۾ ڪجهه وقت لاءِ هو ڏنار به هو. قادر جي قدرت ۽ ڪائنات جي ڪُڪ ۾ رهي هو پرڪرتيءَ جو پوڄاري بڻيو. هي ذات جو سمون آهي. هن جا مائٽ ملاح، ڪوري، شيخ، سيال ۽ سمان آهن. اُن ڪري هن ۾ ڪو ذات پات، رنگ نسل ، ڪاري گوري، وارو ڪو به ڀيد نه آهي. هن پنهنجي اکين سان پورهيتن، ڪمين ڪاسبين، هارين، نارن، تي ظلم ٿيندا ڏٺا. هن جي پنهنجي ماڻهن، ملڪ، ۽ مٽيءَ سان اسيم محبت آهي. انساني زندگيءَ جي، عالمگير انساني جذبن، اُمنگن، اُتسن، آشائن، مُرڪ، لُڙڪ جو، هن مشاهدو ڪيو آهي - الڳ الڳ منظر پسي. ننڍي هوندي هو شاهه لطيف جي درگاهه تي پڻ راڳ ۽ سماع ماڻي چڪو آهي.

ڪوي بڻجڻ جي قوت هن ۾ ننڍي هوندي ڏني وئي. ڏاتار، هنڪيڏات ڏني هئي، جا هن پنهنجي ڏاهه، ڏانوَ، مشق، مطالعي ۽ مشاهدي سان اُجاگرڪري عظيم بڻيو. هن جو پهريون شاعريءَ جو ڪتاب 1982 ۾ شايع ٿيو.

پنهنجي محنت ۽ اورچائيءَ سان، هن مئٽرڪ، بي.اي، ۽ ايم.اي، پاس ڪئي. شروعات ۾ اُستاد يعني ماستر بڻيو ۽ پوءِ سرڪاري نوڪريءَ ۾ گهڙيو ۽ اڳتي هلي وڏو عهدو ماڻيائين.

ڪنھن به واد وواد ۾ نه پئاجي، آن ۾ هڪ سنڌي زبان جي نماڻي نثر نويس جي حثيت ۾ ائين ئي چوندس:-

''هنن ٻنهي ڏات ڌڻين، سنڌ ڌرتيءَ جي سُڳنڌ ۽ سُرهاڻ، سوڀيا ۽ سونهن، شاعريءَ وسيلي پري پري تائين ڦهلائي آهي، جنهن لاءِ هنن جا، اسين سڀ سنڌي ٿورائتا آهيون. شاعر مرندا آهن، ته صديون ويران ڪري ويندا آهن، ڌرتي ۽ سرڳ جو مٿر ملن آهي شاعري!

شاعري اسان جي شعور ۽ لاشعور ۾ پيهي، سانچ ۽ سونهن جو روپ ڌاري، اسان جي ۽ قومن جي زندگيءَ ۾ انقلاب آڻي ٿي.

سنڌ ۾ اڄ اياز، تاجل ۽ بخاريءَ جي شاعري امر جوتي آهي، جنهن کي گھٽنائون ۽ هوائون وسائي نه سگھنديون.

هنن جيڪا ديگ چاڙهي، اُن جو ڍڪ به هنن ئي لاٿو!

دنيا جا عظيم شاعر پهريائين پنهنجي ڌرتيءَ جا عظيم شاعر هوندا آهن.

بيوس ۽ بيوس (ڪشنچند بيوس ۽ تاجل بيوس) لکڻ ڪانپوءِ،

سنڌي شاعريءَ جو سفر ڪندي، مون سان هڪ ٽيون شاعر به ڳڏيو، جنهن جو نالو به بيوس آهي.... يعني ''شيرل بيوس.''

شعور وارو شيرل بيوس، سنڌ جو اهو سهاجهو ۽ نماڻو شاعر ٿي گذريو آهي، جنهن سنڌي شعر جي قديم صنف ''ڪافيءَ'' ۾ پاڻ ملهايو. هن جون پُر سوز ڪافيون ، اڄ به سنڌ جي جهرجهنگ ۾ جهونگاريون وڃن ٿيون.

ڪافين بابت، پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ لکيو آهي، سنڌ ۾ ڪافيون چوندڙ شاعر ۽ ڳائيندڙ ريگستاني ڳُلن وانگر ڳاناٽي ڪان ٻاهر ٿي گذريا آهن. جئن ملهار جي مند ۾، سنڌ ۾ واريءَ تي ٽڙيل ڳُل جي سندر تا تي، هرڪو مست ۽ حيران ٿيندو آهي، تيئن سنڌي ڪافين جي حُسن تي به هرڪو فدا آهي.''

(1) ''سنڌي شاعرءَ جو سفر''(2)''عظيم شاعر اياز''...

اِهي ٻه ڪتاب، بيست سنڌي سڀا پاران شايع ٿي چڪا آهن. باقي(3) عظيم شاعر تاجل بيوس ۽ (4) شاه لطيف.'' اوهان جي هٿن ۾ جلد ايندا. اِن کان پوءِ، هند جي ماهتاب محبوب، (5)'' سندري اُتمچنداڻي'' ۽ سنڌ جي سندري اُتمچنداڻي، (6)'' ماهتاب محبوب''.

شل ڏياري ۽ نئون سال ، اوهان سڀني لاءِ سک ۽ سمپتي آڻي ۽ آڻي آنند اُلهاس''

ڏياري 2012

- هولارام هنس

انگلنڊ جي فطرت جي شاعر، وليم ورڊسورٿ وانگر، تاجل، جهنگل، ٽڪريون، ٻيلا، ڍنڍون، ۽ نديون نارن، جو سئر ڪري وڌو ٿيو. گورڪي ۽ ورڊسورٿ وانگر هيءُ ذات جو ڏٽي ۽ سهڻو سرجڻهار، ننڍي عمر ۾ ئي ڇورو ڇنو ٿيو. مطلب ته هن جا آزمودا، تجربا، ڀرپور مشاهدو، ۽ ڳوڙهو مطالعو، ڪائنات جي ڪڻڪڻ لاءِ ڪروڻا، مائٽن جو بي وفائون ۽ قدرت روپي ڪتاب، هن کي عظيم ۽ عالي شاعر ۽ شعور جو ڏٽي بڻايو.

جديد سنڌي شعر جي باني، ”ڪشنچند بيوس“، پاڻ تي ”بيوس“ نالو اُن ڪري ڌريو، ڇاڪاڻ جو هن دنوي داوَن پيچن ۾ بيوسي محسوس ڪئي. پر تاجل تخليقار، پاڻ تي نالو ”بيوس“ اُن ڪري رکيو، ڇاڪاڻ جو هو سنڌ جي عوام جي بي حالي ۽ بيروزگاري، بيڪسي ۽ بيوسي، سهي نه پيو سگهي، اُن ڪري هنکي، ”ڌرتيءَ جو شاعر“ چئجي ته وڌاءُ نه ٿيندو. هو هاري هو، ۽ پاڻ کي، ”هاريءَ جو پٽ“، سڏائڻ ۾ عيب نٿو سمجهي. تاجل سنڌ جي عوام جو شاعر آهي.

تاجل ڪڏهن به طلب جي تنوار ڪونه ڪئي. شاه لطيف جو بيت :

”طلب جي تنوار، متان ڪرين مڱڻا!
ڏکي ڪندءِ ڏار، ماڻڪ ڏئي مُٺ ۾.“

هميشه هن هئين سان هنڊايو هو. تاجل ٻيجل نه، پرراءِ ڏياچ هو، جو پنهنجي ماڻهن ۽ مٽيءَ لاءِ سِرُ به ڏيڻ لاءِ تيار هو. پنهنجي هڪ ادب لطيف ۾ لکي ٿو :-

”تنهنجي شاعري تنهنجي مُنِ پڪوڙيل وظيفي مان جنم ورندي آهي ۽ منهنجي شاعري عوامي جدوجهد جي سيلاب مان.“

تاجل لاءِ آنءُ فرانسيسي شاعر پال ڪلائو ديل جي اُلفاظن ۾ ائين چوندس :-

”اي شاعر! تون، جيڪو رواجي ٻولي ڪونه ٿو ٻولين، اي شاعر! تنهن جو ڪلام، شعر ۽ ڪوتا جي مجلسن ۾ هٽ ٿوڪين عاقلن جي سمجهه کان مٿانهون آهي. تون پنهنجيون اکڙيون اُپ ڏانهن کڻُ، ڇاڪاڻ ته رڳو ازل جو ڪوي، ئي توکي مناسب مجتا ڏيئي سگهي ٿو.“

●●●

هن پنهنجي موهيندڙ ۽ ماٺيني مزاج سان سيني کي مشتاق ڪيو.

هن جي شاعريءَ ۾ قديم ۽ جديد سنڌي شاعريءَ جو ٻج آهي. هن سان ”جو وَهي سو لهي!“ واري ڪارَ آهي.

شاهه لطيف پڻ فرمايو هو :-

”ذات نہ آهي ذات تي،

جو وَهي سو لهي!“

هن کي پنهنجي ٻوليءَ تي دسترس آهي. هن جا لفظ، محاورا، اصطلاح، ڪردار، نظارا، سنڌس ماحول مان اَچن ۽ اُڀرن ٿا. هن جي شاعريءَ ۾ شاهه واري موسيقي آهي ۽ آهي مٺ ۽ مٺيا!

هن جي واڌاري ۽ سڌاري ۾، راهه ۽ رستي ۾، اُنتيءَ ۽ اخلاق ۾، هن جي ماتا صاحب، اُستاد صاحب، ۽ شاهه لطيف جي شاعريءَ، جو وڏو هٿ آهي. سنڌ جي، هر اُمنگ، رنگ، ڏنگ، جذبي، جيون، تي هن فنڪار پنهنجي ڪلا ۽ ڪماليت سان لکيو آهي ۽ سوچيو ۽ لوچيو آهي. هن وٽ عالمي شعور جو شعاع آهي :- فرمائي ٿو :-

1) ”اُڇلايو پيا ائٽم گولا،

چا هيءَ ڌرتي ڪاري آهي؟“

ڏاري صنف، ”غزل“ جو هن سنڌ ۾، سنڌيڪرڻ ڪيو آهي :-

هڪ مثال :-

2) ”جا پيلا ٽين ۾ ٻرندي هئي،

سا ٻُٽ ٻُٽ ناهي ٻيرن ۾.“

3) ”نٽ ۾ پوتل موتي ناهن،

جو اني آ، جا جرڪي پيئي.“

هي ڪومل ڪوي، ڳائي ۽ وڃائي بہ سگهندو هو. ساز، سُر، سونهن سُڳنڌ، صحبت، تي هو سِرُ ڏيندو هو.

ماٺهو ۽ مٽيءَ ڪان مَٽي، ٽين شئہ، هنڪي مٺيري نئي لڳي.

تاجل، ڏيءُ ۽ پٽ ۾ ڪو ڀيد ڀاوَ نہ رکيو. هنکي ست ڏيئر آهن، اُنهن جا نالا بہ ڏسو ڪيڏا نہ سهڻا ۽ سنا رکيا اٿس. سورٺ، سهڻي، سنڌو، ڪنول، بي نظير، موکي ۽ خوشبوءِ، وغيره.

چٽاعڪس آهن، جيڪي سنڌ جي ٻهراريءَ جي حسن جا شاهڪار آهن.''

تنوير عباسي

''نندي هوندي ئي مونکي، تاجل جي طبيعت ۾ شاعريءَ جو رنگ نظر آيو. هن جي تخليق، سنڌي فڪر ۽ فن، قديم ۽ جديد، جو سنگم آهي. هيءُ هڪ عوامي شاعر آهي. هن جي شاعري قديم صراحيءَ ۾ نئين قسم جي شراب مثل ڇلڪي رهي آهي.'' **- حڪيم فقير الهندو جتوئي**

''سنڌ منهنجي اَمان''، جڏهن عابده جي آواز ۾ ٻڌم تہ مونکي ائين لڳو تہ ڪير اکين جي ڳوڙهن سان من ڌوئي صاف ڪري، عبادت ڪري رهيو آهي.'' **موهن گيهاڻي**

''تون! اسان جي ٻوليءَ ۽ شاعريءَ جي اُها سونهن آهين، جنهن جي سِٽَ سِٽَ ۾ اسان جي ساهہ جا سلسلا جوڙيندي رهي ٿي.''

لڇمڻ ڪومل

''ڀٽائيءَ کان پوءِ ڳوناٺو هڳاءُ جيڪو تاجل بيوس جي شعر ۾ ملي ٿو، اُهو اياز ۾ بہ گهٽ آهي **- نارائڻ شيام**

''تاجل بيوس سنڌ جي روايتي ۽ بنيادي صنفن، بيت ۽ وائي ۽ ڪافيءَ کي نہ صرف زنده رکيو آهي، پر اُنهن صنفن کي اڳتي پڻ وڌايو آهي.''

شاعريءَ جو موسيقيءَ سان ڳانڍاپو ۽ رشتو ازلي آهي. تاجل جي موسيقيت هن جي ڪلام کي، جهر جهنگل ۾ بہ مقبول بڻايو آهي.''

- اختر درگاهي

ڀٽائيءَ جي ڏڳ تي هلندڙ شاعر اُستاد بخاري، تاجل بيوس، ادل سومرو، جي صورت ونِي سنڌي سماج جي جياپي، عزت ۽ عظمت لاءِ جاکوڙ ڪري رهيا آهن. **- امير بخاري**

لطيف کان پوءِ هن مهل تائين تاجل جهڙو بيت ۽ وائي ڪوئي نہ لکي سگهيو آهي، پوءِ اُهو اياز هجي يا اُستاد. **- ساجد سومرو**

روميءَ جي راءِ.... ''شاعري جزو اَست اَزپيغمبري''.... تي يقين رکندو هئس، پر هاڻي تاجل جي شاعري پڙهڻ کانپوءِ اُن ۾ تبديل آڻي، ائين چوڻ تي مجبور آهيان تہ..... ''پيغمبري جزو اَست اَز شاعري....**سراج**

2

''تاجل بيوس تي ٻين فنڪارن جا رايا''

''تاجل شاعر تہ سھڻو آھي پر ماڻھو بہ سھڻو آھي. يارن جو يار ۽ محفل جو مور. سندس دل پيار جو گھر آھي. پيار دل ۾ تہ سونھن دنيا ۾. شمع ھوندي تہ روشني ھوندي.''

اِھي اُلفاظ آھن عظيم شاعر نارائڻ شيام جا، تاجل جي باري ۾.

شيخ اياز تاجل کي، ''مصور شاعر'' سڏيو آھي. ھيري ٺڪر ھن کي، ''شرنگار رس جو ڪوي''، ڪوٺيو آھي. انعام شيخ ھن کي، ''لفظن جو لڄپال شاعر''، نالو ڏنو آھي. اياز گل ھنکي، ''سھڻو سرجڻھار ۽ محبتي ماڻھو''، جي سري سان نوازيو آھي. ناز سنائي چواڻي :- ''تاجل جي شاعريءَ ۾ ڪم آندل ٻولي قديم ۽ جديد مروج ٻوليءَ جو سنگ ميل آھي ۽ سندس شاعريءَ مان اُھو ھڳاءُ ٿو اچي، جيڪو سنڌ امان جي مٽيءَ ٻوليءَ جو ھئڻ گ ھرجي.'' شمشير الحيدري لکيو :''دنيا جا سڀ عظيم شاعر اول پنھنجيءَ پنھنجيءَ ڌرتيءَ جا عظيم شاعر آھن.... تاجل جي شاعري منھنجي نظر ۾ انھيءَ منزل ڏانھن ھڪ اَھم قدم آھي''.

''اسان جو تاجل شروعاتي دور ۾، عظيم سنڌي ڪلاسيڪي شاعرن توڙي پنھنجي دور جي وڏن شاعرن کان متاثر نظر ٿو اچي، جيئن ھن جي ڪجھ ڪافين ۽ غزلن مان ظاھر آھي، پر پوءِ، ھر سٺي شاعر وانگر، اُن ڍُٻڻ مان نڪري، اڳتي ھلي تخليق جي دنيا ۾ ٿو پھچي، جتي نوان ردم، نوان عڪس، نئين قسم جي ٻولي، ۽ اسلوب، ۽ نئين قسم جي موسيقيت، دريافت ٿو ڪري.

نہ فقط ''بيتن'' پر ''غزل'' ۾ بہ ھن تخليقي روح ڦوڪيو آھي. ''ھاري ۽ پورھيت'' ھن جا نوان موضوع آھن. جيئن تہ حياتيءَ جو چڱو حصو ھن ٻھراريءَ ۾ گذاريو آھي.......ھن جي شاعريءَ ۾ اُتان جا

3

”تاجل بيوس جي ڪوتا جا فارم“

سنڌي زبان جا اصلي نسلي ڪويتا جا فارم (مضمون) آهن بيت، ڪافيون ۽ وايون وغيره.

غزل ۽ رباعي، نظم ۽ آزاد نظم، هائيڪو ۽ ترائيل، مثنوي ۽ قصيدا، ۽ سانيٽ وغيره ٻاهران آيا.

تنهنجا نيڻ غزل ڪتاب ۾ تاجل هڪ سؤ غزل پيش ڪيا آهن.

هن سنڌ جي سهڻي ڌات ڌٽيءَ، بيت ۽ وايون، غزل ۽ گيت، نظم ۽ آزاد نظم، قطعا ۽ ڪافيون، شاعراڻو نثر ۽ نثري نظم، ٽيڙو، ٽه سٽا ۽ چو - سٽا، لوڪ گيت وغيره لکيا آهن ۽ شاه لطيف جا سُر جهڙوڪ سر ڏهر، سُر سارنگ، سُر مارئي، وغيره پنهنجي ناياب قلم ۾ ڪماليت ۽ ڪلا سان قيد ڪيا آهن.

تاجل جي ڪومل ڪويتا ۽ شاهاڻي شاعريءَ ۾ سنڌو نديءَ جي پاڻيءَ جهڙو ميٺاس، شاهه وارو سُرُ ۽ تال ۽ سنڌ جي صوفين جي سڳنڌ ۽ سونهن آهي. سنڌ يوميءَ جي سرهاڻ، هن جي هر ڪويتا جي فارم ۾ آهي. ٻاهران آيل ڪويتا جي فارمس کي ٻه هن سنڌي جامو پهرايو آهي. هن جا غزل توڙي ٽه سٽا ۽ چار سٽا لڳن ڪونه ٿا ته هوُ ڪو ڌاريا آهن. هر صنف جي هن پوري پَرورش ڪئي آهي.

”غزل“ :-

غزل معنيٰ محبوبا سان ڳاله ٻوله ۽ تغزل معنيٰ سهڻن ماڻهن سان عشق جون ڳالهيون. سٺ ستر واري ڏهاڪن کان پوءِ ”غزل“ انهيءَ ڏُہڻ مان آزاد ٿيو آهي. اياز وانگر تاجل جي غزلن ۾ ٻه سنڌ لاءِ سڪ،

”جڏهن پونءُ بڻي“، پڙهيوسين ته سنڌ ڏرتيءَ جي سرهاڻ بي سرت ڪري ڇڏيو. اُن سرهاڻ جو واس پهرين شيخ اياز ونايو هو، هاڻي تاجل اُن ۾ اظافو ڪيو آهي. محسوس ته اصل ۾ مڪيه ڪوي سنڌ جائي آهن.“

سنڌري ۽ اُتم

”تاجل اهڙي ته سنڌي ڪتب آندي آهي، جنهن کي پڙهيل

ڳڙهيل ماڻهوءَ ڪان وٺي، هڪ ڳنوار به سمجهي سگهي ٿو.“

محمد رمضان مخلص

”ائين محسوس ٿيو ڄڻ تتل واريءَ ۾ ڪنهن مسافر کي ڇانوَ جو احساس ٿيو هجي، اُهو احساس، تو پوري قوم کي ڏياريو آهي.“

سائين ڏنو شاه

”تون لفظن جو بادشاه آهين - ماڻهن جي دلين مان راز ڪڍي، سچ جو وڻجارو ثابت ٿيو آهين - ڪلا ديويءَ توتي وڏي ڪرپا ڪئي آهي.“

ساقي سومرو

”تاجل پلي ته ڪتابن پنيان ڪتاب آڻي، پر شعري مجموعي - ”جڏهن پونءُ بڻي“- وارو تاجل وڏي انتظار ڪانپوءِ پيدا ٿيندو آهي.“

شيخ اياز

”سنڌي غزل جو هند بوڪ...“ هن ڪتاب ۾ واسديو موهيءَ تاجل لاءِ هئين لکيو:- ”تاجل جي نس نس سنڌ بابت ڳالهائي ٿي. تاجل، سونهن/ جمال جو چٽ قابل مصور مثل چٽي ٿو. هن جي غزلن ۾، فڪر جو عناصر پڙهندڙن کي ڪنهن سوچ ڏانهن، موڙڻ لاءِ آماده ڪريٿو. هن جي سرڪشي به ڏسڻ وٽان آهي ۽ هيءُ هند جي اڪثر مسافرين دواران، دوستن سان ڪيل ملاقاتن کي خوب اهميت ڏئي ٿو.... **- واسديو موهي**

ويهين صديءَ جا سنڌ ۾ سنڌي زبان جا ٽي وڏا شاعر آهن، اياز، اُستاد ۽ تاجل. **-سرڪش سنڌي**

●●●

3) ”ٻاجهريءَ جي سنگ جهڙو ڪو غزل سَرجي تہ ڪيئن!
گهاٽ تان اک جي گليليءَ ئي ڪڏهن گهايو نہ آ.“

4) ”منهنجو پاڻي بہ جام جهڙو آ،
هرڪو لمحو خيام جهڙو آ.“

5) ”منهنجي هر ٻاله شام جا پنڇي،
تنهنجو هر لفظ دام جهڙو آ.“

خود ڪوتا جي فارم / صنف تي هن جا شعر پڙهو :-

1) ”منهنجي وائي آ باک جو چهرو،
منهنجو قطعو بہ شام جهڙو آ.“

2) ”منهنجو هر گيت يا غزل ڪوئي،
ڪبوتر جي اُڏام جهڙو آ.“

3) ”اهڙا سهڻا جهڙا گل،
منهنجا دوها گيت غزل.“

”جڏهن پونءِ بٽي“، (شاعراڻو نثر) هن ڪتاب ۾ بہ تاجل ۴۰ غزل پيش ڪيا آهن، اُن مان بہ تاجل جا ڪي غزل گنگنائڻ لائق آهن :-

1) ”سنڌ ساڃهيءَ ۾ هڪڙو ’بيوس‘،
مارن وٽ مياري آهي.“

2) ”بيوس هو سنگسار ويو ٿي،
ڪيئن چئو ٿا؟ جيرو آهي.“

3) ”منهنجي چورائي ويا سِٽَ،
تنهنجي چوليءَ وارا چِٽَ.“

4) ”نفرت آهي تنهنجو ڏاج،
پيار ڪرڻ جي موڪي پٽَ.“

5) ”زندگي ڪيڏي خوبصورت هُئي،
ويئي گذري جا. ڪنهن جي ٻانهن ۾.“

ڳوناٽو ماحول، لئه، سر، تال ۽ گهنگهرن جي ڇم ڇم آهي. تغزل ۾ گهٽو ڪجهه ٿوري ۾ چئي وجهي ٿو. تاجل جي غزلن ۾ اوهان کي سنڌ جي سونهن ۽ سڳنڌ، سرهاڻ ۽ سوپيا ملندي. هن جي غزل ۾ اسان کي موسيقي به ملي ٿي. غزل ۽ موسيقيءَ جو پاڻ ۾ روح ۽ جسم وارو لاڳاپو آهي. هن جو انسان جي، هر جذبي، جهڙوڪ دک سک، سماج، انساني مسئلا، سائنس، سياست، ذهن ۽ انقلاب وغيره. مطلب ته هن ڪامل ڪويءَ، هر موضوع تي فنائتي نموني غزل کي گهڙيو آهي. هاڻي اچو ته هن جو غزل ماڻيون :-

1) ”دلين ۾ ہاڻ اونده آ، ته سچ جي روشني ڪهڙي!

سڄي آ قوم دکياري، ته هڪ گهرَ جي خوشي ڪهڙي!“

2) ”آ مسافر! راه گمراهيءَ، منجهان ڀُولهي لهون،

سنڌ جي نجات کي شاه، منجهان ڀُولهي لهون.“

3) ”اجا ڪيترو اَڻ ڏٺو ڏيهه آ،

هوُ سورج نه سيڪجهه، هي ترتي نه ڪُل.“

هن شاهاڻي شاعر جو غزل ۾ عشق جو انداز پسو :-

1) ”ڳَلچ ڳلابي، اک شرابي، ڳُجر جو ڳورو بدن،

هٿ لڳائڻ سان پيا ٿا ريشمي تاڪيا ڪُلن.“

سنڌ جي ڪائنات / قدرت جي تصور جو، هن جو چوڻ جو لهجو ڏسو:-

1) ”جوپن جي ڪن يادن وانگي آه سمايل ساهَنِ ۾،

پيرين، پَپُرن، ليڙ، ماڃر، سڱرن ۽ چارن جي خوشبوءِ.“

هن ذات ڏٽيءَ جو پنهنجي شاعريءَ تي ناز ۽ نياز پسو :-

1) ”پلي ڪَٽ، سگهين جي ڪَتي منهنجو مُله،

مان موتئي جي خوشبو، مان صحرا جو گُل!“

2) ”ڪيڏي آهي لفظن ۾ موتيءَ جي هارن جي خوشبوءِ!

منهنجي سيني تي لتڪايل ڪارن وارن جي خوشبوءِ.“

هاڻي اچو تہ تاجل جو، ''شاعراڻو نثر'' يعني ادب لطيف جو لُطف وٺون؛ ''انبن جهليو بور ۾'' هن فنڪار ١٦٠ ادب لطيف پيش ڪيا آهن، جن ۾ نہ لئہ آهي ۽ نہ قافيو يا رديف ۽ نہ وري پد ۽ موسيقي وغيره. پر آهي خيال جي اُڏام، اونهائي ۽ سياٽپ، ڏاهپ وغيره. هنن شاعراڻن نثرن ۾ حسن آهي، جمال آهي، جذبو آهي، اُمنگ آهي ۽ آهي اُتساه ۽ ڪجهہ سکڻ ۽ سوچڻ لاءِ مکيہ ڳالهہ تہ اُهي شعر وارو تاثر ٿا ڇڏن.

شاعراڻو نثر :-

1)''چون ٿا تہ سنڌوءَ مان هڪ هلڪي سرخ رنگ جي لهر اُٿندي آهي، مائرن جي اَمرت پريل ڇاتين مان سفيد رنگ جا لڙڪ ڳڙندا آهن، ڌرتيءَ جي اُپريل ڇاتيءَ ۾ هڪ زوردار تير لڳندو آهي. جڏهن ڪنهن ڪاري ڪيل سهاڳڻ جي ڪوٺيءَ جهڙي نرم جسم تي کهاڙيون رقص ڪنديون آهن.''

2) ''مان جڏهن ڌرتيءَ سان روح رهاڻ ڪرڻ وهندو آهيان، تہ منهنجي ذهن ۽ شعور تي فقط ڌرتيءَ جو ئي واسو هوندو آهي، جيڪا ڪڏهن ڪنهن وڻ جي ڇانوَ ۾ وهاري، مونکي پنهنجي اُپريل ڇاتيءَ مان کير جا ڪٽورا پيارينديي آهي.''

3) ''جڏهن مران تہ مونکي سنڌ جي ڪنهن بنجر زمين ۾ پوري ڇڏجو. مان ٻاجهر ۽ ڪڻڪ جي تيلن جو روپ وٺي اُپرڻ ٿو گهران. جيئن مان ڪنهن نہ ڪنهن انسان جي پيٽ پرڻ جي ڪم اچي سگهان.''

سنڌي زبان جي ڪويتا جي اصلي نسلي صنف آهي بيت ۽ وايون وغيره. شاهہ لطيف، اُنهن جو سرجڻهار هو. ٣٠٠ سالن کان پوءِ سنڌ ۾ اياز، وائيءَ کي وري ورايو. اياز کان پوءِ تاجل، بيت ۽ وائيءَ ۾ پنهنجي نهيءَ جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي.

بيت :-

1) ''مِٽي جا ملير جي، تنهن مٽيءَ وڏو مانُ،
اُٿيو آڏيءَ رات، ڏُنهيون ڪن ڏنار.''

سُرُ مارئي

6) ''هوُ ڪوري ويا سِر بيوس جو،
تو هاڻي سڻن لڳائي آ!''
7)''رات بيوس ڪي سنڌي ساميءَ پڇيو،
ڏس ڀٽائيءَ ڪي ڪيئي اُستاد ڪيئن!''
غزل جي پڇاڙيءَ ۾ تاجل جي هڪ غزل تي غور ڪريو:-
1) ''زماني جو آخر تہ منصور آهيان،
وري دار تي سر ڏيڻ آيو آهيان.''
''سنڌ منهنجي اَمان''، ڪتاب ۾ بہ هن ڪوءِ ڪجهہ غزل اَسان کي آڇيا آهن. هنن غزلن ۾ سندس فڪر جي فهميدگي پسو:-
1) ''قسمت واري ڦرهي بيوس،
هرڪو پنهنجي پاڻ لکي ٿو.''
2) ''ڪنهن ڏنو تي پيار ڪنهن پيڙا ڏني،
گيت بيوس جا ائين ٺهندا ويا.''
3) ''پُٺي پيو آن بيوس ناهي،
سنڌ ساڃيءَ جو مالهي آهي.''
4) ''جي ڪرڙيءَ جو قصو ننڍا ڪو ٻڌايو،
تہ بيوس جو نغمو ٻڌڻ دل گهري ٿي.''
5) ''منهنجي گيتن ۽ غزلن ۾،
مشعل ٿي انسان اچي ٿو.''
6)''آيو رات اياز، بيوس بہ آيو،
ڀٽائي اچي ها، ڀٽائي نہ آيو.''
آخر ۾ هن جو غزل ۾ پيغام:-
1) ''منهنجي مالها، منهنجا مٽڪا،
سنڌي، سنڌيت، سنڌ، سونهاري.''

2) ''ساڄ ڪئي تاخليق،

سَرنهن جي ڦولار ۾،

روشنيءَ جي ليڪ.''

3) ''سرگم تي سنگيت،

ڳائن ويٺيون ڳيرڙيون

آزاديءَ جو گيت.''

هن ڪومل ڪويءَ ۾ ڏسو موضوعن جي ڪيڏي پِنتا آهي. اڪرن جو جادوگر پيو لڳي!

1) ''دوزخي آهي،

سوداگر آ سنڌ جو،

اسان مان ناهي.''

2) ''تڪو هان ٺاهي،

ايڏو نقشو سنڌ جو!

ڪير پيو ڊاهي.''

3) ''سنڌ، سندرتا ساڻ،

ڪوليم دري بهشت جي

پرينءَ پسايو پاڻ.''

بيوس جي بوند بوند ۾ سنڌ سمايل آهي!

ٽه سٽا :-

1) ''ڪيڏا گُل ٽڙيا! مالهڻ!

تنهنجي مُک تي،

ڪنٺمار ڪڙيا.''

2) ''ميان! ماچ ڪٺي،

آخر جهوني بڙ جا،

ويندا پن ڇٽي.''

2) ”چڪن نتا چاڪ، تنھنجا اڄ اياز چو؟
اڃان تنھنجا اُپ مان، اچن تا آواز.“

مشورو

3) ”ڪنڌئين ڪانھن ڪڪوريا، وريا وٽجارا،
ھلو ھلو ڪُن تي، جتي آب اُڇل.“

سُرُ گھاتو

وايون :-

1) ”گلن جي سرھاڻ،
سنڌو جوان جماڻ،
ڪيئن وجھين تو قيد ۾!“

2) ”وائي شاھ لطيف جي،
نانڪ جي ٻاڻي،
ڪير وجھي تو قيد ۾!“

3) ”ڏمريو ڪيئن ڏياچ ھو!
’بيوس‘ جھڙي ٻند تي،
نيري نيريءَ ڏند تي.“

4) ”وڻ جي ٽڙيل لام تي،
چڙ ڪنھن ٻريل جام تي،
پکي تو ٻولي.“

وائي معنيٰ ”وراٽي“. وائي اکر نڪتو آھي ”واٽيءَ“ مان.

ٽيڙو :-

1) ”اچي تو الاھ،
سائو ڪندو سنڌ کي،
دادلو درياھ.“

سڀ ڌرم دنيا جا وسري ويا،
هڪ ماڻهو نہ مون کان وسريو آ ....''

نظم :-

1) ''موهيڙن جا منهن تي ٻہ - ٽي لال داڻا
ڏينهن تپي ٿيو ڏينين جهڙو،
پوءِ پيي پاڻ ڏنگائين ڇوري!''

گيت :-

1) ''موٽي ملنداسين
تڏهن کلنداسين
جڏهن ورنديون کونجڙيون ......
ايندي مند گلاب جي
گڏجي ٽڙنداسين
جڏهن ورنديون کونجڙيون ....

2) ''هيئن نہ ٻوڙها هار، او جاني!
هيئن نہ ٻوڙها هار،
جوڀن مڌ جو پيالو آهي،
پيءُ، اسان کي پيار، او جاني!
هرکو پَلَ جو پنهجي آهي،
کنهن کي کين اڌار او جاني!
ڪجھ گذري، ڪجھ گذري ويندي،
باقي ڏينهن ٻہ - چار، او جاني'

تاجل، شاهہ لطيف جي سُرن جهڙوڪ ڏهر، پورب، آديسي، مارئي، آسا، پرڀاتي، يمن ڪلياڻ، ڪاهوڙي، گهاتو، سورٺ، سارنگ ۽ ڪيڏارو، راڻو، مارئي، سسئي، سامونڊي ۽ پنهنجو ''سُرُ هاري'' تي بہ ڪوتائون تخليق ڪيون آهن.

3) ''اسان وٽ ايندين؟
ڪڻ تون قسم سنڌ جو،
واپس نہ ويندين.''
چوسٽا :-
1) ''ڏات پياريا ڪاله بہ مون ڪي،
شعر سخن جا ڪير - ڪٽورا
هيل ڪويءَ وٽ سانوڻ رت ۾
ريت بہ ڪوري، گيت بہ ڪورا.''
2) ''ڪهڙي پار جو ماڻهو آهين؟
منهنجو مله لڳائڻ وارا
هِنَ بستيءَ ۾ ڪيئن رهين ٿو؟
ڪنهن جو ديپ وسائڻ وارا.''
ڪافيون :-
1) ''جيئي شال سانگين سنگهارن جي ٻولي،
وچارن، ولهارن، ڳنوارن جي ٻولي،
جڏهن ملڪ 'بيوس' هي پنهنجو ٿيو هو،
وڏن کان وڏن کي هي تحفو مليو هو،
وچولي، سري، لاڙ وارن جي ٻولي.''
2) ''هيءَ سنڌ وسي، خوش شاد هجي،
سڄو عالم پڻ آباد هجي،
سو سنگ ڪٽن مان ڪيچ ڪري،
جو ڪاني - پنَ مان نسريو آ.''
هن ''بيوس'' واريءَ ڌرتيءَ تي،
هن مصر عراق جي سرتيءَ تي،

2) ''زندگيءَ تي جي لکان، ڇا نانگ جي ڪِرَ تي لکان،
باز تي لکٽو اَٽر، جي ٿو ڪبوتر تي لکان،
ڪن ۾ سانڀي ڪلڪ آ، پر گهر ڪَڪن جو آ ٺهيل،
ڪيئن ڪيان، ڪاڏي وڃان، ڪيئن باه جي ڄَرَ تي لکان.''

تاجل لکي ٿو : ''ڪارونڀجهر جا مور، روهيڙي جارنگ ۽ وسڪارن، ڪان پوءِ ٿَرَ جي ساوڪ، سونهن ۽ سرهاڻ، بڪايل انسان جو ڪمڙو پيٽ پريندڻيون! تاجل جي ٿَرَ بابت هيءَ شاعري تحقيق ۽ ڀرپور مشاهدي جو نتيجو آهي. هاڻي هڪ مثال لوڪ گيت ٿَرَ تي.

1) **همرچو :-** ''همرچو'' معنيٰ ''همراه اچو''. هي پورهيتن جو عام گيت آهي، جو ٻه چار ڄڻا گڏجي ڳائيندا آهن. هي ٿَرَ ۽ لاڙ ۾ رائج آهي. هن ۾ محبت ۽ مجاز وارا ٻول ٿين ٿا ۽ هي ٿري ۽ سنڌي ٻنهي ٻولين ۾ ڳائجي ٿو :-

ڀَر جي گرجي بادل آيا
ڇڻ ڪي نينڻ اوجاڳيل آيا
همرچو جو ويلوڙي، لا
ڪارونجهر تان مؤرُ اُڏاڻو
منهنجي مومل، منهنجو راڻو
همرچو جو ويلوڙي، لا
همرچو جو ويلوڙي، لا

آزاد نظم :

1) اياز ڏانهن :-

جهوني ٻڙ جي جوڙ جو آهيان / پوءِ به مان لکندو رهندس / آءٌ مسافرا ٿڪلو ناهيان / هو ڏس! ٻڙ جو وڻ پراڻو / هر ايندڙ کي ڇانوَ ڏئي ٿو / هر ويندڙ جي واٽ تکي ٿو / ڪجهه نه ولي ٿو / ڏات پراڻي ٿيڻي ناهي / ڏات کي مات نه ملڻي آهي.''

2) تخليق :-

جو ڪالهه ڏهاڙو گذري ويو / ۽ جو به سڀاڻو اچڻو آ / مان ڪاله / اڄ / ۽ مستقبل جو عرق نچوڙي / اندر اوتي / کِلڪون ٻوڙي / لکندو آهيان، / گيت، سنگيت کي ڏيندو آهيان.''

’’سُرُ هاريءَ‘‘ جو هڪ مثال :-

1) ’’پَتِ جهوپا، کَنُ پکڙا، رک کلمي تي هَرُ
چڙهي آهي چيٽ ۾، ٻَنديرن تي ٻَرُ
ڪارونڀجهر جي ڪور تي، وڃن وانگي وَرُ
تيندا ڪيچ ڪٽن مان، تکو ناهي ٿَرُ
کَنُ ٻورا، ڪاهه ولرُ، ته ڏجن واس وجود کي.‘‘

پٽائي گهوٽ لالڻ لعل لطيف، ٿَرَ تي، ٽي سُرَ ’’مارئي، سارنگ ۽ ڏهر‘‘ تاخليق ڪيا ۽ سنڌ جي هن ’’ٿر‘‘ واري حصي کي اَمر ڪري ڇڏيو. ’’مارئي‘‘ به ٿَرَ جي هئي. تاجل ١٩٦٠ ۽ ١٩٩٢ ۾ ٿَرُ پسي ۽ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ جا ڪتا ڪيل ٿَرَ تي ڪاڇهه لوڪ گيت، پڙهي ٿَرَ تي وايون، بيت ۽ لوڪ گيت، پنهنجي ڪتاب ’’صحرا سترجن ۾‘‘ لکيا، جي پڙهڻ لائق آهن.

ٿَرَ مان، وٽاجارو، همرچو، بادليئو، چوماسو ۽ ڪانگلڙي وغيره جهڙا لوڪ گيت ..... اُن مٽيءَ جي مهڪار سان واسيل آهن.

2) ’’ڪينڀجهر ۽ ڪارونڀجهر تائين هيرون ۽ هيڪار،
تانگر ٽهڪن ٻه ٻه ٻهڪن مُرڪن مينديءَ ڏار،
همت وارا هوشوءَ پارا، جوڌا ۽ جهونڀجهار،
وانڀجهي مانڀجهي ونڀجهه هلائي، پهتا پورب پار،
آئي مند ملهار،
آئي مند ملهار.‘‘

قطعا :-

1) ’’جنهن وقت به انصاف جو زنڀجير لُڏي ٿو،
ڌرتيءَ کي نئون روپ، نوان جام ملن ٿا،
اڄوڪي نسل جا سائين! پاڇين اَهڃاڻ ڪمڙا ٿو،
آهي جڪڙيل صليبن ۾، نظر پوءِ پيي خلائن ۾.‘‘

4

”تاجل بيوس جي ڪوتا راڻيءَ تي ڪوتا“

تاجل جا گيت، غزل، دوها، سهڻن گُلن مثل آهن. سچو شاعر ڪويتا جي سندرتا جا پروانا جاري ڪندو آهي. جڏهن اوچتو ڪا سگهاري سِٽَ جُڙي پوندي هئي، تہ تاجل پنهنجي منهن ڪلي ڏيندو هو. هن جي ذات هڪ ٻاريل ڏيئي مثل آهي، جنهن ڪي جا بہ روشني آهي، اُها سماج ئي عطا ڪئي آهي.

تاجل مري ويو آهي پر تاجل جا گيت ڪونہ مئا آهن. هن جا گيت فنا جا مرحلا طئہ ڪري، هن وقت بقا جو پروانو وٺڻ ۾ ڪامياب ٿي چڪا آهن.

تاجل جو ذهن هڪ امڙي ريدار مثل آهي، جنهن ۾ ماضي ۽ حال سان گڏ، هوُ مستقبل جا عڪس ۽ اولڙا، وقت جي حڪمرانن ڪان اڳ ڏسي وٺندو آهي.

تاجل هڪ تخليقار ڪان پڇيو، ”تون ڪنهن جي لاءِ پيو لکين؟“

چيائين، ”اُنهن لاءِ جي اجا هڪ صديءَ ڪان پوءِ ڄمڻا آهن.“

تاجل ڪين ٻڌايو، ”مان اُنهن لاءِ پيو لکان جن ڪي مان هر وقت پنهنجين اکين سان ڏسي بہ سگهندو آهيان - ۽ - ڪَنن سان ٻڌي بہ سگهندو آهيان.“ - ۽ ها، تاجل پنهنجن لکڻين ۾ هر وقت موجود بہ هوندو آهي. اُن ڪري تاجل، ماضيءَ سان ڳنڍيل مستقبل جو مسافر آهي.

تاجل پنهنجن گيتن، غزلن، ۽ دوهن لاءِ ڏسو ڇا ٿو چوي :-

1) ”منهنجا دوها، گيت، غزل

امڙا، جمڙا ڏاڙهونءَ ڏار.“

3) اکنڊ سنڌ :-

سنڌ جي ڌرتي / ۽ ماڻهو سنڌ جا / انسان جي تاريخ جيڏا ئي قديم / وقت جي ڪنهن وهڪري ۾ / ڪو ملائي ڪين سگهيو / سنڌ جو نقشو، ثقافت ، قوم، ٻولي، سنڌ، / جي ڪي آيا / عرب، ترخاني ، فرنگي / سنڌ جي ڇاتي اُڌيڙڻ / ماس کورڻ / خون چوسڻ / وقت جي صحرا ۾ ڀٽڪيل قافلا / ويا ڀٽڪي / منزل ڏي ويندڙ وات کي / واڳ جو جهوٽو آيو / للجي ويا.''

نثري نظمون :-

1) ''هي منهنجو ديس آهي جتي آوارا ڪتن کي به روٽي ملندي آهي.''

2) ''ڪامريڊ! انهن بوتلن کي ڪباڙخاني ۾ اُڇلي ڇڏ. سنڌ جا ٻار وٽن ۾ ڪير پيئندا آهن.''

3) ''چون ٿا جنهن ڪٺاريءَ سان ٻيڄل، ڏياچ جو سر وڍيو هو، اُن ڪٺاري جي قبر تي گُل ٽڙي پيا هئا.''

4) ''شاعري ڪندي، هڪ اهڙي دنيا تخليق ڪر، جتي اڳي ڪنهن پير نه پاتو هجي.''

5) ''ارتقا جو به هڪ لمبو سفر آهي. مهاڀارت ۾ عورت کي ٻرندڙ باهه، ڇُريءَ جي ڌار، زهر جو پيالو ۽ نانگ سڏيو ويو آهي. اڄ جي شاعر، عورت جو ٻيو نالو، ''سونهن'' رکيو آهي.''

6) ''هائو، مان نارائڻ شيام آهيان. منهنجي سرير کي سنڌ جي مٽيءَ ۽ پاڻيءَ مان جوڙي، منهنجي اَمڙ مونکي قاسم ڪاهيءَ ۾ جنم ڏنو هو. مان هر دور ۾ شاعر جو روپ وٺي، هن ڌرتيءَ تي ايندو آهيان. مونکي منهنجي جنم ڀوميءَ تان، رابيل جي گلن جيان مروڙي، سرحد پار ڦٽو ڪيو ويو هو. منهنجو ڏوهه اِهو هو، جو سنڌ ۾ جنم وٺي، مون، انسان جي برابريءَ جا گيت جوڙيا هئا.

همڙي خيال جي خماري ۽ اڏام صرف بيوس جهڙن شاعرن جي شعور ۾ اچي سگهي ٿي!

●●●

ٻئي جو ٻولي، وسري چنگ، رباب ويا.''

شاهه لطيف جون ''ست سورميون''، مهاڪوي ڪاليداس جا ''ست ڊراما ڪاويہ ۽'' شيڪسپيئر جا ''٢٧ ڊراما'' ساڳي دنيا ۾ مشهور آهن. شاهه لطيف، ''مارئيءَ'' کي، هو مر ''هيلن'' کي، شيڪسپيئر ''ڪلوپٽرا'' کي، مهاڪوي ڪاليداس، ''شڪنتلا'' کي، امرتا بخشي آهي. ساڳي امرتا تاجل پنهنجي بيتن ۽ واين ۾ ''تر جي ڳَج ڀريندڙ ڳُجر'' کي بخشي آهي.

1) ''ڳُجر! چڙ ڳوچار، تانگهہ وري تڙ ڪول کي،
ڦوڳن تي ڦوهار، پوٽي آهي پوهہ ۾.''

2) ''پلي آئينءَ پيڻ! ڪولهڻ تَرَ جي ڪامٽي!
اسان تنهنجا سيڻ، او ڌرتيءَ جي ڌيئڙي!''

3) ''ڳُجر ٻاڙهو ڳهاڳهرو، ڏه، ڏه ڏينيوڙيون،
موهر ۾ هو مون، ڏٺو بيڪ بسنت جو.''

4) ''ميان! منهنجي شاعري، مَروُئي مهڪار،
سَوَ ڪري سينگار، ڳُجر ويٺي ڳيت ۾.''

5) ''توسان بيٺل پر ۾،
ٻاجهريءَ جا سنگ،
اوڏڻ! تنهنجا انگ،
ڪوتا چورائي ويا.''

6) ''وايون شاهہ لطيف جون، نانڪ جون ٻاٽيون،
ڳٽيون ڳوٺاٽيون،
سرنهن جي ڦولار ۾.

ڪويتا، ڪويءَ سان ڪچهري، پَسو ڪيئن ٿي ڪري :-

1) ''تون جذبن جو خالق، - مان ڪوتا جي راڻي

2) ''پوڙ تہ منڙا جهول پريانءِ،
موٽ نہ ميان مڱڻهار!''

3) ''پهچي ويو هان پاڙن تائين،
مان سندو، مان ساگر آهيان.''

4) ''مان وڪڻي گيت بزارن ۾،
هڪ داءُ لڳائي ويٺو هان.''

5) ''منهنجي غزل يا گيت کي چوندو نہ ڪر گلاب،
بيوس منجهان ڪو ٻڌجي ''ٻخاري'' نہ ٿي پوي.''

تاجل جي آرزو ڏسو :-

''پرياتين ۾، / ماڪ پنل رابيلن جهڙي ڏڌ جي سونهن، ڪڪوريل پيرن جهڙي سٽ لکڻ ٿو / چاهيان؛ / نم جي چانوَ / سرنهن جي خوشبوءِ جهڙي سِٽَ لکڻ ٿو / چاهيان. / پريت جا گانا / پيار جي مالها / ڪاري، گوري، ڪيمانڻ پائڻ / چاهيان ٿو. ٻس سِٽَ لکڻ مان چاهيان ٿو. / سالن جي بي سود پراڻين، تخليقن کي تيلي ڏيئي ڪوڙا ڪاٻر -/ ڪوڙين ڪوتائن کي ساڙي / هڪڙي اهڙي سِٽَ لکان / جيئن :/ سرمد، سامي، ڀِٽ-ڌڻي، سرمست ساچوءَ، جي چپڙن تي ڪا مُرڪ اَچي.''

ڪو وقت هو جو ڪويتا راڻي قيدن ۾ قيد هئي، پر اڄ جي شاعرن اُن کي عوام وٽ آندو ..... صرف وڏيرن ۽ وڏن ماڻهن جي محفلن ۾ ڪويتا راڻي نچندي هئي، پر اَڄ هوءَ هر انساني عالمگير جذبي جي تشنگي ٻجهائي ٿي. تاجل تہ پورهيتن ۽ هارين جي چپن تي ڪويتا کي ناچ نچايو آهي. سنڌ ۾ عام توڙي خاص، سڀ، تاجل جي ڪويتا راڻيءَ جا قائل آهن. اڃو تہ سندس ڪويتا راڻيءَ. ڪويتا ڪنوار جي ڪايا ماڻيون :-

1) ''ڪائيءَ جهڙي ڪولهڻي، چيهاڙيون چولي،

5

''تاجل بيوس جي 'ڪلا' تي ڪوتا''

شاعري خود هڪ ڪلا آهي، فن آهي، ڏات آهي. ٻيون ڪلائون آهن - چترڪاري، موسيقاري، شلپڪاري، وغيره. اهو سياويڪ آهي ته هڪ ڪلاڪار جو ڌيان ٻين ڪلائن طرف به وڃي. شاعري به هڪ قسم جي زندگيءَ جي تنقيد آهي، تصوير آهي ۽ ڪلا آهي قلم جي. شاعر قلم ڌڻي آهي ۽ آهي سرجڻهار.

1) ''ڪنهن به امر تخليق کي جڏهن پهريون دفعو ڪو عظيم فنڪار ڳائيندو آهي، تڏهن اُها تخليق، مائيڪل انئجلو جي اُن مجسمي وانگر ٿي پوندي آهي، جنهن ۾ پهريون دفعو انسان جو روح داخل ٿي رهيو هو.''

2) ''جڏهن زنجير پنئي گهڙيا، تڏهن ''سچ'' سرِ بازار رقص ڪيو هو.''

تاجل پنهنجي هڪ ''ترائيل'' ۾ مَٽ چِڪائڻ جي ڪلا ڪري ويٺو.

1) ''هي جو مَٽ چِڪايان ويٺو
جيوَن - جوت جلائڻ خاطر
قطرو، قطرو ڳاهيان ويٺو
هي جو مَٽ چِڪايان ويٺو

ماضيءَ کي موٽايان ويٺو
اڳتي وِک وڌائڻ خاطر
هي جو مَٽ چِڪايان ويٺو
جيوَن - جوت جلائڻ خاطر.''

ساڃي سونهن منهنجي - ڦري وٺ ڦري وٺ
جڏهن تو ڳهرائين، - اچان تني اڏاٽي
تون جذبن جو خالق، - مان ڪوتا جي راٽي
تون ساڃل، تون سامي، مان نانڪ جي ٻاٽي
منهنجو جسم شاعر! ڇُري وٺ، ڇُري وٺ
تون جذبن جو خالق، - مان ڪوتا جي راٽي
ساڃي سونهن منهنجي، ڦري وٺ ڦري وٺ.''
(''وڏا وڻ وٽڪار جا'' مان تاجل جو ترائيل)

هاٽي وري ڪوي، ڪويتا سان ڪچهري ڪري تو :-

1) ''اڙي، ڏات ڏيئا! اُجهامڻ ڇڏي ڏي،
مخالف هوائون لڳن تيون، لڳڻ ڏي
تون فطرت جي ڦوڪن تي ڪامڻ ڇڏي ڏي
اڙي ڏات - ڏيئا! اُجهامڻ ڇڏي ڏي
نڪي آتما ڇڏ، نه آتڻ ڇڏي ڏي
اَچي ڪو جي طوفان اُن کي اَچڻ ڏي
اڙي، ڏات ڏيئا! اُجهامڻ ڇڏي ڏي
مخالف هوائون لڳن تيون، لڳڻ ڏي.''

•••

وَنگيو من وادولڙن، ’بيوس‘ بي اختيار،

ڪير - مُنڊين ڪيڪار، ڪئي اسانکي ڪاڄ ۾.“

ويهن سڻن تي پکڙيل بيت، مون هن ڪان اڳ ۾ ڪونہ پڙهيو آهي!

نٿ، دهري، وينڊا، چوڙا، چلڙا، لونگ، ڪيونيون، ڪنگڻ، ايرينگ، هٿيليون، منڊيون، ڦليون، هس، ونگيون، ڪير منڊيون .... ڪمال جي ڪلا پيش ڪئي اٿس هنن بيتن ۾!

هتي ڪيترا زيورن جا نالا پڌرا ۾ ڪونہ ٿا اچن.

1) ”سؤلي ناهي سنگتراشي،

پاهڻ، پاهڻ رڙڪي پيئي.“

2) ”نٿ ۾ پوتل موتي ناهن،

جواني آ، جا جرڪي پيئي.“

3) ”پٽڙ روز پگهاري وينو،

ريٽي رت کي هاري وينو.“

4) ” جو لوہ متائي، سونُ ڪري،

سو، آءٌ تہ پارس پاڻ ٿيون.“

●●●

تاجل بيوس شاعر آهي تہ مصور بہ آهي. سنگتراش آهي تہ مزدور بہ آهي. سندس ڪلا، نيل ڪمل جهڙي بہ آهي، جنهن سان مينديءَ رتڙا هٿ خلقي، هوُ اسان کي ريجهائي ٿو. تاجل ٿَرَ جي پس منظر ۾ بہ طويل ترين بيت لکيا آهن ۽ من هڪ بيت ۾ ٿَرَ جي زيورن جو عمدو ذڪر ڪيو آهي. اُتي جي استعمال ۾ ايندڙ ٣٦ زيورن جو عمدو ۽ انوکو ذڪر ڪيو آهي. هي بيت ويهن سٽن تي پکڙيل آهي :-

'' هَسَ ٻَاچيءَ ۾ هار'' :-

1)''وينبا وزندار، سدا ڪن سُهاڳڻيون،
نٿ، دُهري، نسبيون، جهومڪ جلويدار.
بئنسر، چوُڙا، بوُليون، روپيون رائيدار،
ڪنگڻ، ڪُڙڪون، چلڙا، ڪَڙيون ڪڙڪيدار.
واليون، پَنڙا، وينٽيون، ٻانهين ٻهڪدار،
ڪنمالون ۽ ڪيوٽيون، چوڏس چندن هار.
مُرڪيون، لونگ، منگليون، نوُرا هانروار،
هُني جتِ ميڪانڊڙي، پازيبن پچار.
ڪاراين ۾ ڪنگڻيون، چوڙ چمڪيدار،
ٻانهين وچ ۾ ٻنگريون، چڻ کي ڏنئُرن ڏار
سُرين‌من سوڳهو ڪيو، چاڙهي ڪيپ خمار،
وَرُ ڏئي مٿان واڳيا، ڳيسو ڳهنبيدار.
لِڪ چوريءَ مون سان ڪيا، ايرينگن اظهار،
ڪڙ هولين قابو ڪيون، هٿيليون هزار.''
حوُرن کي هٿن ۾ مُنڊيون مزيدار،
ڪري ڳُهمن ڪامٽيون، ڪٽيون خوشبودار.
واسيو هو وجود کي، مَروُئي مهڪار،
پائن ڦُليون، پولريون، هَسَ، ٻَاچيءَ ۾ هار.

4) ''سج ڪئي تاخليق،
سرنهن جي ڦولار ۾
روشنين جي ليڪ.''
5) ''سوڍي تي سنبري،
ڪڪر جي ڪاراڻ مان
سج پيو نڪري.''
6) ''نور پيو نسري،
ٻن ڇڳن جي وچ مان
سج پيو اُڀري.''

صبوح جو منظر، ساوا سرنهن جا کيت ، مطلب تہ جيڪي هن پسيو آهي، اُهو فن سان لکيو آهي.

1) ''ٻن ڇڙ واري شام،
پاڇاڙيءَ جا ڏينهڙا،
پڳل تتل جام.''

سندس هي تہ - ستو، جپاني هائڪو واري سڪ لاهي ٿو.

ڊانٽي، ورڊسورٿ، ۽ ٽالسٽاءِ، ڪوٺاٽي ماحول ۽ ڪوٺاٽي زندگيءَ کي ترجيح ڏني. اسان جو تاجل بہ ڪوٺاٽي ماحول ۾ ئي اُڀريو ۽ اُسريو ۽ ڪڙو ڪيائين شاعريءَ جو شاميانو! قران شريف ۾ ۶۰۰۰ کان وڌيڪ آيتون آهن ۽ ۵۰۰ کان وڌيڪ ڪائنات ۽ قدرت تي آهن. پيغمبر بہ ڏسو ڪائنات ۽ قدرت، وڻن ۽ وڻراه، جبلن ۽ ٽڪرن، ندين ۽ نارن، چنڊ ۽ سج، ڪڪر ۽ برسات، پکي ۽ جانور، گلن ۽ ڦولن، ڪَلين ۽ وَلين، وغيره کي بہ ڪيڏو نہ ملہ ڏين ٿا!

هاڻي اچو تہ پسون تہ تاجل، هڪ ''ترائيل'' ۾ ڪيئن ٿو ''تصوير'' چٽي ڪائنات قدرت جي :-

1) ''اِها اُڀ تي اهڙي سُهڻي، آ ڪنهن تصوير لٽڪائي!
ٽِڪيان سج لهڻ جو منظر ۽ اڳيان تتر - ڪرڙي آ

6

''تاجل بيوس جي ڪوتائ ڪائنات/ قدرت''

تاجل ڪائنات جي گود ۾ پليو، نپنو ۽ وڏو ٿيو. هن هميشه اسان کي ڪائنات جا تحفا پئي آڇيا آهن :-

1) ''ماڪَ ۾ موتيو پنل ڪنهن کي ڏيان؟

پيار جو تحفو اَوَل ڪنهن کي ڏيان؟

''حسن جي مهڪار جون مُرڪون وٺي،

دِيد جو تازو ڪنوَل ڪنهن کي ڏيان؟''

تاجل نہ فقط انسان پر فطرت (وڻ، ٻوٽا، پکي، جانور، درياه، آبشار، سمنڊ، لهرون، بادل، چنڊ، ستارا، سج ۽ پهاڙ، وغيره) جو اونهو مشاهدو ۽ اڀياس ڪيو آهي.

تاجل ڪائنات جي گود ۾ گهاريو، تڏهن ئي هوُ ميٺيان عڪس يا منظر چٽي سگهيو :-

1) ''پوتي ۽ پهرياڻ،

آيو آڌيءَ رات جو

سانوڻ ڪٽي ساڻ.''

2) ''سنگ، ڪانوَ ۽ پَن،

سندرتا سنسار جي

اُس، مٽي ۽ اَن.''

3) ''رِڻ تي رات اُماس،

سانجهيءَ ٽاٽي سج ٻُجهي ويو

اونده جو راڪاس.''

شاه لطيف ،جلالودين روميءَ جي مثنوي ،هميشه پاڻ وٽ رکندو هو. اُن روميءَ جو ڪلام آهي :-

”ڇا اِهو گل لاءِ پيار نہ هو

جو مالهيءَ (ڀڳوان) هي گُلستان (سنسار) خلقيو؟

ڪازنسڪيءَ جو ڪلام آهي :-

”مون درخت کان پڇيو،

ٻڌاءِ خدا ڪٿي آهي،

۽ هوُ گُلن سان لبالب ٿي ويو.“

جواهرلعل نهرو هميشه پنهنجي ٽيبل تي ڪوي رابرٽ فراسٽ جو گيت لکيل رکندو هو :-

”وڻڪار آهي پياري، ڪاري ۽ گهري،

مون کي پنهنجا انجام پاڙڻا آهن،

ميلن جا ميل رستو پار ڪرڻو آهي،

ميلن جا ميل رستو پار ڪرڻو آهي ....“

قران ۾ لکيل آهي :-

”روٽي بدن جي بُک مِٽائي ٿي،

گُل روح جي بُک مِٽائن ٿا!“

تاجل بيوس، اِنهن تمام شاعرن ۽ ڪوين مثل پنهنجي ڪلام ۾ اسان جي روح جي اُڄ ٻُجهائي آهي. اڄو اوهين بہ مون سان گڏ اِها تشنگي ٻُجهايو :-

1) ٻُائن ويٺيون ٻيرڙيون،
سامهيءَ جا سلوڪ
ٿَرَ جي پنجهر پونءِ تي

2) هارين هُن مهاڳ تي،
ويٺي پتر پوريا
پَسي اوت اَروڙ تي. - وائي

عطر، عنبير سان ڌوئي سڄي آ پونءِ مهڪائي
اها اُپ تي اهڙي سُهٽي، آ ڪنهن تصوير لٽڪائي!

گلن، غنچن کي جهومائڻ اِجها ٿَرَ جي هوا آئي
جتي آڙنگ هيٺان ٿَرَ ۽ اڳيان تتر - ڪرڙي آ
اِها اُپ تي اهڙي سُهٽي، آ ڪنهن تصوير لٽڪائي!
پٺيان سج لهڻ جو منظر ۽ اڳيان تتر - ڪرڙي آ.''

مُندن جي ڦرڻ جي تاجل کي خاصي خبر آهي :-

1) ''ٻيرين ٻُور جهليو، ڏاڙهونءَ ڪئي آ ڏوڏي
ڪڏهن ملندين مون سان، تون پرين!''

2) ''نيٺ نہ نڙنديون ناريون، ڇا جي ڳَر ڪر هيل!
روڙي گل رابيل،
مُنيون پر نہ مينڌرا!''

ڏسو صبح جو منظر ڪيئن ٿو چٽي :-
ڪنهن چهري مان چنڊ ڪڙي ٿو،
ڪوڪو سُڏڪو سَڏُ لڳي ٿو،
اَک مان جيڪو لُڙڪ وهي ٿو،
صباح ٿئي ٿو.''

هندستان جي هڪ پرڪرتيءَ جي پوڄاريءَ لکيو آهي، ''هتي ٻوٽڙي ۾ ماٽهو ۽ ماٽهوءَ جي وچ ۾، ماٽهوءَ ۽ درخت جي وچ ۾، وڻ ۽ پکيءَ جي وچ ۾، ڪنهن ڪٽنب جهڙو رشتو آهي.''

نہ فقط ٽئگور پر روميءَ، خليل جبران، ڪازنسڪيءَ ۽ انگلنڊ جي ڪوين رابرٽ فراسٽ، لارڊ ٽينيس، ائٽ، ڪِلمر، بيڪن، بہ قدرت جي ڪايا جا گيت ۽ سنگيت ڳاتا آهن. خود جپان جي پراچين ڌرم ''شنٽوزم'' جو چوڻ آهي، ''انسان ۽ ڪائنات جي وچ ۾ رَت جو رشتو آهي، جيئن ٻارُ ۽ پيٽ جي وچ ۾ آهي.''

نہ ڪنھن ننگر پار ۾، جھانگيءَ ڪئي جھونگار،
ڏڪارين جا ڏيہ ۾، ڏاڍا ھا ڏھڪار.
نيٺ پِرچايو پونءَ کي، تاڙي جيءَ تنوار،
وچن ويرا واہ ڪان، ٿَرَ ڪيا ٿڌڪار.
ڇُلڪي مٿان ڇاڇري، نچيون ننگر - پار،
ڪاهَ ڪيائون ڪڇ تي، لنڪا ڏي للڪار.
اَيوُڌيا اُلهاس ۾، سدائين سڪار،
پِرچائي پنيور کي، هليون ڏي هالار.
ڪِنِ ڪَلاچيءَ ڪُنَ ڪان، ڪيا وندر تي وسڪار،
ڪيائون قلات ۽ ٻيلي تي ٻاڪار.
ڪيڏي آهي ڪاله ڪان، چين مٿان چمڪار!
ڪن ڪئي ڪوٽ منڻ ڪان، استنبول اُڏار.
بَرلن ۽ ٻحرين تي ڪنوٽين جي ڪلڪار،
موتي اچي مصرين جي سارنگ لڏي سار.
سائينءَ ڪرايا سنڌ کي، سورنھن ئي سينگار،
''بيوس'' بي اختيار، عالم سڀ آباد ٿيو. - بيت
تاجل جي ڪوتا ۾ ٻهراريءَ جي حسن جا شاهڪار :-
1) ''ڪستوري، خوشبوءِ ۾
ڇڪ پڪلي چولڙي،
پوليا مارو پٽ ۾.''
2) ''ڏاگهن ڏار نوائيا، ميان! ماڪ پنل''
3) ''ڪوڙين ڪرڙ ڪڪوريا لکين لال لبار''
4) ''گهر تڙ گهاتن گهوريا،
ڪَڙَ تي ڪنگ رڙن،
مَڃ مھاندا ماريا.''

هن پونءِ تي شروعات ۾ خدا باغ خلقيو هو. هاري به هڪ تخليقار آهي ۽ پکي هڪ راڳي جو گيت ڳائي رهيو آهي.

1) ''ازل جا آلاپ، ڪري ويئي ڪونجڙي،
ويا ڪي ورلاپ، چوري ڦٽ فراق جا.''

2) ''پکچاريو پکين، اڏاڻا آڪاس ۾،
جتي انت نہ آب جو، ايندا اُن تڙن،
اجهو ٿا ڏسجن، وري اُن وٽڪار ۾.''

3) ''روهيڙي جا گُلَ، ڏسي آيس ڏيه ۾،
نسري پيا ننڍ ۾، سهسين سنگ اَمُله،
جَرَ پهرائي جُهل، مون ڪان پوءِ ملير ۾.''

(ڏر تي تاجل جا بيت)

تاجل هڪ هنڌ لکيو آهي :

''ڳوٺاڻو ماحول، ڳوٺاڻي بدحالي، پنهنجي اندر جي پيڙا ۽ اُن پيڙا جي ردعمل مان جنم وٺندڙ وسوسن، ويچارن ۽ نا اُميدن، منهنجي لاءِ اُميد پرياڳس ۽ چاراجوڙي، ڏکن ڪي سُکن جي سونهن ۽ سرمايو ثابت ڪيو آهي. منهنجو ماضي، منهنجو سرمايو آهي، پوءِ ڇو نہ اُهو ڳُئون چاريندي يا پڳڙن لَپ تي گذر ڪندي گذريو هجي.''

''تنهنجا نيڻ غزل ''، لاءِ تاجل لکي ٿو :- ''منهنجا ۱۰۰ غزل ميويدار وڻن جي پر ۾ مينديءَ جي ہوٽن ۾، سنڌو جي لهرن جي مقابلي ۾، مينهن ڦڙن ۽ لڪيءَ جي چشمن، اڳيان اَڏ پريل ڪٽورن جي حيثيت رکن ٿا.

تاجل هڪ ۱۸ سٽن جي بيت ۾ بادلن ڪڪرن جي وسڪار جا وَس ڪيا آهن سڄي دنيا جي مُلڪن تي، جيئن شاه سائينءَ لکيو هو :- ''دوست، مٺا دلدار! عالم سڀ آباد ڪرين.''

مهاڪوي ڪاليداس بہ ''ميگهہ دوت'' کي قاصد بڻائي هڪ مهاڪاويہ لکيو هو.

1) ''ساري ساوڻ مينهن کي، سِڪيا ٿي سنگهار،
ڏوٿين ہڏي ڏينهن ٿي، پوڻ سندي پٽڪار.

7

"تاجل بيوس جي ڪوتا ۾ تشبيهون"

تشبيه ڪويتا جي سونهن آهي. غريبيءَ جي پَنَ ڇَڻَ سان، ڏات جي ڦَٽَ سان، ڪويتا جي ڪنبي سان، گيتن جي سونهن سان، گهاوَ جي گلاب سان، تاخليق جي حوالي سان، ڪويتا جي ڌرتيءَ جي دشالي سان، مومل تہ ماٺا، شاه جو رسالو، گلاب جو گل، ڪويءَ ڪمال ڪيو آهي :

1) "غربت ۾ پن - ڇڻ جو ڏيک،
شيشي ۾ پاهڻ جو ڏيک."

2) "زندگي تي جُهري،
ڪاجهہ تہ پئي تي گُهري."

3) "ڏات جي ڏيه ۾،
ڦٽ پيو تو ڪُري."

4) "اڄ بہ ڪوتا - ڪنبو،
هانوَ ۾ تو هُري."

5) "گورا گورا گيت لڪيا تم،
سنگمرمر جي پاهڻ جهڙا."

6) "منهنجو گهاءُ گُلابن وانگر،
تاريخن جي بابن وانگر."

7) "تنهنجا هُل گُلابن جهڙا،
چُمندس روز رسالي وانگر."

8) "تاخليقن ۾ گُجري جا گُل،
مقدس ڇڻ تہ حوالي وانگر."

5) ''اسين مارؤ پاڻ ۾،
جَرَ تي پکي جيئن،
اسين مارؤ پاڻ ۾.''
6) ''رات بہ ڏنڙم ننڊ ۾،
مکڻ جون ماٽيون اَلا!
چوليون چوڙيلين جون،
ڪلهن ڪان ڦاٽيون اَلا!''

تاجل جي خيال موجب :-

''شاعري ڌرتيءَ کان سواءِ ائين آهي، جيئن گهر ڏيئي ٌبنا، ڦرهي اکرن بنان، ساڌ ٻيلو درياه بنا ۽ سنڌ لطيف بنا.''

تاجل جا هيٺيان غزل پڙهي، اياز جا تاثر پڙهو :-

1) ''سکي! سِر تي ٽا ڦريرا اڏن،
اُتر پار ٻيڙا وريو ٽا ورن.''

2) ''وڏو ٻَپ آکر ٻَنڌير ۾
ڪنيا ڪَر ٽر ۾ وري ٽوهرن.''

''غزل لکڻ جي مٿئين اسٽائيل مان، مونکي ڇير جو ڇمڪو، کنهن مندر ۾ آرتين جو سُر تال، وڏ ڦڙئي مينهن جي وسڪارن جي ڇاپ ۽ لئہ محسوس ٿيندي آهي. هونءَ بہ مون پرکيو، پُرجهيو، ڏٺو ۽ وائٹو آهي، تہ اهڙو غزل اُهو شاعر لکي سگهي ٿو، جنهن سُهٽي لطيف جي هن سٽ جو راز سمجهي ورتو هجي : ''ساجڻ ۽ ساٽيه، ڪنهن اَٽاسي وسري.'' - اياز

•••

8

”تاجل بيوس جي شعر ۾ رومانس“

گهڻي ڀاڱي هر زبان ۾ غزل لکيو ويو آهي ۽ سنڌي زبان جي سڀني شاعرن رومانس تي لکيو آهي پر تاجل جو بيانِ انداز ئي اور آهي :-

1) ”ڪيسين چورايان ڪامڻ!
سپنن ۾ تنهنجو جوڀن؟“

2) ”زلف گهٽائون ساوڻ جون،
تنهنجي ڪايا باغ عدن.“

3) ”نيل - ڪنوَل جهڙا هِني نيڻ،
منهنجي دنيا منهنجو تن.“

4) ”سندر ناري! ناچڻيءَ جهڙي،
موهين مان جڻ ڪوئيل آهين.“

5) ”چمپا موتئي چنبيليءَ جي،
خوشبوئن ۾ ڏوتل آهين.“

6) ”زندگي ڪيڏي خوبصورت هئي!
ويئي گذري جا ڪنهن جي ٻانهن ۾.“

تاجل جي محبوبا، موهن جي دڙي مان ڪوئيل ناچڻيءَ مثل آهي. گل، گهٽائون، نيل ڪنوَل، هوُ محبوبا کي ڀيٽ ڪري ٿو ۽ سڄي زندگي، اُن نازنين جي ٻانهن ۾ گذارڻ چاهي ٿو.

سونهن ۽ سينگار فقط گوريڇڻ ۾ نہ آهي. عورت کي هن ”سونهن جو لقب ڏنو آهي، سونهن جي ديوي سڏيو آهي، اُهي عورتون جيڪي

9) ''ڏرتيءَ اوڙهي منهنجي ڪويتا،
چنيءَ، شال، دوشالي وانگر.''

10) ''ڳيت اسان جا ڪاڪ محل ۾،
مومل! تنهنجا ماڻا تي پيا.''

مينديءَ جي هٿن سان ۽ چيله جي ڇهبڪ سان سندس پيٽ، ماڻهن جي موڪري ڇاتيءَ سان ۽ ڏاڳن جي سرڪٽيءَ سان ڏسو :-

1) ''مينديءَ رتا هٿڙا،
ڇهبڪ جهڙي چيله،
آئي رت بسنت جي.''

2) ''وڻڻ ايندا واسڙا،
ماڻهو ڇاتيءَ موڪرا،
موڙ نہ مينديءَ ڏار ڪي.''

3) ''وَٽِ نہ ويهي پَٽَ جا،
ڦاهيءَ ڏاڳا سُرڪٽا،
پوُ ڏيسر جي پونءَ تي.''

ڪيتن جي ماڻهو سان، ڳيت جي ڳائڻ سان، وڻ جي ڇانوَ سان ۽ ڌرتيءِ جي ماڻهن سان، ڏسو ڪيڏي نہ عمدي مُشاهبت آهي :-

1) ''ڪيتن جهڙا ڊائل ماڻهو،
ڳيت اڌورا ڳاتل ماڻهو.
وڻ جي ٿڌڙي ڇانوَ ڏين ٿا،
سنڌ ڌرتيءَ سان وابيل ماڻهو.''

زلف جي قيد سان ۽ عشق جي پيالي سان تشبيه :-

2) ''جتي زلف جي قيد ۾ عمر گذري،
جتي عشق پياريو پره جو پيالو.''

●●●

چڳ پيئي ڪير چنبيليءَ سان.''
2) ''ڏاڍو عشق لڳو اڻڄاڻن سان،
موهي مست ڪري ويا ماڻن سان.''
3) ''ڏاڍا عشق وڏا تنهنجي دام سڄڻ،
ڦٽي ننڊ، ويو آرام سڄڻ.''

ڪافيون

غزل ۾ سندس عشق جو انداز پسو :-
1) ''ڪِرَنِ پير ٻاڙها، ٻہ ٿي پير ڪَنُ،
ڳهڙيءَ لاءِ گوري! اسان تي ٻہ چَڻُ.''
''اسان کي ڏنئي ذات سنگيت جي،
ٻہ - ٿي ڳُل ڪاريءَ منجهان تون ٻہ ڪَنُ.''
هاڻي ننگر جي نارين تي هڪ ''بيت'':-
1) ''هُوِ ڏسُ هُن ڏهر ۾، ننگر جون ناريون،
ڪنوٽيون چڙ تہ ڪوه تان، اَٿن اُٿاريون،
گورتري ڳهاريون، باقي جوين ڏينهڙا!''
سندس وائيءَ ۾ اُره جي اُڏام پسو :-
1) ''ڪولهڻ! تنهنجي ڪام،
جهڙي باک بسنت جي.
چڙ ڪا پڪل ليارَ جي،
لڙڪي آهي لام،
جهڙي باک بسنت جي.
مون کي ڪري مات وئي،
اُره جي اُڏام،
جهڙي باک بسنت جي.''
آسڪر وائيلڊ فرمايو آهي :-
''جڏهن فنڪار کي محبت ۾، سرشار ڏسو، تہ اُن جو مطلب محض
ميءُ آهي، تہ هن جي ذات ۾ حسن جو شعور گهرُ ڪري ويو آهي.''

●●●

ٻنيءَ ۾ ڪم ڪن ٿيون، مڇيون ڦاسائن ٿيون، پورهيو ڪن ٿيون، ..... اُنهن ۾ ٻه هن کي سونهن ۽ سڳنڌ نظر اچي ٿي. هيٺين درجي وارن عورتن کي هن پنهنجي قلم سان اَمر ڪري ڇڏيو آهي. پڙهي ڏسو هيٺيان ٽه - سٽا.

1) ''چُني اوٽ ڪري،
نينگر منهنجي نار تان
پاڻي ٿي ڀري.''

2) ''پيرن ۾ ڪڙيون،
سانجهيءَ ٽاڻي سرتيون
کوهن تي کڙيون.''

3) ''وسڪاري جيءَ ويل،
آءِ اسان جي اٽ تي
ڪري تيل ڦليل.''

4) ''پره، پاٽياري،
آئي منهنجي اٽ تي
ڏينيوڙيءَ واري.''

هاڻي هڪ وائي :-

1) ''مٺو ٻالهائي، ويو ڪو چورائي، سندا جوبن ڏينهڙا.''

شاعري خود هڪ سونهن آهي، سوڀيا آهي، جمال آهي، حسن آهي! شاعريءَ روپي محبوبا کي جڏهن، تاجل فن ۽ فڪر روپي ٻهڻا پائي ٿو، تڏهن هوءَ اڳي کان اڳري ٿي لڳي حسن ۾! ڪاري ڪوجهي پورهيت ناري به اسان کي چِڪي ٿي ۽ اسين، اُن سان سهانيو تي ۽ سنيه ڪري ٿا ويهون. اِن کي چئبو آهي ڪوتا جو ڪمال!

اچو ته هاڻي تاجل جي محبت، عشق، پيار، ۽ شرنگار رس ماڻيون :-

1) ''هن حسن جو ڪوئي جواب نه آ.
ڏٺو اهڙو ڪڏهن مون خواب نه آ.
مَٽُ رخسارن جي گلاب نه آ.

سنڌ، ڪڇ، سونهن جو صدائون، قوم جواني ريگستان، سيلاني، ويراني، ماني، ۽ انساني، ڪٿي جو ڪٿي شاعر جي اُڌام آهي.

”جتي نہ پهچي روي، اُتي پهچي ڪوي!“

تاجل جي خماريءَ واري خيال جي اُڌام ماٽيو :-

1) ”وڏي ٻاله آهي، جو دل جي دنيا ۾،

خدا ۽ خدائون، ڪٿي آيو آهيان-

وڃا ويس پهري، وسڻ لاءِ ”بيوس“،

گهڙي ڪن گهتا ئون، ڪٿي آيو آهيان-

مان خود ئي خطائون، ڪٿي آيو آهيان،

گهٽيون ئي گلائون، ڪٿي آيو آهيان-

وفائون، جفائون، ڪٿي آيو آهيان.“

●●●

9

"تاجل بيوس جي ڪوتا ۾ خيال جي اُڏام"

شاعريءَ ۾ وسيلح مطالعي ۽ مشاهدي جي ضرورت آهي ۽ اوتري ئي ضرورت آهي خيال جي اُڏام جي. شاعر جا خيال پَرَ آهن، جي هن کي، آڪاس کان پاتال ۽ ڌرتيءَ کان عرش تائين پهچائن ٿا. خيال جي اُڏام ۽ اُن اُڏام ۾ وري نواڻ پيرڻ تہ ڪو تاجل کان سکي.

1) "هِڪ ڪَڇ تي ٻيلهڙا، ٻيءَ ڪڇ تي ٻار،
اَصل کان هي بارُ، سونهي منهنجي سنڌ کي."

2) "وري حسن وارن جي دربار ۾،
لڳن ٿيون صدائون صدين جون ڏسو."

3) "ڪيڏي قوہ جواني گذري،
ڇوري ريگستاني گذري."

4) "خالي وستيون رهجي ويندون،
ويندا سڀ سيلاني گذري."

5) "ذهن ذهڻ ۾ قاسي پيو آ،
پردي تان ويراني گذري."

6) "ماڙين ۽ محلن جي پويان،
مزدورن جي ماني گذري."

7) "ٿَرَ جي پيرُن، پلڙن جهڙي،
صورت ڪا انساني گذري."

تاجل جڏهن سراج ميمڻ جو ناول - ''مرڻ مونسين آءُ'' پڙهيو تہ هڪ هڪ مقالي ۾ هن کي سنڌو وهندي نظر آئي. تاجل، ڪتاب کي ٽپي وري کولي، پنهنجو سيس نوايو.

ستيتاليهن واري سيلاب جي ڪري سنڌي هندن کي، سنڌ ڇڏي هند ۾ اچي وسڻو پيو، اُنهن کي تاجل .... ''ماڻهو ڏکايل سنڌ جا''تو سَڏي اِهي ''ڏکايل''، سنڌ کي هميشه سارن پيا - اُنهن لاءِ تاجل جا ترائيل پڙهو :-

1) ''شل! هي اکڙيون پَسن، ماڻهو ڏکاِيل سنڌ جا،
شادُ، ڪيرت، پوپٽي، جگديش، ڪومل ۽ ڪلا
ڏيہ شل پنهنجو ڏسن، ماڻهو ڏکايل سنڌ جا
شل! هي اکڙيون پَسن، ماڻهو ڏکايل سنڌ جا.''

2) ''خط، مقالا، سوکڙيون، هڪ هڪ کي ڏيکاري پيو
اڄ وري ''هيرو ٺکر'' پُٽُ سنڌ جو اچڻو تہ آ
ڪنهن جي آدر ڀاءَ لئہ ''بيوس'' ڏيئا ٻاري پيو؟
سنڌ جي ڌرتيءَ جو ماڻهو، ڪو نہ ڪو اچڻو تہ آ''

3) ''ڏيہ پنهنجو شل ڏسن! ماڻهو ڏکايل سنڌ جا
پوپٽي، ڪيرت، ڪلا، دلگير ۽ مالهي وري
ڏور ٿيندا ٿا وڃن، ماڻهو ڏکايل سنڌ جا
اُتم، ٺاڪر، رامواڻي، ڪمل ۽ حاسد، هري.''

سُريمڻ ڪلياڻ ۾ تاجل پنهنجي ديسواسين لاءِ لکي ٿو :-

1) ''ٽِپن ڏاتا ڏيہ جا، پکو ڏئي پاٽي،
وِيٺا وهاٽي، سبق پڙهائڻ سورجا.''

2) ''ڏوڏا ڏُکائي، اکر پائڻ اُجرا
تني سندي تڪئي، آگ نہ اُجهائي.''

سرمارئيءَ ۾ لکيٿو :-

1) ''هوءَ جا هارياڻي، جوٽي ويٺي جنڊ کي،
آهيمُرڪ ملير جو، پورهيت پَٽ راڻي،
ڌَڻُ ۽ ڌياڻي، هيٺي سوُنهن سنڌ کي.''

10

”تاجل بيوس جي ”سنڌ امان“، لاءِ سِڪ “

مٽي ۽ مٽيءَ جا مِٺا ماڻهو، تاجل جي شاعريءَ جي محور جا ملوڪ ٻِڪڙا آهن. پسو تاجل جي تنوار :- ”جڏهن ڪو ڌاريو سنڌ جي سرحد اورانگھي، اندر ٽپي ايندو آهي، اُن وقت منهنجو قلم سنگين کان تيز ۽ بندوق کان ڀورو ٿي پوندو آهي.“

1) ”ڀلو ديس هر ڪنهن جو آ هر - خيالو!
مگر سنڌ جو شان آهي نرالو.“

2) ”وڻ جي ٽڏڙي ڇانوَ ڏين ٿا،
سنڌ ڌرتيءَ سان و اڳيل ماڻهو.“

3) ”ڪهڙي اسان جي ذات پڇو ٿا؟
سنڌ - ڌرتيءَ کان آيل آهيون.“

4) ”سنڌو! تنهنجو هر سرويچ،
دکياري آ داٽي ڪاڻ.“

سنڌ جي شهيد راجا ڏاهر بابت لکي ٿو :-

1) ”ڏاهر جو لشڪر ڏسندي،
وسري ويو وڻ، وڻ جو ڏيک.“

جڏهن ٻن پٽن جي وچ ۾ ڪا ٽريلي، ٻاجهريءَ جا سنگ لُٽندي آهي، اُن وقت تاجل جي خوابن جي تعبير جي تصديق ٿيندي آهي. هن جي ديس ڏانهن اک کٽي نهارڻ واري کي چويٿو : ”پهريائين توکي منهنجي سيني ۾ ٻرندڙ ڪوري مان گذرڻو پوندو.“ هن جي شاعري هماليه جو جهرڻو نه پر ٿَرَ جي گرمي آهي. جنهنجي شدت آسمان ۾ بادل پيدا ڪندي آهي، جيڪي و ارياسي تي پرٿ ۽ مرٿ کي جنم ڏيندا آهن.

11

”تاجل بيوس جي شاعريءَ جو انداز ئي اڙر“

اندازِ بيان يا عبارت ئي آهي جا هڪ قلمڪار، هڪ شاعر، هڪ ڏات ڏڻيءَ، هڪ سرجڻهار، هڪ قلم جي ڌڻيءَ، هڪ فنڪار، هڪ ڪلاڪار کي ٻئي ڪلاڪار کان الڳ ءعلحدو ڪري ٿي بيهاري......نہ تہ سڀ شاعر تہ شاعر ئي آهن.

غالب جو اندازِ بيان اور هو...... ائين اوهان پڙهيو آهي. هاڻي تاجل بيوس جو اندازِ بيان پسو :-

1) ”کهاوَ اسان جا گهاٽا ٿي پيا،
ڪيڏا زخم پراڻا ٿي پيا!“

2) ”آئي آنڌي ستيتاليه واري،
ڪَٽن وانگي سيئي وکري وياسين.“

3) ”اکين ۾ کيت خوماريل ٿهي پيا،
هزارين روپ سينگاريل ٿهي پيا.“

4) ”منهنجي محبوبا! ڇا اهو ممڪن ناهي تہ اسين
بادام جي ٻن گورن وانگر هڪ ئي کَلَ ۾ رهون؟“

5) ”موت نہ هجي ها تہ سقراط کي نئين زندگي ڪٿان ملي ها!“

6) ”ڪاش! انگريز نئين ڪنڌ ۾ نہ اچن ها! پر جي آيا تہ پاڻ سان وليم ورڊسورٿ کي وٺيو اچن ها.“

7) ”پڙهيو اٿم تہ شاعر ڏاڍو نازڪ خياليءَ کان ڪم وٺندا آهن. ها. اهو سچ آهي، پر مان ماضي بعيد جو. محبوب جي چپڙن کي جڏهن

2) ''مارُون ۽ ملير، سرجي نڪتا سند مان،
سيئي منهنجا سيڻ ٿيا، پيتو جن پنير،
عُمَرُ ٿيو اسير، پيس سُڌِ ساٿيه جي.''

سُر ڍهر ۾ تاجل فرمائي ٿو :-

1) ''اَن داتا اروڙ! سونهن منهنجيءَ سند جي،
تون ئي سانگ سرير جو، متي پونءِ پلوڙ،
جياجان! تنهنجي جوڙ، ڪارڻ منهنجي قوت جو.''

پنهنجي ڌرتي جي محبت تي تاجل جا وٽندڙ تاثر :-

''ڌرتي، ڌرتيءَ - ڇايا ۽ ڌرتيءَ جا نظارا منهنجي لاءِ ائين آهن جيئن اک لاءِ روشني، مڇيءَ لاءِ پاڻي، يا ساٿيه لاءِ سندو.''

تاجل جي، اڇو تہ ڪافي جهونگاريون سنڌڙيءَ تي! :-

1) ''سنڌڙي منهنجي سائنڻ، توسان ناتو شالَ نيايان
ناتو شال نيايان، الا، جهوليءَ چنب جُهلايان.''
''ساهُ بہ تو ۾ شاه بہ تو ۾، تو ۾ سيڪجهہ پايان،
تنهنجي متي منجهہ ملان جي، پاڳ پليرا پايان.''

تاجل، جهڙيءَ رسند روسي شاعر حمزي رسول وانگر ڌرتيءَ کي سيني سان لڳايو آهي. رسول فرمايو هو :-

''او ڌرتي ! اچ تہ مان توکي سيني سان لڳايان.''

تاجل جي شاعري سندس اندر جو آواز، دل جو اُڀرڪو، ۽ روح جو حصو آهي. سندس شعر، هند توڙي سند ۾ ڳايا ويا آهن. سِنڌُ هِنَ لاءِ اما، امڙ، ماتا، آهي :-

1) ''سنڌ منهنجي امان! سونهن تنهنجيءَ متان
ڇا لکي ڇا لکان، ڇا لکي ڇا لکان
هڪ قلم هڪڙو مان، ڪيئن پورو پوان
ڇا لکي ڇا لکان، ڇا لکي ڇا لکان
شل تنهنجيءَ ئي ڪُک مان، پيو هر هر ڄمان
کير تنهنجو پيان، وَير تنهنجو وٺان.''

●●●

”تاجل بيوس جي شعر ۾ فن ۽ فلاسافي“

فن ۽ فلاسافي هڪ ئي بيت جي ٻنمصرائن مثل آهن. هن فنڪار جي خيال موجب دک انسان کي مهان بڻائي ٿو.

١) ”بيوس جو سرمايو آهي،
پيڙائن ۾ پاليل يا دون.“

ٻين جي لُڙڪن ۽ ڏکن، هِنَ کي جيون درشن ڏنو آهي ۽ ڏات ڏٺي بڻايو آهي.

١) ”اجا سچ ۽ ڪوڙ جي راند آ،
اجا زور آ قلم تلوار کان.“

٢) ”پري جا پيٽ هڪڙي جو،
اُها آسودگي ڪهڙي!“

٣) ”دانائن جي هر نُڪتي مان،
ڪيڏو روز شعور ملي ٿو!“

٤) ”منهنجي ڪوتا جي ڪنهن سٽ مان،
دنيا کي دستور ملي ٿو.“

تاجل هڪ آشاوادي شاعر آهي. هن جي خيال موجب، اڇو ته اُميدن جي ڏيئن کي وسامڻ نه ڏيون. جن وٽ اونده آهي، اُنهن کي به پڪ آهي ته صبوح ضرور ٿيندو :-

١) ”نيٺ آزادي به ايندي ڇير جا ڇمڪا ڪندي،
مون اجا مايوسين کان دوست! گهبرايو نه آ!“

گلن جون پنکڙيون چيو ويندو هو، اُن وقت شاعر برابر نازڪ خيال هوندو هو. اڄ جو شاعر لوهر جي هٿوڙي، اناجڻ جي ڦيٿن، فولاد جي چڻنن تي لکي رهيو آهي، جنهن کي نازڪ خيالي چوڻ، جيڪڏهن ناانصافي ناهي تہ زندگيءَ سان دوکو ضرور آهي.''

تاجل جي انوکي انداز ۾ منظرڪشي، تصويرون، ۽ انوکا چٽر، بہ ملن ٿا. اياز، هنکي مصور ۽چترڪار شاعر ڪري سڏيو آهي :-

1) ''نور پيو، نِسري
ڀن چڳن جي وچ مان
سج پيو اُڀري.''

2) ''پرتي پتر - گل، نيرڳ پکي نيرتي
اڇي پيلي نيرڙي مٿان پاٽيءَ جُهل.''

3) ''سورج - لٽي سَرَ مٿان رڱو آ رَت چاڻ
سج کي هٽي ٻاڻ، اُجلي ويو ڪو آب تي.''

4) ''سوُرج ڪٽي تاخليق
سرنهن جي ڦولار ۾
روشين جي لِيڪ.''

•••

جي هڪ خوبصورت وصعت آهي. هن جي پيڙا ساڄي جڳ لاءِ پيڙا جو احساس آهي. تاجل بنيادي طرح شرنگار رس جو شاعر آهي. هن جي نهار ۽ نگاه، ديد ۽ درشٽيءَ ۾ ئي سونهن سمايل آهي. هن وٽ موضوعن جا ماحل آهن ۽ عنوانن جا ميڙاڪا آهن.

شاعر حساس آهي، وقت جي تبديليءَ ڪري شاعريءَ ۽ ادب جا قدر مٽجن ٿا، پر نڪتو ساڳيو ئو رهي. علامتون ۽ اشارا، انسان ۽ فطرت وغيره هن جي شعر ۾ ڪوٺان ڪوٺ پريل آهن.

تاجل جو ٽرم آهي ”ماٺهپو“. هو، ”صوفي“، آهي. هن جي دل صوفيءَ وانگر صاف آهي.

”تون پاڻ کي جيستاءِ ماڻهن ۾ گم نہ ڪندين، تيستاءِ توکي ڪيئن خبر پوندي تہ تون ڪيترو سفر ڪري ڪٿي پهتو آهين. ڏنو نٿي تہ ”قطرو“ جڏهن ساگر ۾ ملي ويندو آهي، تہ پوءِ اُهو قطرو بہ ”ساگر“ ٿي پوندو آهي.“

ڪابہ امولڪ چيز دک کانسواءِ پراپت نہ ٿيندي آهي. تاجل جا مٺا گيت، اُهي آهن، جن ۾ درد سمايل آهي. ”دک“، - درشٽي ٿو پردان ڪري، ہين ۾ پاڻ کي پسڻ جي، ۽ ہين ۾ پنهنجن کي پسڻ جي!

زندگي ۽ موت تي تاجل جو فلسفو ترائيل ۾ :-

1) ”زندگي سچ، سُونهن جو انعام آ
موت ڇا مي؟ سو پتو مونکي نہ آ
ڪنهن حقيقت، ڪنهن چيو :- البهام آ
زندگي سچ، سونهن جو اِنعام آ
پيار، خوشبوءِ ، حُسن جو پيغام آ
اِڳتي ڇاهي؟ ڪو پتو مونکي نہ آ
زندگي سچ، سُونهن جو انعام آ
موت ڇا مي؟ سو پتو مونکي نہ آ

”فن ۽ فڪر“ شاعريءَ ۾ ”جسم ۽ روح“، مثل آهن. تاجل فرمائي ٿو :- ”ڦاڙيو سپ فرمان، فن نہ ڦاميءَ ڇاڙهيو“.

نہ فقط انسانن لاءِ پر هن شاهاڻي شاعر ۾ پکين لاءِ بہ ديا آهي.

1) ”ڪٽي ڪانگ ويهي ڪندو ڳالهڙيون!
مِيان! ڇو وڌيو تو پپر جو هي وڻ!“

۲) ”ٻَلها ٻاڙهي ساڄ کي ملٿي ناه مات،

اجها ٿي پريات ڦٽندي ڏارا ڪير جي.“

ساڄ ۽ ڪوڙ جي ڀُڊِ چالو آهي. قلم تلوار کان وڌيڪ طاقتور آهي. آسودگي معنيٰ جڏهن سيني کي اٿو، لٿو، اجهو ملي. دانشورن جي شعور مان سڀ سِکن ٿا. پر تاجل جي ڪوتا جي ڪا ڪا سِٽَ اسان جي زندگيءَ ۾ وڏي تبديل آڻي ٿي. تاجل جي ڪويتا اسان کي دکُ ڏيکاري ۽ دلاسو ڏي ٿي. اڳتي وڌڻ لاءِ آماده ڪري ٿي. اهائي آهي هن فنڪار قلمڪار جي فتح!

هن جي دور ۾ سنڌ ۾ ڇا وهيو واپريو پئي، اُن جو چٽر، ڏسو ڪيئن نہ چٽي ٿو!

”پوپٽ جا ڪو پَرَ مروڙي،

قيد ڪري ٿو گُل - سرهاڻ،

هرماڻهوءَ جي ڇپ وڍيل،

اناالحق الائي ڪير؟“

سنڌ جي مٽيءَ ۽ ماڻهن جو مهاڪوي آهي تاجل! عوام جي بيوسي ڏسي، هو بيوس بڻيو ۽ پاڻ تي تخلص رکيائين ”بيوس“. ماڻهن ۽ مٽيءَ کي مَهڪ ۽ مانُ ڏيڻ آهي هنجو فلسفو.

مٽيءَ ۽ ماڻهن کانپوءِ تاجل ”ساڄ ۽ سونهن“، جو شاعر آهي. پاڻ ئي چويٿو :-

1) ”مخمور مگن ٿي مستيءَ ۾،

ساڄ، سونهن وارن جي بستيءَ ۾.“

شاعر تاجل هڪ نقاد بہ آهي.....تخليقن جو تخليقار .... هن فطرت يعنيٰ قدرت جو مشاهدو ڪيو آهي. هن جو فنِ شاعري ملوڪ، ۽ موهيندڙ آهي، جنهن ۾ موسيقيءَ جو مهراڻ آهي. تاَجل جي شعرن ۾ موڪيءَ جي مَٽن وارو خمر ۽ لالائي آهي.

پنهنجي شاعريءَ جي شعور ۽ شعاءَ ڪري تاجل بيوس ”عوامي شاعر“ سڏجڻ لڳو آهي. هن جي شاعري سنڌيءَ جي ڪلاسيڪي شاعريءَ

13

''تاجل بيوس هڪ انقلابي شاعر''

شعور واري شيخ اياز کان پوءِ سنڌ جو ٻيو انقلابي شاعر آهي - تاجل بيوس.

پڙهو، هن تخليقار جا نثري نظم :-

1) ''هي منهنجو گيت آزاديءَ جي هر محاذتي هوا ۾ ڦڙڪندڙ ڳاڙهو جهنڊو آهي. تون چاهين تہ هن گيت کان بارود جو بہ ڪم وٺي سگهين ٿو.''

2) ''مان مران تہ منهنجو لاش بندوق جي موسيقيءَ تي شيخ اياز جو نظم، ''ڳاءِ، انقلاب ڳاءِ''، ڳائي پوءِ ڪٽجو.''

وقت ۽ حالتن تاجل کي شاعر بڻايو آهي. هن جو ديس، هن لاءِ هڪ خوبصورت حقيقت آهي. هڪ انقلابيءَ وانگر هو پنهنجن آدرشن سان قلمي محاذ کان وٺي جنگي محاذن تائين ٻَدَلُ آهي. تاجل لاءِ لکڻ هڪ خوراڪ مثل آهي. غور سان ڏسنداسين تہ هن جي قلم کي زبان بہ آهي. جي نٿو لکي تہ قلم شور ٿو ڪري. هي سامراجي قوّت جون پاڙون اُکيڙڻ ٿو چاهي.

هي هنڌ لکي ٿو :-

''تون تہ پهاڙ جي چوٽيءَ تي ويهي، انقلاب زنده باد''، وارو نظم لکي رهيو آهين، قلم کي پٿر تي رکي چا پيو سوچين ۽ نظم کي مڪمل ڪرڻ لاءِ مان اُن نغاري کي ٻڌي رهيو آهيان. جيڪو سڀ کان پهريائين ڳيت سنگهہ ٻلند ڪيو هو.... ''انقلاب زنده باد'' جيڪو اجا بہ فضا ۾ گونجي رهيو آهي.

رشيد ڀٽيءَ جي موت تي تاجل فرمائي ٿو : تخليقار جو موت، موت تي شڪست آهي ۽ فنا، بقاڪي جنم ڏئي ٿي:-

1) ”ريج ڪانپوءِ زمين جو هر - قارلائق هاڄڻ
زندگيءَ کي جنم ڏنو آهي،
تخليقار جو هٿ
متيءَ ۾ متي ٿي چڪو آهي
پر اُن هٿ جي تحريرن
علم ۽ شعور جون
هزارين مشعلون روشن ڪيون آهن
فنا، بقا کي جنم ڏنو آهي
موت، شڪست جو اعلان ڪيو آهي
۽ زندگي
هناج بٽاجي
سنڌو جي لهرين تي لٽي آهي.“

پاپ ۽ پاج تي تاجل جو فلسفو :-

1) ”نڪا پاپي پرتوي، نہ ڪنهن آسمانَ،
ازل کان انسان، آهن پاپ پکيئڙا!

تاجل، آشا، جو پلاند ڪڏهن بہ ڪونہ ڇڏيو :-

2) ”حوصلو هر گهڙيءَ پيو اُجالا ڪيي،
آس اونده ۾ پئي تيز شعلا ڪيي،
سرخ چهرن منجهان باک ڦٽندي رهي-
واٽ ٺهندي رهي.“

پنهنجي شاعراڻي نثر ۾ تاجل هڪ هنڌ لکيو آهي :-

١) ”اي انسان جا ٻچا! تون جيڪڏهن ڪنهن دکي انسان جي دکن کي ڌوئي صاف نٿو ڪري سگهين، تہ پوءِ ڪنهن کي ڏکوءِ بہ نہ.“

٢) ”منهنجي محبوبا!

تون تيسيتائين مون تان زلفن جي ڇانوَ نہ هٽاءِ، جيسيتائين منهنجا عُمر ڀر جا گناه ڌوپي نہ وڃن.“

●●●

3) ''آءُ تہ چمن جي سونهن وڌايون،
گُل سان پنهنجو پاڻ پُڄايون.''

4) ''ڪينجھر ۽ ڪارونجھر وارا، مياڻيءَ مڪليءَ وارا،
دوله درياخان جا ساٿي، هو ڏس! هيمون پارا،
هوشوءَ وارا پَلئہُ وٺڻ، هر هاري ناري آيو آ.''

5) ''دودي ڪيو وار،
ڪيڏو اڄ ڪلهن تان
لهي پيو بار!''

6) ''آءُ ڪريون تاخليق،
آزاديءَ جي قلم سان
ٻاڙهي پائي ليڪ.''

7) ''صليبي سينگار،
ماڻهو هن صديءَ جو
تاريخي ڪردار.''

8) ''هيمون ڪالاڻي،
لکيل لوح قلم ۾
نانڪ جي ٻاڻي.''

9) ''ماڻهو ماڻهو گهايل آهي،
سارو ڏيه ڏڪايل آهي.''

اٽي هڪ قطعو :-

10) ''جڏهن اڄ جو شاعر ڪو ڦاسيءَ چڙهي ٿو،
انگورن جي ولِ ۾ ڦٽي سو پويٽو،
جنهن متيءَ پنوڙي جي هيٺان اڇي ٿو،
تنهن متيءَ کي ماڻهوءَ جي صورت ڏيئي ٿو.''

جل هڪ نثري نظم ۾ لکي ٿو :-

''مان سامراجي قوت جون پاڙون اُکيڙي رهيو آهيان ۽ تون ارغونن
ان وفادار هئڻ لاءِ قاضي قادن جي روايت کي ورجائي رهيو آهين. چون

”سنڌ منهنجي امان“، شاعريءَ جي ڪتاب جي مهاڳ ۾ تاجل لکي ٿو :-

”جڏهن ارغوني ٿو لا منهنجن ماڳن تي اُتر کان يلغار ڪندا آهن، اُن وقت مون کي شاعر ٿيڻ سان ڳنڍ، چام نظام به ٿيٽو پوندو آهي. جڏهن ننگر ٺٽي تي چڙهائي ٿيندي آهي، ته اُن وقت مون کي چام بابينو به ٿيٽو پوندو آهي. جڏهن سنڌ جي ڪيٽن کي، لانگ هوٽن سان لتاڙيو ويندو آهي، جڏهن سنڌ جي زمين ۾ ڪنا ءُڪيون بورنگ ڪري، ڪُناڪر ڪيي هرڙ ۽ سرنگهيون جوڙيندا آهن، اُن وقت مان ته چا پَرَ هِنَ ڌرتيءَ جي جهونڙن ۽ وقت کان الڳ جُهڙي پوندڙ تخليق ڪارن - جمال ابڙي، ابراهيم جويي، ڳ رداس واڌواڻي، ۽ اياز - جي ڏڪندڙ هٿن مان ڪِريل قلم به لکڻ شروع ڪندا آهن. پوءِ به مون کي چيو ٿو وڃي ته مان ”ماءُ جي هنج“، تي نه لکان............“

تاجل جو سنيهو :-

1) ”مَرُ ته ورهائن مالهٽيون
گهر گهر ٻاڙها گل، ٻائي ٻيڄ بسنت جا.“

گل به هن لاءِ انقلاب جو پيغام آهن.

2) ”ڦٽي پيو گلاب، لهندي ساج سمونڊ ۾
اسان انقلاب، اُٿندي ڏٺو اَڄ تي.“

تاجل سُر ڪاهوڙيءَ ۾ چويٿو:-

1) ”اُتَ ته ٿئين آڪڙيو، وَڏُ ته ٿئي وار،
ڏوٿي! تنهنجي ڏيه تي، بُرو آهي بارَ،
اُٿي مرون مار، جي تو سانگو سوپ جو.“

ڪوتا جي الڳ الڳ صنفن ۾ سندس انقلابي خيال پڙهو :-

2) ”ڪنهن کان جڏهن ڪو ڳره کسي ٿو،
بيوس ڪنهن کي بک باڃي ٿو،
آءُ تڏهن، پيو پيٽ بکين لئه.
سنگر هُور سٽيندو آهيان.“

تاجل وٽ شاعري اهڙي سياويڪ نموني اچي ٿي، جيئن وڻ تي پَن سهڄ سياوَ ايندا اهن. تاجل زندگيءَ جي آزمودن ڏانهن، حقيقن جي سچائيءَ ڏانهن، ۽ پاڻ ڏانهن پورو پورو ايماندار آهي.

”تاجل جي شاعري پڙهي مون کي ڪرشڻ راهيءَ جا ڪي ڪامل ڪلام هيانو ۾ ڦرن ٿا :-

1) ”حياتيءَ جو سفر ڪنهن هڪڙي منزل تي نہ طئہ ٿيندو،
همیشہ جستجوءَ ۾ زندگيءَ جو ڪاروان هوندو.“

2) ”جيئڻ مرڻ جي ڪشمڪش ئي راز آحيات جو،
حيات ۾ حيايتِ جاودان جي نہ ڀال ڪر.“

تاجل منصور تہ آهي پر سقراط بہ آهي. ڏسو ڇا ٿو چوي :-

1) ”اسانِ وقت جا وير منصور ميان،
ڪيئي بار مرندا ۽ جيئندا رهون ٿا،
رڳو هڪ پيالو هو سقراط پيتو،
اسان جامَ تي جامُ پيئندا رهون ٿا.“

2) ”جنهن وقت گهرايو تہ هليا ايندا سين،
محفل ڪي مچايو تہ هليا ايندا سين،
هي ميڙ خوشين جا تہ سوين بار ڏسون پيا،
سُوري تي سڏايو تہ هليا ايندا سين.“

قطعا

●●●

ٿا پهرين مهاڀاري لڙائيءَ ۾ انگريزن کي شڪست کان بچائڻ لاءِ، ننڍي کنڊ جي ست لک رنگروٽن مان - ساڍا ٽي لک رنگروٽ - تڏهن کي پنجاب مان ڀرتي ٿيا ها."

منشي پريمچند نہ ساهت کي، "بغاوت"، جو نالو ڏنو آهي. اڄ جو يگ آهي اکرن جو يگ. اکر بندوق کان وڌيڪ طاقتور آهن. قلم تلوار کان وڌيڪ شڪتيشالي آهي. ليکڪ کي زندگيءَ لاءِ ڪو نظريو، ڪو مقصد، هئڻ کپي، نہ تہ لکڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟ قلم کي زبان بہ هوندي آهي! شاعر تاجل جي ذميواري پنهنجي ضمير ڏانهن آهي.

"تاجل سور ڪائي شعور پاتو آهي ۽ سور سهڻ ڪانپوءِ ئي وجود کي ڄاتو آهي. تاجل کي پڙهي مونکي نارائڻ شيام جا ڪي شعر ياد ٿا اچن :-

1) "سور ڪائي شعور پاتوسين،
زندگي ڀرجو سور پاتوسين."

2) "سور پرائڻ بعد ئي لکيم پنهنجو وجود
اُن کان اڳ پاڻ کي سمجهيم هست نہ بود."

تنقيد تي تاجل جو رايو :-

"اُهو ادب جيڪو تنقيد کان آزاد آهي، وانجهو آهي، سو ادب ناهي. دنيا جو ڪوبہ ڪوي، فن جي بُلنديءَ تي پهچي نہ سگهيو آهي، جيتاءِ ڪيس ڪو سچاڻ نقاد نہ مليو آهي. شاهہ کي گربخشاڻي، سورلي، ۽ ٽرمپ. جهڙا نقاد ۽ پارکو مليا جن تي اڄ بہ سنڌي قوم کي فخر آهي. جس آهي ڀارتي سنڌي اديبن کي، جيڪي تنقيد جي مهاڀاري حملن ڪانپوءِ بہ لکڻ ۽ مُرڪڻ سگهيا."

ساهتيہ زندگيءَ جي تصوير، تصور ۽ تنقيد آهي، اُن ڪري ساهتيہ تي بہ تنقيد هئڻ جائز آهي. شاعريءَ کي عظيم فن ٿو ڪوٺيو وڃي ۽ ڪوٺيو وڃي ادب لطيف! شاعر پنهنجي شعرن ۾ لڪل هوندو آهي. لکڻ آهي اکرن ۾ ڳالهائڻ.

۾ اياز جي هر اَدا مون کي محبوب جي اَدا لڳندي هئي، سوا ءِ اُنهن چوڙيل شوشن جي جن ۾ ڪي پرستار، ”ثاني پٺائي“ جو ورد وظيفو پڙهڻ لڳندا هئا.

اياز، جڏهن ڪراچيءَ لڏي آيو ته اسان به هڪ ٻئي کي ويجهو ڏسندا وياسين. ”سنڌ منهنجي امان“، ڪتاب جو مهاڳ اياز لکيو. اِها سوکڙي منهنجي لاءِ مقدس آهي. مان پنهنجي مزاحمت جوڳي سياءَ ڪري، سينئر قلمڪارن کي ”اُستاد“ به سڏيندو آهيان، جنهن ۾ اياز شامل آهي. ”ڪَنڌيءَ ڪونر ٽَرن“، ۾ وڏو حصو آزاد نظمن جو آهي، جي اياز جي سنگت ۾ رهڻ دوران ئي مون لکيون آهن.

”ڪَنڌيءَ ڪنور ٽَرن“، آءٌ اياز جي نانءِ ٿو ڪيان. مون کي اياز لاءِ ايتري عزت آهي، جيتري لطيف کي ميوَن شاه عنات لاءِ ۽ ميوَن شاه عنات کي اساسي (ڪلاسيڪي) شاعريءَ جي باني قاضي قادن لاءِ هوندي.“

1982 ۾ پنهنجي ڪتاب، ”جڏهن پونءِ ٻٽي“، شاعريءَ جي ڪتاب ۾ تاجل، اياز کي مشورو ڏنو آهي.

ڪتاب ۾ مشورو لکڻ بابت لکي ٿو :-

”منهنجي مشورو لکڻ جو خاص مطلب هي آهي، ته بجاءِ اسين - جهونڙا ۽ نوان شاعر هڪ ٻئي کان نفرت ڪريون، اُن بدران اڳتي وڌڻ لاءِ سوچون ۽ عمل ڪريون. شيخ لاءِ مونکي ايڏي عزت آهي جيتري هڪ مهاڪويءَ لاءِ هئڻ گهرجي. اسين نٿا چاهيون ته شيخ اياز جي تخليق ۽ سندس واکاڻ جوڳي Contrirbution کي ٻُنڊ ۾ ٻڏي سکر واريءَ پل تان مهراڻ جي موجن حوالي ڪيون. اسين شيخ اياز کي وچ ۾ بيهاري، وڏائمڪ ڏيون ۽ شيخ کي به گُهرجي ته هو پنهنجي نرڙ جي گهنجن کي قرميءَ جي ميٽ وانگر ميٽي ڇڏي، جيئن هرڪو ائين چئي سگهي، ته شيخ اياز شاعر ته پلوڙ آهي، پر ماڻهو به لاثاني آهي.

”وڏاوڻ وٽڪار جا“- شاعريءَ جي ڪتاب ۾ اياز ۽ تاجل، ”بيت ۽ وايون، گيت ۽ لوڪ گيت، ۽ پرڏيهي صنفون ترائيل ۽ هائيڪو“، پيش ڪيا آهن. گڏي ڪتاب ڇپائڻ جي روايت هند ۾ به آهي. نارائڻ شيام ۽ هري دلگيرجا ”ماڪ ڦڙا“ ٻنهي جو گڏيل ڪلام آهي. چون ٿا سنڌ ۾

14
”وڏا وڻ وڻڪار جا“

پنهنجي ملڪ جي مٽي ۽ ماڻهن، ماتا ۽ ماستر صاحب، ڪانپوءِ تاجل تي، شاه لطيف ۽ شيخ اياز، جي شاعريءَ جو وڏو اَثر آهي. عمدو ۽ عظيم شاعر اياز جڏهن ڪراچيءَ اچي رهيو، تڏهن تہ هنن ٻنهي شعور وارن شاعرن جون ڪاڇهريون ساجهي ساجهي رات هلنديون رهنديون هيون. شاعريءَ جي حسن ۽ هيڪار، سچ ۽ سونهن تي هنن جون لاتيون ۽ ٻاتيون، جي هنن تارن ۽ ستارن جي ڪَتَ هيٺيان ويهي ڪيون هيون، اُهي اڄ بہ سنڌ جي ماحول، مٽي ۽ ماڻهن جي دلين تي اُڪريل آهن. هڪ شاعريءَ جو ڪتاب ”وڏاوڻ وڻڪار جا“ هنن گڏجي ڇپايو آهي.

ٻنهي تي سنڌ جي عظيم شاعر شاه لطيف جي شاعريءَ جي مهر ۽ ميا رهي آهي. تاجل تہ ڪن ڳالهين ۾ اياز کي اُستاد ڪري ڄاڻو مڃي. اياز لاءِ وري شاه لطيف مُرشد آهي.

هنن ٻنهن ڏات ڏٺين ۾ مون کي سنڌ جي قديم ۽ جديد شاعريءَ ۽ موضوعن جو سنگ ۽ سنگم مليو ٿو. هي نہ صرف سنڌ جي هلندڙ دور، پر ايندڙ دور جا بہ شاعر آهن. هنن اَڻ ڏٺي کي ڏِٺو، اَڻ ٻڌي کي ٻڌو ۽ اَڻ پسي کي پسيو آهي!

تاجل، شيخ اياز جي باري ۾ لکي ٿو :-

شيخ اياز سان منهنجي ٻانهن ٻڌڻ جي واٽ کي چڱيڙو عرصو گذريو آهي. سٽ واري ڏهاڪي ۾ تہ اياز جي شاعريءَ مونکي موهي وڌو. پٺائي ۾ اياز جي بيتن ۽ وائن جي رم جهم سالن تائين قائم رهي ۽ مان پرڀات ويلي اُن وڻڪار ۾ گل - ٻاٽيون بہ ڏسي وئندو هوس. اُن زماني

3) هائيڪو :-

1) ”ڳهنڊ وڃي، بيٺا
ڳينڊي جاڳلو اءِ ۾،
ڇڙ تہ رڇي بيٺا.“

2) ”اُڏري ويو، ٻيرو
لڙڪي پيو، لام تان
اڃان آڪيرو.“

3) ”ماٺ اڳي جيئن مور تي،
بادل سڀ وتڙي ويا،
ڪارونڀجهرجي ڪور تي.“

4) ترائيل :

”نہ هئين شعر لئو مينهن جيئن اڳ ڪنهن تي،
مدام نانه حياتي اجا لڪي وٺ ڪاجهہ.
ملي ويو نہ ڪڏهن آهہ هيئن ڏٻ ڪنهن کي،
اُجار هيئن تہ وِرلي ڏئي ٿو جڳ ڪنهن کي.
سليو نہ سونهن اکين آهہ سارو جڳ ڪنهن کي،
اجا بہ جيءُ ۾ جهاتي، اجا لڪي وٺ ڪاجهہ!
ڪيو نہ مات ڪڏهن ائين اڳ مڳ ڪنهن کي،
نہ هيئن شعر لئو مينهن جيئن اڳ ڪنهن تي.“

5) لوڪ گيت :-

”پل تون ڳاج نہ ڳاجريون آڻ،
پل تون هي ڪا مومل ماڻ،
منهنجي ڪا نہ ڪيين ٿو ڪاڻ،
روئي رڃ پريندييسانءِ!“
الا! مان اُڏري ويندسانءِ!

تاج جوئي ۽ ايازگل، جي ڳڏيل ڪلام جو تاجربو ڪيو ويو هو. هن ڪتاب ۾ ڏنل ڪلام اڳ ڇپيل آهي پر اياز جا هِت ڏنل ''هائيڪو'' جنهن ڪي نہ - سٽا يا ٽيڙو بہ ڪوٺن ٿا، اُهي بلڪل نوان آهن. نارائڻ شيام، ''هائيڪو'' کي ''چوڏسي''، ڪوٺيو آهي. شيخ اياز جي هائيڪو جي ڪتاب ''پنچڙپاچاٽان''، ۾ ۷۲۲ هائيڪو آهن. اياز ايترا هائيڪو لکيا آهن جيترا جپان جي باشوءَ بہ نہ لکيا هوندا.

''وڏاوڻ وٽڪار'' جو مهاڳ، ''سرجٿهار سنڌ جا''، ستار لکيو آهي. هي صاحب لکيٿو : ''شيخ اياز جتي ادب جي زمين تي 'بڙ' جي وڻ مثل ڦهليل آهي، اُتي تاجل بيوس، نم جي وڻ جيان، ٿڌڙي ڇانءَ ڏيندڙ آهي.''

بيت، سنڌي شاعريءَ جي اوائلي صنفن جهڙوڪ دوهو، سورٺو ۽ وائي، وغيره مان هڪ آهي. شاه لطيف دوهي ۽ سورٺي جي ميلاپ سان بيت خلقيو. هن اُنهن صنفن کي شاعريءَ جيعروج تي پهچايو، جيتوٽيڪ دوهو، سورٺو ۽ وائي اڳي بہ هئا. شاه ڪانپوءِ وائيءَ کي شاعروساري ويٺا. اياز وائيءَ کي وري ورايو.

اياز :-

1) بيت :-

1) ''صديون رهي سانت ۾، اُبري تو آواز،
ڪيڏيءَ جيءَ ولوڙ سان، جُڙي تو هي ساز،
راڳي سارو ساز، ٻجهہ ٻجهاندڙ ٻالهڙي.''

2) وائي :-

1) ''آگ اجهاٽي ناهي، ڇر ۾ گيت پيا ڇرڪن،
عمر پئي گذري.
گيت اَمرتا آهن، جن کي موت نٿو ماري،
جهرٽا بٽاجي ڪي شاعر، مون جٿن جَهر جَهرڪن،
عمر پئي گذري.

هنن پنهنجي شعور وارن شاعرن، ”هائيڪو“، جي هڪار سان، اُن
جو سنڌيڪرڻ ڪري، سنڌ کي واسي ڇڏيو آهي. ائين ڪونه ٿو لڳي ته
ڪو هائيڪو ڏاري جپان جي صنف آهي. هنن لافاني فنڪارن جنهن چيز
کي ڇهيو آهي، اُن کي سون بڻائي ڇڏيو. پنهنجي ذات، ڏانوَ، ۽ ڏاهه جي
پارس سان.

4) ترائيل

”ميءَ ڏرتي ازل کان ابدجي سفر ۾،
منهنجي لاءِ دنيا ۽ عقبيٰ به آهي.
اماني ته جنت آ منهنجي نظر ۾،
ميءَ ڏرتي ازل کان ابدجي سفر ۾.
پلي پوءِ وڃ تون قبن ۾ قبر ۾،
جي تو لاءِ ڪافي ميءَ ڏرتي به نامي،
ميءَ ڏرتي ازل کان ابدجي سفر ۾،
منهنجي لاءِ دنيا ۽ عقبيٰ به آهي.“

5) لوڪ گيت

”متي ماڳ تنهنجو، پلو پاڳ تنهنجو،
ڀڳائن پاٽ، ڪولهي،
رڳو راڳ تنهنجو، اڙي ڀڳڻ ٻائي!
او اوڏڻ مائي! سانئڻ، سنڌ - ڄائي!“

6) گيت :-

”پياسا پنهنجي اُڏري ويندا تاڙي ڪين وڃاءِ،
ڪمڙا وينو تيل - چڪائين دڪندڙ ڏرتيءَ لاءِ،
ميان، تون سماجهي پير وڏاءِ.“

”ڏوريان ڏوريان مَ لهان،“ ۾ جڏهن ”پونءِ بٽي“، واري شاعريءَ
جي ڪتاب ۾ ”منهنجو اول، منهنجو آخر“، باب ۾ تاجل فرمائي ٿو
-

6) گيت :-

''ڏس تہ مٿان آڪاش پيو تو ڪيڏا ديپ جلائي
هڪڙو ڳم ٿئي پيو نڪري تارن سان راند رچائي
تنهنجو ڏيئو غرق بہ ٿي ويو، جو جڳ کي جرڪائي
دل نہ سندءِ گهبرائي.
پنهنجي جوت جلائي ويو جو، سو ڇا گهبرائي.''

تاجل :-

1) بيت :-

1) ''ڪرڪي ڪپڙ! خاص، ڳالهيون ڳوٺ ڏٿين جون،
اچا جن جي آسري، آهين تون اُداس،
وڃي رهندوواس ميان پاڇاٽا موت جي.''

2) وائي :-

1) ''الاچو نيڻ نٿا ننڊ ڪن،
آتڻ آڏو اُٺ ڏسي ٿيون،
ٿاريليون ٿڙڪن.''

3) هائيڪو :-

1) ''ڪِهڙي سوناري،
پرٽيو آهي پپ ٿي،
ڳاڙهو سج ڳاري.''

2) ''ڇاٽو تو ڳولهيان،
آءُ تو ۾ ايترا!،
ماٺو تو ڳولهيان.''

3) ''جي تو وڌيا وَڻ،
مري ويندا مامتا،
تاڃ نہ ڏيندا ٿَڻ

15

''تاجل بيوس جي شعر ۾ روحانيت''

تاجل جو مذهب آهي چڱائي، ڀلائي، ۽ سٺائي، هن جي خيال موجب الاهُ رَبُ، انسان ۾ ئي وَسي ٿو. اندر ۾ جهاتي پائي، پاڻ پڇاڻي سگهجي ٿو. فنا ۾ ئي بقا ملي ٿي. فقيري ۾ ئي اميري آهي. هن هميشه انسان جي عظمت ۽ پورهئي جا گيت ڳاتا آهن. هاري ۽ ناري، ڪڙمي ۽ ڪاسبي، پورهيت ۽ پگهر ڳاڙيندڙ، جيڪو پورهيو ڪريٿو، اها به هڪ قسم جي بندگي آهي ۽ آهي عبادت!

1) ''ڪولي درپاڪ پاڇري جو،
اچي ڪر سير سبحاني،
اندر پَسُ يار جا جلوا،
مٿي ڪر پوش انساني.''

2) ''نہ مساجد ۾ نہ مندر ۾،
نڪي وٺڪار وندر ۾،
ازل کان يار اندر ۾،
رچايو رنگ رحماني.''

3) ''مزو ماخفي نہ ميريءَ ۾،
هنڻ بيوس حميري ۾،
فنا ٿي پيءُ فقيريءَ ۾،
بقا جو جام مناخاني.''

هن عظيم شاعر لاءِ هر دل ۾ خدا وسي ٿو. هر عشق هن لاءِ عبادت آهي. جتي ڪڙمي هر پيو ڪيڙي، جتي مزور پورهيو پيو ڪري، اها جاءِ هن جي لاءِ مساجد آهي ۽ آهي مندر. سنڌ امان لاءِ ، هناجو ڪعبي جهڙو

''مون شيخ اياز کي شاعريءَ جي اُن وڻ ويجهو بيٺل ڀاتو آ، جنهن وڻ تي چڙهي، واس وٺڻ لاءِ ڀٽائي ڀلاري ويندي ويندي اِشارا ڪيا هئا. آءٌ پڻ ڀٽ ڌڻيءَ جي اُن واسيندڙ وڻ جي ٽندڙي چانوَ ۾ ويهي ڪا گهڙي واس وٺڻ لاءِ آتو ۽ آسائتو آهيان. اياز جي تخليقن ۾ ٻوليءَ جي سونهن، مونکي ائين لڳندي آهي، جيئن ڪنهن ٽرياٽيءَ جي ڳَچ تي ڪاوا - اُنهن ڪاوَن مٿان جو هلڪڙو ۽ ميرانجهڙو ڏُنڌُ چڙهي ويو آهي، اياز ۾ شل اُن ڌنڌ کي اُکهي صاف ڪرڻ جي سگهه پيدا ٿئي.''

''جڏهن ڀون ۽ ڀٽي''، ۾ تاجل، اياز کي بيتن ۽ واين ۾ مشورو ڏيندي چويٿو :-

1) ''اجان تون اياز! رکين سَڌَ سرير جي،
ڪوي سونهين ڪينڪي نفرت مٿي ناز،
نئين ٿهيءَ جي نينهُ جو راڳي! پرک تہ راز،
تو ڪيئن پَرَ پتائيا! چونِ ٿا چوٻاز،
وٺ وارو، ڪڻ ساز - تہ مهڪي ڀون ۽ ملير جي.'' -- بيت

2) ''نئين ٿهيءَ جي نسل کي،
ڀري ڀاڪر پاءِ،
پرکي منهنجي پيار کي.''
''اونده منجهہ ''اياز'' ڙي!
نئون ڪو ديپ جلاءِ، پرکي منهنجي پيار کي.'' -
وائي

•••

16
"بيوس ۽ بيوس"

سنڌ ۽ هند جي سنڌي شاعريءَ جو سفر ڪندي مون کي ٻہ شاعر مليا جن جو
الو ساڳيو "بيوس"... (ڪشنچند بيوس (1885-1947) ۽ تاجل بيوس
(1938-2008). سنڌي ٻوليءَ جا ٻئي عظيم شاعر ٿي گذريا آهن. ڪشنچند
ـہ جديد دور جو باني ڪري تو مڃيو وڃي. هي ٻئي سهڻا سرجڻهار،
شاهہ لطيف وانگر، طلب جي تنوار ڪان پري هئا ۽ ٻنهي، پنهنجيفَن شاعريءَ
جي پوري پوري پرورش ڪئي. سنڌي تهذيب ۽ تمدن جو، امڙو ڪو انگ
ـہ آهي جنهن تي هنن ٻنهي فنڪارن، قلمڪاري، چترڪاري، چٽ ڪاري،
ـہ ڪئي هاجي ! هي ٻئي ذات ڏٽي، شاہ لطيف جا شيدائي هئا. هي ڪومل
ڪوي ڪنهن جو ڏکہ سهي نہ سگهندا هئا. ٻنهي، هارن ۽ نارين، ڪُڙمين،
مزورن ۽ محتاجن، پورهيتن ۽ پيڙتن، غريبن، جي حقن لاءِ پنهنجي قلم
اري ڪلا ڪتب آندي. مطلب تہ ٻنهي، بيواهن ۽ بيوسن جي، بيوسي
ـسي پاڻ تي "بيوس" نالو ڌريو.

بيوس ۽ بيوس ڪي پنهنجي ملڪ ، ماڻهن ۽ مٽيءَ سان محبت هئي شاہ
طيف جهڙي. اڄ تائين سنڌي شاعري جيڪا حُسن، حُب ۽ هدايت جي
شاعري آهي، اها اڃا هلي پئي، هند ۾ توڙي سنڌ ۾. شاہ لطيف کان وٺي
ندو مسلمان، ٻئي پوتا هڪ ڏاڏي آدم جا... ٿي رهيا آهن، پر ستيتاليهن
اري سيلاب ڪانپوءِ، سنڌي هندو شاعرن کي هند ۾ اچي شرڻ وٺڻي پئي.
سنڌي شاعري آهي شيرين ڪلامي.

هي ٻئي بيوس شاعر گُل آهن ۽ اُنهن کي خدا اُن لاءِ خلقيو تہ اسين سنڌن
شعر جي سونهن ۽ سُرهاڻ ۽ ڪوتا جي ڪايا ۽ ڪوملتا ماڻيون. وقت ذات
جي وڏي پرک آهي... رڳو ساراہ فن جي ڪسوٽي نہ آهي. هي بيوس شاعر
نهنجو فن ۽ فڪر، ٻہ ستون سرجي، پيش ڪري وڃن ٿا، پر مون غريب
ثر نويس کي پنهنجو خيال پيش ڪرڻ لاءِ ٻہ صفحا کپن. هنن ٻنهي کي

قُرب آهي. جيڪي انسان هين جي ڪم اچن ٿا، اُهي ڄڻڪ عبادت ڪن ٿا. جيڪو انسان هين سان پيار، محبت، سچ ۽ سونهن، ونڊي ٿو اُهوئي اِنسان، پاڪ ۽ پويتر آهي. هن، ڪڏهن به ذات پات جو ڀيد نه رکيو ۽ هندو توڙي مومن سڀ خدا جا ئي بندا آهن.

1) ”هر دل ۾ خدا سان گڏ، ماڻهو ٿو رهائي،
”بيوس“ ڪي تڏهن ئي ته گنهگار چئون ٿا.“

2) ”هر عشق عبادت آهي، مان اهڙو لکت ۾،
ڪٿي حُسن جي دربار مان فرمان اچان ٿو.“

3) ”آءُ بهشت ۾ رحمان سان گڏ رام ڏسي وٺ،
اياز، چندر، خادم، ۽ شيام ڏسي وٺ.“

4) ”اُها جاءِ مون لاءِ مسجود آهي،
مان جنهن جاءِ تي ڪٿڪ - داٿو ڏسان ٿو.“

5) ”مان سنڌ جي اَجرڪ وارو اَحرام هڏان ٿو،
سنڌو آهي ڪعبو، مان سِر عام چوان ٿو.“

6) ”هٿ ڪنهن جي اچن ڪم ته عبادت جو آرٿبو،
ماڻهو ٿا چون هي به ڀٽائيءَ کان سکيو ٿم.“

7) ”بيوس تنهنجي سنڌ جا ماڻهو،
ڏاها، پوءِ به ڏکايل آهن.“

8) ”انسان ۾ الاهه اسان ڳولهي لڌو آ،
تڏهين ته پنهنجو عشق اسان عام ڪيون ٿا.“

9) ”وحدت توڙي ڪثرت وارو بهروپ مٽائي،
اسان پاڻَ جي پڄري ۾ ويٺا پاڻ ٿا ڳولهيون.“

10) ”دڄ ٿو ٿئي، خدا سان بغاوت جي ڏوهه ۾،
پنهنجو به هلندي، هلندي پاڇاٽو نه ٿي پوي!“

●●●

٢) ”منهنجي چوراني ويا مٽ،
تنهنجي چوليءَ وارا چٽ.“

٣) ”قسمت واري ڦرمي بيوس،
هرڪو پنهنجي ڀاڱ لکي ٿو.“

٤) ڪنهن ڏنو ٿي پيار ڪنهن پيڙا ڏني،
گيت بيوس جا ائين ٺهندا ويا.“

٥) ”پلي پيو آن بيوس ناهي،
سنڌ سڄيءَ جو مالهي آهي.“

٦) منهنجي گيتن ۽ غزلن ۾
مشعل ٿي انسان اچي ٿو.“

شاعري ڪندي ،هنن هڪ اهڙي دنيا تخليق ڪئي، جتي اڳي ڪنهن
ڀير نہ پاتو، هي ٻئي سنڌو آهن، ساگر آهن ۽ پهچي ويا آهن پاڙن تائين.
نهي ماضيءَ کي موٽائڻ لاءِ ۽ جديد دور آڻڻ لاءِ. اڳتي وک وڌائي ۽ مٽ
چڪايا، جيون جوت جلائڻ لاءِ. هنن جا شاعريءَ روپي گُل اسان جي روح
جي ٻُک متائن ٿا. هنن جي هيانوَ ۾ هميشه ڪويتا ڪنبو هُرندو هو ۽ ذات
جي ڏيه ۾ هنن جو ڦٽ غريبن لاءِ ڪُرندو هو. سنڌ ڌرتيءَ جي و اڳيل ماڻهن
ي هنن فنڪارن کي، وڻ جي ٽنڊڙي ڇانوَ ڏني. سنڌ جي غريبي پسي هنن
جا گهاوَ گهاٽا ٿي پيا. ڪيڏا زخم پراڻا ٿي پيا.چون ٿا. موت نہ هجي ها تہ
سقراط کي نئين زندگي ڪٿان ملي ها ! ڪشنچند بيوس نہ هجي ها تہ
سنڌين ۽ سنڌ کي تاجل بيوس ڪٿان ملي ها ! ؟ ٻئي سانچ ۽ سونهن جا شاعر
ٿا. مخمور مگن ٿي مستيءَ ۾، هو سانچ ۽ سونهن و اري سنڌ جي بستيءَ ۾
ڪندا رهيا.

ٻنهي سنڌ چمن جي سڳنڌ، سونهن وڌائي ۽ گُل سان پنهنجو پاڻ پڇايو.
چون ٿا شاعر نازڪ خياليءَ کان ڪم وٺندا آهن. اهو سانچ آهي. پر هنن
نهي بيوس شاعرن، غريبن ۽ ڪسانن، بيوس ۽ پورهيتن تي لکي، فولادي
شاعري پڻ اسان کي بخشي آهي، ڏني آهي. پڇاڙيءَ ۾ آنءُ، هنن جي اُلفاظن
۾ ئي سندن لاءِ اُچاريندس:

”تو ۾ هر دل جي لڪڻ لاءِ، ليڻ جاءِ ڪپي،
هر زماني جي غذا، تو ۾ کيڻ لاءِ ڪپي.“

ڪائنات جا ڪوي بہ ڪري ڪوئي سگهجي ٿو.

هن بيوس شاعرن جي ٻولي سنڌ جي ڪنهن ڳوٺاڻي جيان، سادي، سهاجهي، سرل ۽ معصوم آهي. هئي ڪامياب شاعر آهن ۽ هنن جي شاعري جو جسم توڙي روح ،هئي ملوڪ آهي، سنڌي زبان جي پنهي تاخليقارن، سنڌي شاعريءَ جي ڏئي ڪي روشن رکيو.

هنن جي وڏي ۾ وڏي قوت ڏات واري شاعري آهي. هي هئي شاعر، شاعريءَ روپي سرزمين جي ماضي ۽ مستقبل آهن.

شاعري، هڪ لطيف فن آهي ۽ هاڻي اچو تہ هنن شعور وارن شاعرن جي شاعريءَ جو لطف ماڻيون :-

ڀهريائين سائين ڪشناچند بيوس. هي صاحب پنهنجي نہ صرف زندگيءَ ۾ اُستاد هو، پر شاعريءَ جي فن ۾ بہ اُستاد هو.

١) ”ذات وحدت کي اچي، جو شوق ٿيو اظهار جو،
حُسن هرڪائڻ لاءِ ڀهريو، پاڻ چولو نار جو.“

٢) ”ماتا جي گود، مڪتب اعلي ڪان ڪم نہ آهي،
درڪار.........ڪاغذ، قرمي قلم نہ آهي.“

٣) ”اُٺ اُٺي چاٺو نظر سان، ڌر نصيب تي نظر،
جا ٻجا ڀورب ڀچر ۾، آمي ڀورميت جي ڀچر.“

٤) ”آهہ هرهڪ بيت اندر قيمتي رت جو ڦڙو،
ڪير چوندو شعر بيوس، شاخ انگور ي نہ ٿي.“

٥) ”هڪ صديءَ ڪانپوءِ، شايد سنڌ ۾ ڪو ڪو ڪٿو،
شعر خوانيءَ لاءِ گهرندو، شعر بيوس جو ڪتاب.“

سرڳواسي سڳن آهوجا، ڪشنچند بيوس لاءِ لکيو آهي :-

١) ”فن شعر ڪيل قيد هو، نچٽين جي لبن ۾،
صوفين جي سماگر ۽ اميرن جي گهرن ۾،
بيوس ئي اچي تنهن کي، هو آزاد ڪرايو،
جنتا جي گُهرن-گُهرجن جو اظهار بڻايو.“

تاجل بيوس جو تاج آهي شاعري. اچو تہ هاڻي اُن تاج جي سونهن، سوڀيا ۽ سڳنڌ پسون :-

١) ”زماني جو آخر تہ منصور آهيان،
وري دار تي سر ڏيڻ آيو آهيان.“

ماڪ مثل آهي. هنن لاءِ هن رنگارنگي ڪائنات جو ڪو انت نہ آهي ۽ جيون، پاپ ۽ پاڃ جي پُڌ آهي. هي ہئي سودائي شاعر آهن ۽ چنبڊ هنن جو پيڊي آهي.

ڪنهن مظلوم جي بدن تي لهو تہ ڇا هو ڪنهن جي اکہ ۾ ٻوڙهو بہ ڏسي نہ سگهندا هئا.

هنن جي شاعري چومکو ڏيئو آهي، جنهن کي ڪوئي واچوڙو وسائي نٿو سگهي. هي هميشه حق ۽ انصاف لاءِ لڙيا.

هنن شاه جي ستن سورمين ۾، نئون ساه ڦوڪيو آهي. هنن سنڌ جي مٽيءَ کي مٽيا ڏني ۽ اُن تي گيت ۽ غزل، وايون ۽ آزاد نظم، هائيڪو ۽ ترائيل، بيت ۽ ڏوهيڙا، وغيره لکيا. هنن جا گيت ۽ غزل، بيت ۽ وايون، موت کان ڏاڍا آهن ۽ اُنهن کي ڪير بہ ماري نٿو سگهي. هنن، سسئي ۽ سهڻيءَ، نوري ۽ ڪينجهر، ڏٿ ۽ ڏوتي، ٿر ۽ بر، لس ٻيلو، کيرٿر ۽ پهاڙ، چنگ ۽ چپ، همرچي جو ويلو، ون ۽ واس، سُگند ۽ سنگيت، ٻير ۽ ڪيڙ، لوَ ۽ ڪنڊيون، ڪتيون ۽ راٺو... اُنهن کي وري جيئاريو.

هنن جو روح اُها ڇولي هئي، جنهن ڪاڇ ۽ ڪوڏيءَ کي ٿُڏي، چنڊ کي چمڻ لاءِ اُڀار پيري !

هنن جي باڊليئر وانگر بادلن سان محبت هئي... جڏهن بادل برسيا تہ هنن هناج وانگر ٽپي ڏئي موتي ميڙيا.

هنن خيام جي رسُ ۾ ميرا جا ٻوڙها ملائي پيتا. هي نہ دهريا هئا نہ ناستڪ هئا... هي سنڌ جي سرزمين جا ماضي ۽ مستقبل هئا. سنڌ جي پيڙا، هڪ اٿاه ۽ اجهاڳ سمنڊ آهي ۽ هوُ اُن جي اوندهين لهرين ۾ لڙهيا، سنڌ جو لوڪ ادب، هنن جي پنهنجو ادب آهي. هنن جي شعور واري شاعري ۽ ڪومل ڪويتا، سنڌ جي گلاب جي گُلن ۽ پپل، سرنهن ۽ نم جي وڻن جي لامن ۾ لٽڪيل پکين مثل آهي.

هي ''قطب نما''، وانگر بہ آهن... جنهن، راه ۽ رستو ڏيکاريو. سونهن ۽ سچ هنن جي شاعريءَ جي ٻن پاسن مثل آهن. هنن جي شاعري، اُن کيپ مثل آهي، کُٽي ئي نٿي ! هنن جي شاعري قديم ۽ جديد شاعريءَ جو مهراڻ آهي.

هنن پنهي ذات ڏٺين. ڪڏهن بہ پاڻ کي تنها محسوس نہ ڪيو. شاعري... ڪنوار ڪويتا... ئي هميشه هنن جي ساٿي هئي ۽ تارا ۽ ستارا هنن جا سنگتي هئا. هنن جي ڪويتا ۾ اُها سادگي آهي، جا سادگي، آگ ۾ هوندي آهي.

موت هنن جي مستقبل جو انت آڻي سگهندو آهي، پر هنن جي ماضي، اڳہ ۾ ئي موت جو انت آڻي چڪي آهي ! هنن لاءِ موت هڪ موڙ آهي، رستي جي پڄاڻي نہ آهي... هو جو موڙ تان مُڙي ويا

17

"تاجل بيوس ۽ شيخ اياز"

سنڌي زبان ۾ سهڻيءَ سنڌ جي هنن ٻنهي شاعرن جي ذميواري پنهنجي ضمير ڏانهن هئي... سنڌ ڏانهن هئي. هنن ٻنهي فنڪارن جو گهرو ايپاس ڪرڻ کانپوءِ، آنءُ انهيءَ نتيجي تي پهتو آهيان تہ هنن جي شاعري، سنڌ جي پيڙا جو پرلاءُ آهي. هنن ٻنهي ڪلاڪارن، شاه لطيف کي ساڻ ڪري، سنڌ جي ماضيءَ ۾ ٽپيون هنيون ۽ مستقبل ڏانهن اُڏاڻا. ذات ئي هنن جي عظيم قوت آهي ! هنن جي شاعري، فنڪار وان گوگ جي مصوريءَ مثل آهي. هي ٻئي سنڌي زبان جا عظيم شاعر آهن... سنڌ آهن..سنڌ کي ڪوئي ماري نٿو سگهي. ڪڏهن ڪڏهن هنن جي شاعري ڪاٺي وش ڪنيا وانگر بہ هئي... بندگي هئي... نجات هئي. سنڌ، هنن ٻنهي کي پاڻ وانگر اجيت بڻايو آهي. چاڪاڻ جو هنن جي ذميواري انسان ذات ڏانهن آهي، هنن شاعريءَ روپي شعلي کي مشعل ڪيو، امر ۽ ابد بڻايو آهي.

هي عظيم سرجڻهار پنهنجي دور کان اڳہ پيدا ٿيا، چاڪاڻ جو اڄ بہ هنن کي ياد ڪيو وڃي ٿو. هنن جي تخيل، سنڌ جي مياڻ مثل آهي. سنڌي يونرن وانگر، هنن گُلاب جي گلن تي مڙندا آهن. هنن جي راڳہ ۾ روح هو ۽ روح ۾ راڳہ هو ۽ هنن جو مذهب هئي شاعري. هنن اڻ ڳاتي کي ڏٺو، ۽ اڻ ڏٺي کي ڳايو. هي چڪور هئا ۽ شاعري سندن چنڊ هئي. هنن جو تصور مئخانو آهي ۽ هنن جي دم سان مستي زنده آهي.

ڪڏهن ڪڏهن آنءُ سوچيندو آهيان تہ ڪير ذياده حسين آهي... هنن جي شاعري يا هي فنڪار ؟ جواب ملندو آهي هنن جي فن جي سونهن، هنن جي سونهن آهي ۽ هنن جي فتح، هنن جي فن جي فتح آهي. هنن جا پُرڪشش واقعا... انگور جي داڻن مثل ،هنن جي روح ۾ رچي، شراب تي نڪرن ٿا. هي شاعر ۽ هنن جي شاعري ،گُل ۽

18
”شاهہ لطيف تي تاجل بيوس جا شعر“

”شاهہ جو رسالو منهنجي لاءِ اُهو ڪتاب آهي، جنهن ۾ مونکي زندگيءَ جي هر رخ جا چُرندڙ پُرندڙ عَڪس ۽ ڪِردار پئي ڏسڻ ۾ آيا آهن.“

1) ”تو وٽ آهن ڪيت ڀٽائِي،
منهنجي ڪِوتا ڪَيرو آهي.“

2) ”ازل ۽ ابد جا پيو راز کوليان،
تہ چئبو ڀٽائي جو ديوان آهيان.“

1) ”ڏس تہ! ڀٽائيءَ کي اک بند ڪئي ڪيڏا سال گذريا آهن ۽ پوءِ بہ سندس هر سٽ اڄ واري وقت ۽ وايومنڊل لاءِ لکيل ٿي لڳي.“

2) رات ڀٽائيءَ سڏائي چيو: ”ڇا تون منهنجي تنبوري جي تارن تي، مون وانگر آڱريون رکي، سارنگ ڇيڙي، ٿر تي مينهن وسائي سگهندين؟ ڇا تون ڦٽل ڪراڙ تي ڪِڙيل ڪنوَل ڳُلن جهڙيون وايون جوڙي سگهندين؟ پٽ! مان ٿڪجي پيو آهيان، اڃا ڪو هوڏو هارڻو تہ واهہ، نہ تہ اهو ڪم مان سنڌ ڌرتيءَ جي هڪ ٻئي سمنڊ جيڏي گهري ۽ گنڀير شاعر کي ڏئي ڇڏيندوسانءِ.“ ڀٽائِيءَ ڏانهن تاجل جا بيت ۽ وايون :-

1) ”تو وٽ ڪيت خماريا، مون وٽ ڪاڇي ڪَڻِ،
مِٺي ماڪيءَ پانئيان، جاتو پياري جَهڻ،
اَڇي تو آسڻ - چِٽيم چوڙا ڪاڇ جا.“

2) ”مون وٽ ٻوُها ٻار جا، تو وٽ ڪيتَ ڪَرا،
ڪٽي ويٺس ڪيپ ۾، چِڪڻ منجهہ چَرا،
مون وٽ ڳيت ڳُرا- تو وٽ ڳُل ڳلاب جا.“ - بيت

3) ”پٽ - ڌٽي! ڇو تنهنجيون وايون،
بَرَ ۾ ٽيون پٽڪن،

آهن. اسين سنڌي هنن جي پيرن جو پرلاءُ ٻڌون پيا. هي راهي ڪم نٿا ٿين. رستو به نٿو ڪڍي... رستو به سچ آهي ۽ هي راهي به سچ آهن... جنهن وقت ڌرتيءَ تي شاعر نه رهيا، اُن وقت قيامت ايندي. قوميت کان وڌيڪ هنن ڪوين جو ڪردار انسانيت ڏانهن جهڪيل هو.

هي شهسوار شاعر سپنن جا سوداگر هئا پر هنن جي خوابن، حقيقت جي تلاش ڪئي ۽ حقيقت تائين رسي حقيقت کي نئين معني بخشي آهي. هنن جا ٻول ئي هنن جي گيتن جي جان آهن. سُر پاڻ ئي ٺهندو آهي... گيت کان الڳ سُر ڪا چيز نه آهي ۽ سُر فقط گيت لاءِ ئي هوندو آهي.

هنن شعور وارن شاعرن جي خيال موجب شاعر انسانيت جي موت کان اڳ ۾، مري ويندا آهن. اوهين ڏيان سان جيڪڏهن هنن جي، ڪومل ۽ قوُت واري ڪويتا، پڙهندءُ ته اوهان کي ائين محسوس ٿيندو ته ڄڻڪ ڪنهن ازلي ڪاتب، اِهي ڪويتائون لکيون آهن ۽ هنن اُتاريون آهن. هي پکين مثل هئا، جن شاخن تي ويهي پنهنجيون ڪويتائون ڳايون.

هي عقابي شاعر، اُنهن سنڌين سان به مخاطب آهن جي اڃا تائين نه ڄاوا آهن. هنن اُهي به سڀ بيت لکڻ پئي چاهيا جي شاه لطيف کان لکڻ رهجي ويا.

مان پنهنجي ادبي ڪسوٽيءَ مان معلوم ڪري سگهيو آهيان ته هنن جي ڪويتا ۾ ڪابه قيمت مليل نه آهي. هنن جا خواب، هڪ ڏينهن لاءِ به نڪما نه رهيا. هنن ٻنهي موڪيءَ جي وڻ جون ونيون پيتيون، تڏهن ته ههڙي ڪويتا ڪري سگهيا. جڏهن ڪينجهر هندوري مثل لڏيندي هئي، تڏهن هيَ ٻئي ڪويتا جي قرب ۾ ڪُسندا هئا. هو انقلابيءَ کان وڌيڪ اهم هئا ۽ آهن.

شاه ۽ شيام، شيخ ۽ تاجل جي شاعري پڙهڻ کان پوءِ آنءُ انهيءَ نتيجي تي پهتو آهيان، ته هنن جي ڪومل ڪويتا شعور واري شاعري، ازل ۽ ابد جي وچ تي پُل آهي.

●●●

19

"تاثير واري تاجل جي شعر ۾ موسيقي"

شعر ۽ موسيقيءَ جو پاڻ ۾، روح ۽ جسم وارو لاڳاپو آهي. خاص ڪري غزل تہ هڪ راڳ واري صنف ڪري ٿو ليکيو وڃي. شعر اُهو، ڪويتا اُها، جا ڳائڻ تي دل ٿئي! اچو تہ تاجل جا شعر ڳائيون :-

١) "ڪيڏي قوه جواني گذري،
چوري ريگستاني گذري."

٢) "ماڙين ۽ محلن جي پويان،
مزدورن جي ماني گذري."

٢) "ٽَرَجي پيرُن پلڙن جهڙي،
صورت ڪا انساني گذري."

۴) "وڳا ويس پهري وسڻلاءِ "بيوس"،
ڳهڙي ڪن ڳهڻائون ڪٽي آيو آهيان."

"ڪولهڻ! تنهنجي ڪام،
جهڙي باک بسنت جي.
چڻ پڪل ليار جي، لڙڪي آهي لام،
جهڙي باک بسنت جي.
مون کي ڪري مات وئي ، اُره جي اُڏامَ،
جهڙي باک بسنت جي."

لئہ، تال، موسيقي، راڳ، اِنسان، پکين کان سکيو ....

انسان جو رچيل قديم ساهتيہ بہ، نظم ۾ آهي، نثر ۾ ناهي! گنگنائڻ مان ئي گيت پيدا ٿيا ۽ قدرت ۽ انسان جي سونهن مان، سنگيت.

1) "سنڌ منهنجي امان! سونهن تنهنجيءَ مٿان،
ڇا لکي ڇا لکان، ڇا لکي ڇا لکان؟
هڪ قلم هڪڙو مان، ڪينن پورو پوان؟
ڇا لکي ڇا لکان، ڇا لکي ڇا لکان؟
شل تنهنجيءَ ئي ڪُک مان پيو هرهر ڄمان،
کير تنهنجو پيان، وَيرُ تنهنجو وٺان."

اڄ بہ هي گيت تاجل جو، نہ فقط سنڌ پر هند ۾ بہ ڳايو ويندو آهي.

الا، چو نيڻ نتا ننڊ ڪن!

الا، چو نيڻ نتا ننڊ ڪن!" - وائي

شاهه لطيف تي هڪ قطعو :

1) "پٽ ڏٽيءَ ۽ لال جا سڏڙا سُٽي،

ڪارڙا ۽ ڪوجهڙا جاڳي پيا،

چاڻ ٿو مانگر مڇن جو اَنت ٿئي،

ماءُ! تنهنجا مورڙا جاڳي پيا."

شاعراڻي نثر ۾ اچو ته تاجل جو، شاهه لطيف سان وارتالاپ پڙهون :-

1) "هڪ ڏينهن ڀٽائيءَ چيو : پُٽ! توکي کهڙي ڪُٽيءَ ڪنيو جو آيو آهين منهنجو شاگرد ٿيڻ ؟" / ڀاڳيءَ ۾ ور وجهي چيومانس : / "مان اُهو گستاخ ۽ مَ ڇڏو شاگرد آهيانءِ / جيڪو سواءِ شاگرد ٿيڻ جي واپس / ڪڏهن به موٽي نه ويندو." پڇيائين : "نالو ڇا ٿئي؟" / چيومانس : / "نالو ڪنيات، پيءُ جو نالو ڪامود، ۽ ذات / جو ڪاموڙي آهيان." / "شاباس!" / پڇيائين : / "سچ چئي ڇاڻين؟" / وراڻيم : / "هائو، مان سنڌي آهيان، / ابن ڏاڏن کان وٺي / سنڌ جو رهاڪو آهيان ۽ سنڌوءَ جو پاڻي / پيئندو آهيان." "شاباس!" / پڇيائين : "پٽڙا! / ڀيو به ڪو هنر ڄاڻندو آهين؟" / وراڻيم : / "ڀين جي آڏو هٿ ٽنگڻ بدران سنڌ جي وٽن مان ڏُٿ چونڊي به گذر سفر ڪري ڄاڻان / اوچڻ نه هوندو اَٿم ته پاهڻ تي پاسا / ڪوڙي، قرار جون ننڊون ڪندو آهيان." / "شاباس!" / پوءِ ڀٽائي کِليو ۽ مونکي پنهنجي اوتاري ۾ / وٺي ويو. ڏسان ته اُتي مون کان اڳ ۾ ئي هڪ گنبير شاعر ويٺو هو، / جيڪو هڪ / وڏو هندي پستڪ پڙهي رهيو هو."

2) "منهنجا دوست !

ڀٽائيءَ جي جُتيءَ ۾ پير پائڻ ڪا ٻُري ڳاله نه آهي، پر ڀٽائي سڏائڻ ٻُري ڳاله آهي، جيڪڏهن تون ائين ڪندو رهندين ته پوءِ تنهنجي ذات جي عقاب کان پنهنجي اَصلي اُڏام وسري ويندي، اِئين جيئن مورجي ٽور ٽلندي، ڪانوَ کان پنهنجي چال وسري ويندي آهي."تاجل لاءِ شاهه جو رسالو سندس محبوبا جي ڳلن مثل آهي، جنهن کي هو روز نيم سان چمندو آهي:-

1) تنهنجا ڳل گلابن جهڙا، چمندس روز رسالي وانگر

●●●

ڇا لکي ڇا لکان.''

اڄ بہ هند ۽ سنڌ ۾ ڳايو وڃي ٿو.

بيوس فرمائي ٿو :

''مان وڪٽي ڳيت بزار ۾، هڪ داءُ لڳائي ويٺو هان!

منهنجي شاعري، مڙئوئي مهڪار، سؤڪري سينگار، ڳُجر ويٺي ڳيت ۾''.

ڪويتا راڻي وري ڪيس چوي ٿي : ''تون جذبن جو خالق، مان ڪوتا جي راڻي، ساڃي سونهن منهنجي - ڦري وَٽُ ڦري وَٽُ. جڏهن تو ڳهرائين، - اَڇان ٿي اُڏاٽي. تون جذبن جو خالق - مان ڪويتا جي راڻي!''

تاجل ، ڪائنات جي ڳود ۾ ويهي، جيئن قُدرت جا اَنگ، لئہ، موسيقي پکيڙن ٿا، تيئن هي ڪوي بہ، ڪوتا جا سُرَ چيڙي ٿو : ''ماڪ ۾ موتيو پُٽل ڪنهن کي ڏيان؟ پيار جو تحفو اَول ڪنهن کي ڏيان؟ حسن جي هيڪار جون مُرڪون وٺي، ڍنڍ جو تازو ڪنوَل ڪنهن کي ڏيان؟

جيتري قدر موسيقيءَ جو واسطو آهي، تاجل جي شعرن مان، مون کي شاہ جون سِڪون ٿيون لهن.

تاجل بيوس جي خيال موجب : ''ڪتين جهڙا ڊائل ماٺهو، ڳيت اَڌوُرا ڳاتل ماٺهو، وڻ جي ٿَڌڙي ڇانوَ ڏين ٿا، سنڌ ترتيءَ سان واڳيل ماٺهو.''

اڇو تہ تاجل سان گڏجي ڳايون :-

''موتي ملنداسين، تڏهن ڪلنداسين، جڏهن ورنديون ڪونجڙيون ...

ايندي مُند گُلاب جي، گڏجي ٽڙنداسين، جڏهن ورنديون ڪونجڙيون ....

ملهار جي مُند ۾، مستيءَ ۾، اچي تاجل ڳائي ٿو :-

''ڪينجهر ۽ ڪارونجهر تائين هيرون ۽ هيڪارَ،

ٽانگر ٽهڪن، ٻہ ٻہ ٻهڪن، مُرڪن مينديءَ ڏارَ،

همت وارا هوشوءَ پارا، جوڌا ۽ جهونجهار،

وانجهي مانجهي، ونجهہ هلائي، پهتا پورب پار،

آئي مند ملهار ... ... آئي مند ملهار!''

هن جي شاعري ۾ سنڌ و نديءَ جي پاٽيءَ جهڙو ميٺاس آهي، اڄ بہ ڳاٺا هن جي راڳن کي ڳوٺن ۾ ڳائن ٿا .... شهرن ۾ تہ هن جي موسيقي

تاجل جي شعرن ۾ موکيءَ جي مٽن وارو خمر ۽ خماري آهي ۽ آهي موسيقيءَ جو مهراڻ! ۽ شرنگار رس جو شاهراه.

مخمور مگن ٿي مستيءَ ۾، ۽ ساڃ سونهن وارن جي بستيءَ ۾، هيءُ بلبل وانگر ٻاتيون ڪريٿو!

1) ”جا پيلاٽين ۾ ٻرندي هئي،
ساڳُٽ ٻُٽ ناهي ٻيرن ۾.“

2) ”تَٽ ۾ پوتل موتي ناهن،
جواني آ، جا جرڪي پيئي.“

3) ”ڪنج گلابي، اک شرابي، ڳُجر جو گورو بدن،
هٿ لڳائڻ سان پيا ٿا، ريشمي تاڪيا ڳُلن.“

هاڻي تاثير واري تاجل جا شاه تي شاهاڻا شعر ۽ سهٽيون ستون، جن ۾ ڏسو ڪيڏو نه سُرُ ۽ سنگيت آهي؟

1) ”تو وٽ ڪيت خماري، مون وٽ ڪاڇي ڪڻ،
مِٺي ماکيءَ پاڻئيان، جاتو پيار جي جهڻ،
اڇي تو آسڻ - ڇنيم چوڙاڪچ جا.“

2) ”مون وٽ ٻوها ٻار جا، تو وٽ ڪيت ڪرا،
ڪٽي وينس ڪيپ ۾، چڪڻ منجهه ڇرا،
مون وٽ ڪيت ڳرا، تو وٽ ڳُل گلاب جا.“ بيت

3) ”يٽ - ڏٽي! چو تنهنجيون وايون
بَرَ ۾ تيون پٽڪن
الا، چو نيڻ ننڍا ننڊ ڪن!
الا، چو نيڻ ننڍا ننڊ ڪن! وائي

واسديو موهيءَ تاجل بيوس لاءِ لکيو آهي :-

”تاجل سنڌ جي اَهڙن شاعرن مان آهي، جيڪي ٻنهي جا محبوب شاعرن آهن. هنجو ...

سنڌ منهنجي امان
سونهن تنهنجيءَ مٿان
ڇا لکي ڇا لکان
قلم مڪڙو مان ڪيئن پورو پوان

20

''تاجل بيوس جا ٻين ڏات ڌڻين تي شعر''

1) ''موهن سان ڳڻ ماني کائُو، نارائڻ کي ڪر نہ نراس.''

2) ''مسين پنهنجو مهمان اياز ٿيو آ،
پرروڪو پيارِيو ڪويءُ کي ڪلالو !''

3) ''سورج اُپرئي سرحد تي،
ڪنياتا! ملندءِ ڪيئلداس.''

4) ''مڪ مڪ ڪٿا ڪيرت جي،
آرمڻ جو هو ڇڻ آڪاس.''

5) ''تُلسي هو يا مِيران هئي،
انب سان پوڪير املتاس.''

6) ''مڪڙي منزل دل جو ديس،
ءُ ٻي منزل آ اُلهاس.''

7) ''بيوس پنهنجيءُ پوميءُ تان،
رولندو چندر نماڻو ويو.''

8) ''ڪيرت هو يا ڪرشن هو؟
ماٺهو مکڻ، چاٺو ويو.''

9) ''ڪله ڪولي موتيءُ جهڙو،
ماٺهو موتيءُ داٺو ويو.''

10) ''انميءُ نٽ ۾ ڇڻ تہ بيوس جَڙياهن،

مَٽُ مثل آهي.

پنهنجي گيتن ۾ هن موسيقار، ٿَرَ جي ڳَچ پهريندڙ ڳُجرن کي ڳايو آهي، ۽ مارئيءَ مثل مهان بڻايو آهي. هن جو هَرِ گيت ۽ غزل، ڪبوتر جي اُڏام جهڙو آ .....

قطعو شام جهڙو آهي، ۽ وائي باک جو چهرو آهي. مطلب تہ سنڌ جو هي هيو هيڄل آهي، جو سنڌ جي عوام کي پنهنجي راڳُن سان ريجهائي، اُنهن ۾ سيد، سنڌيت، سنڌ، ۽ سنڌي، .... جو جذبو پيري ويو.

•••

2) ”هرڪو پنهنجو جام ڪٽي چي،
”شاه“ ڪٽي چي ”شيام“ ڪٽي چي،
بيشڪ ڪو بينام ڪٽي چي،
مڌ ماڻيءَ جو ڍَڪ لٿو آ
آويءَ ۾ انسان پڪو آ.“

3) ”رات ”بيوس“ کي سڏي ”ساميءَ“ پڇيو،
ڏس ”پٽائيءَ“ کي ڪَيئني اُستاد ڪيئن!“

●●●

ڪبيرَ جا دوھا ۽ تُوتن جون چالون.''

11) ''شاھ آھي شيام آ، سامي بہ آھي ھم سفر،
آ تہ پنھنجي ڏات ڪنھن راھيءَ منجھان ڳولھي لھون.''

12)''درس باغي ادل ۽ انعام تنھنجي شھر ۾،
مان ٿي ناميان جو ٿيو بدنام تنھنجي شھر ۾.''

13)''ڪاڇي ڪان ڪارونجھرو تائين،
''بيوس'' آھ بخاري آھي.''

14)''مون ڪي رات موڪيءَ جي ڏَروٽ مليا،
ساچل، شاھ، سامي، عنايت ميون.''

تاجل، سنڌي زبان جي قديم شاعرن عنايت ميون، شاھ، ساچل ساميءَ ڪي پنھنجي انوکي انداز ۾ ياد ڪيو اٿس ۽ ياد ڪيو اٿس جديد اديبن ، جھڙوڪ ڪيرت ٻاٻاڻي، ڪرشن کٽو اڻي، ماستر چندر، موھن ڳيھاڻي، نارائڻ شيام، موتي پرڪاش، اُستاد بخاري، ويندي سنت ڪبير، سنت تلسيداس، ميران ٻائيءَ تائين.

''تخليقار شمشير الحيدريءَ جي باري ۾ تاجل چواڻي، '' مون ڪي ھن ۾ چرڪ ڀرائيندڙ فڪر ۽ فڪر جي گھرائيءَ جون ڪاٽيون نظر ايندي‌ون آھن. ساچل ڪانپوءِ، انسان جي عظمت ۽ متاھين مقام جون وڏي واڪي، جيڪڏھن ڪنھن شاعر ڳالھيون ڪيون آھن، تہ اُھو شمشير علي خواجائي ٿي سگھي ٿو.''

سڀ عظيم شاعر ھڪ ئي مٽيءَ مان ٺھيل آھن. مِٽي، مٽيءَ ڪي پُڪاري ٿي، ساري ٿي، سڏي ٿي. عظيم فنڪار، ڪلاڪار، شلپڪار، چترڪار، ڪنھن ھڪ ڌرم يا جاتيءَ جا فقط نہ ھوندا آھن، پر ھوندا آھن سڀ جا. ساچ ۽ چند مثل!

1) ''اِجھو آتڻ آيو،
نارائڻ شيام،
وڃي ڪر آرام،
ننڊ اکڙي نينگريا''

استعمال ڪيو آهي. هن جي فن ۾ شخصي ۽ تخليقي اولڙا سگهارا آهن. سقراط فرمايو هو :-

”لفظن جو نامناسب استعمال دنيا جو وڏي ۾ وڏو ڏوهه آهي.“ مطلب ٿيو تہ لفظن جو مناسب استعمال وڏي ۾ وڏو پاپ آهي. شاعريءَ ۾ تہ خاص طرح سان لفظن ۽ انهن جي استعمال جي سموري سچيتائي ئي کپي، ڇاڪاڻ جو اُنهن تي ئي بحر ۽ وزن، فن ۽ فڪر وغيره جو بہ وڏو مدار آهي. ارسطو فرمايو هو : ”شاعري، تواريخ کان بہ مٿيرو ۽ وڌيڪ سبق آموز آهي.“

شاعريءَ ۾ تاثر ۽ ترنم ٿئي ٿو ۽ ڪوتا، نثري بيان کان وڌيڪ مڪمل ۽ درست هوندي آهي. شاعر جون ڪيفتيون ۽ احساس لفظن وسيلي عوام تائين پهچن ٿا. شعور، لاشعور ۽ تحت الشعور جي بيشمار ڪسوٽين تي سوڌڻ ڪانپوءِ ئي شاعر، لفظن کي اظهار ۾ پيش ڪريٿو.

تاجل جي شعر ۾ سونهن، اَثر ۽ اَحساس آهي. ٻهراڙيءَ جي ماحول ۾ هو پليو آهي. اُن ڪري هن وٽ، انساني عالمگير جذبا، ۽ فطرت جو حسن، بيحد سادگي، ۽ سنڌ جو قيمتي ترين ورثو آهي. جو سندس هيٺين ڪلامن مان ظاهر آهي :

١) ”ڳاله ڇڙي پنهي ڳيرن جي،
آرهڙ ۾ آکيرن جي.“

٢) ”هن ٻاهڻ جي ٽارين تي،
ڏِسجو ٻاک ٻسيرن جي.“

ڪائنات جو هڙو سندر درشيہ ڪڙو ڪرڻ هر شاعر جي وس ۾ نہ آهي!

3) ”وري رات پنهي ٿي ٿري مولجانءِ،
ڏمر ۾ ڏيئو ڪو ٻري مولجانءِ.
جڏهن شام ويلي ڪٿان ڪونج ڪا،
وڻائن ڏي واپس وري مولجان.
اجهو چاڻ هٿ مان ڪري ٿو ڳِرهُ،
اِجها ٿي وري اک ڦري مولجان.
پره جي پياڪن مٿان او پرين!

21

”سنڌ جي وچين لهيءَ ۾، بيت ۽ وائن جو شاعر تاجل بيوس“

تاجل بيوس (2008 - 1938) سنڌ ۾ وچين لهيءَ جو عالي شاعر آهي. شاهه لطيف ۽ شيخ اياز هن جي اُتساهه ۽ اُمنگ جا سرچشما ۽ خاص وسيلا رهيا. هن ڪومل ڪويءَ، نارائڻ شيام، هري دلگير، اُستاد بخاري، عبدالڪريم گدائي، تنوير عباسي، امداد حسيني، خاڪي جوئي، شمشير الحيدري، نياز همايوني، تاج جوئي، ابراهيم منشي، غلام حسين رنگريز، سرويچ سجاولي، ۽ تاج بلوچ مان به اُتساهه حاصل ڪيو ۽ هنن جي ڪلا پڙهي ۽ ماڻي. انهن سڀني جو هن جي قلم واري ڪلا ۾ عمل دخل رهيو آهي. هن جو پهريون اُستاد هو، ”اُستاد حڪيم الاهه آندو جتوئي.“ ۽ ڪائنات ۽ قدرت جو به هن جي ڪويتا واري ڪلاتي وڏو اثر آهي. سنڌ امڙ لاءِ هنڪي بي انتها محبت آهي.

1990 ۾ هند ۾ تاجل بيوس ۽ شيخ اياز جي تمام وڏي مرحبا ۽ آجيان ٿي. شيخ اياز (1997 - 1923) تاجل لاءِ لکيو هو. ”مون ڪانپوءِ تاجل، بيت ۽ وائيءَ ۾ پنهنجي لهيءَ جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي.“

سنڌ امڙ لاءِ تاجل لکي ٿو :-

”صدين جي سفر ۾ تنهنجا پير ٿورا ميرانجهڙا ٿي ويا آهن. اوري آءُ. ٿورو اجا به اوري آءُ. ڌرتي، منهنجي ماءُ! ته تنهنجا هٿ چمي، لڪيءَ جي چشمن ۾ گلاب جو پاڻي ڇڻڪائي، تنهنجن پيرن کي ڌوئي، صاف ڪريان.“

انعام شيخ تاجل کي ”لفظن جو لڇپال شاعر“ ، ڪري ڪوٺيو آهي. هي پنهنجيءَ ڌرتيءَ جو شاعر آهي.

هر لفظ ڌار ڌار پسمنظر، وزن، اثر، ۽ سگهه، جو مناسب استعمال، وڻندڙ نتيجن کي جنم ڏئي ٿو. تاجل پنهنجي لفظن جو پورٽتا پريل

ڪارونجھر جي چوٽيءَ تائين.''

3) ''واھڻ توٽي وليون،
آڳر اُجاريا،
مھڪيا مونگاريا -
چنڊ،ڪڙئي چيلھارجا''.

4) ''پوڊيسر جا پاٽا، مُھراڻي جا ماٺھو،
ڪونھي روپ ڪوجھو ، مڙئي مومل - راٺو.''

5) ''جوپن جي ڪن يادن وانگي آھي سمايل ساھڻ ۾،
ھيرين ھپرن، لِيڙ، مَجِرُ، سگرن ۽ چارن جي
خوشبوءِ.''

6) ''چوُ وڻ تنھنجا ڏار، ڪھڙي وادي وڍيا؟
مون پڻ ڏڪي ڏار، ڪري‌سيڻ سنجھي ويا.''

7) ''ڪنبا! ڪر تون ڪي تہ، ڳالھيون ڳوٺ ڏٺين جون،
ڪامي ويا ڪيت، سڀ جنهي جي سوُر ۾.''

8) ''ڍورا! مون سان تو، ڪي جا ڳُجھي ڳالھڙي،
سانيڍل ھُئي ساه ۾، چورائي ويو ڪو،
پھر سچ ڪان پوءِ، ماٺھو آيا مامري.''

9) ''چنہُ تون ڪيئن چڪي! سنجھي سُورَ پرائيا؟
سچو سَرُ سُڪي ويو، سچي پُون ۽ ٻُڪي،
تنھنجا ڏڪ ڏکي! پسي ڏيلُ ڏميون ٿئي.''

هن فنڪار بيت ۽ وايون، گيت ۽ غزل، نظم ۽ ٽيڙو، قطعا ۽ ڪافيون، ۽ آزاد نظم وغيره لکيا آهن.

تاجل جي ڪوتا ۾ اندلٺ جا رنگ آهن. هن جي شاعري، هن جي جيئري ئي اسا سيت جو درجو ماٺي چڪي آهي. هي صاحبُ لفظن جو جادوگر آهي. هن جي شاعريءَ ۾ وردس ورٿ جھڙي فطرت، ڪيٽس جي هوائن جو چهاءُ، ۽ ييٽس جي ترتيب آهي. هو آشاوادي آهي رابرٽ براڻونگ وانگر.

وري قرب پنھنجو ڪري مولڄان.''

تاجل جو ھي بھترين تاخيل جو غزل آھي. ڪيترن لفظن کي ھن شعور واري شاعر وري جيئاريو آھي ۽ ڪي لفظ نوان پيش ڪيا اٿس :-

1) ''جا ٻيلا ٽينءِ ٽرندي ھئي،
ساڳٽ ڳٽ نامي ڳيرن ۾.''

2) ''ڪَڙَتي ڪنگ رڙن،
مچ مُھاندا ماريا.''

3) ''ويا ڏورڻ ڏونگرين ڪُريا ساڻ ڪٽي.
چيٽ، ڦڳڻ جي چانڊوڪين ۽ محبوبن جي مُرڪن
جيئن وَڏي جنڊ ۾ ڪنھن نہ اَن جي ڀُڪي آ.''

ٻيلا ٽين، ڪَڙَ، ڪُريا ۽ ڀُڪي، انھن اکرن تي اڄ ڇٽڪ دز چڙھي وئي آھي. ھند ۾ تہ مون نہ ٻڌا آھن.

تاجل وٽ نہ فقط جذبا ۽ ڏانوَ آھي پر ھن وٽ خيال ۽ مقصد بہ آھي. ھن کي اُستاد شاعر چئي سگھجي ٿو. ھن لاءِ ماڻھو، ماڳ، ماحول ۽ محبتون ساڳي ڳالھ آھي.

تاجل جنھن شئہ کي ڇھيو آھي اُن کي اَمرتا بخشي آھي. ھن جي، عام پورھيت، ڪمي ڪاسبي، ۽ سماج جي ھرفرد، سان لڳاءُ ۽ محبت آھي. پنڌ، پيچرا، پھاڙ، جھرجھنگ، وارياسا، پٽ، ويران، مندر، ٽليون، مطلب تہ ھر جاءِ ۽ وطن جي ھر ماڳ سان محبت ۽ پيار آھي. ھر موضوع قديم توڙي جديد، سيني کي ھِنَ، جيءَ ۾ جاءِ ڏني آھي. ھن جي وٽن، پٽن، ۽ ڍورن، سان بہ دل آھي. ھن جو انداز بيان ئي اور آھي، جنھن سان اسين، ھن جي شاعريءَ جي ھر فارم مان، ھن جي شخصيت، ۽ فن جي، جھلڪ ملي ٿي. اڇو تہ ڪي مثال وٺون :-

1) ''پاٽياريءَ جو چولو ميرو،
پاڻ تہ ڪيڏي پياري آھي.!''

2) ''پوکي رامي پنھنجي آھي،
مُنئي ڊاڳي ۽ اوٺيءَ تائين،
سنڌ جي سونھن سلامت رھندي،

اِهي شاعريءَ جا ادبي موضوع آهن. عظيم فن، سچائي، ۽ محبت ، ... اِهي ٽئي چيزون تاجل جي شاعريءَ ۾ موجود آهن.

''ڏوريان ڏوريان مَ لهان ۾'' :- 1) جڏهن پون ۽ پٽي 2) انبن جهليوپور 3) سرجيندڙ ساٽيه جا 4) سنڌ منهنجي اَمان 5) ڪاڇي مٿان ڪونج 6) ڪنڌيءَ ڪوُنرترن 7) ڪنڌيءَ اَڪ ڦلاريا 8) صحرا سترجن ۽ 9) تنهنجا نيڻ غزل - ڪتاب ڏنل آهن.

منهنجي لاءِ ڪي احمق سمجهن ٿا ته آنءُ لکان ٿو لوڙ لاءِ. پنجاه سالن کان سائين شاه لطيف جو هيٺيون بيت پڙهن پيا، پر اَڃا تائين اُن جو مفهوم نه سمجهيو اٿائون :-

''طلب جي تنوار مٿان ڪرين مڱڻا!

ڏکي ڪنڌ ڏار ماٽڪ ڏئي مُٽ ۾.''

هاٽي اَچون تاجل جي بيتن تي. شاه ۽ شيخ کان پوءِ اهو سنڌ ۾ تاجل ئي آهي، جنهن ''بيت ۽ وائيءَ'' کي تراوَت بخشي آهي :-

1) ''ٻاڙها گُلَ گلاب جا، اوڏڻ - ورنا انگ،
تنهنجا بيت بهار ۾، چورين وينا چنگ،
پسي سونا سنگ - ٻوُها اُڇليم ٻار ۾.''

2) ''تو وٽ ڪيت خماريا، مون وٽ ڪاڇي ڪڻ،
مٿي ماڪيءَ پانئيان، جا تو پياري جهڻَ،
اَچي تو آسڻ - چٽيم چوُڙا ڪاچ جا.''

3) ''مون وٽ ٻوُها ٻار جا، تو وٽ ڪيت ڪَرا،
ڪٽي ويٺُس ڪيپ ۾، چڪڻ منجهه چَرا،
مون وٽ گيت گُرا - تو وٽ گُل گلاب جا.''

هيءُ بيت تاجل بيوس، ڀٽائي شاه لطيف (1752 - 1689) کي اَرپڻ ڪيا آهن.

●●●

هن وٽ شاعري پيغمبريءَ جو جزو آهي جيئن ته مولانا روميءَ فرمايو هو : ”شاعري جزو است از پيغمبري.“

”شاعري پيغمبريءَ جو جزو آهي.“ يا ”پيغمبري شاعريءَ جو جزو آهي“ ، اُهو، اوهان پاڻ تاجل کي پڙهي ۽ پرکي، ٻڌايو.
تاجل فرمايو آهي :-

”ڪنهن به امر تخليق کي جڏهن پهريون دفعو ڪو عظيم فنڪار ڳائيندو آهي تڏهن اُها تخليق مائيڪل انئنجلو جي اُن مجسمي وانگر ٿي پوندي آهي، جنهن ۾ پهريون دفعو انسان جو روح داخل ٿي رهيو هو.“

”مان جڏهن مومل ۽ سندس جوانيءَ تي لکي رهيو هوس، اُن وقت هڪ هيڏي سنڌو مان پاڻي پري رهي هئي.“

”تنهنجي شاعري تنهنجي مُٺ ۾ ڪوڙيل وظيفي مان جنم وٺندي آهي ۽ منهنجي شاعري عوامي جدوجهد جي سيلاب مان.“

آخر ۾ آءُ تاجل جون به سٽون سندس سگهاري شاعريءَ جي باري ۾ دهرائيندس :- ”جڏهن اوچتو ڪا سگهاري سِٽ جُڙي پوندي آهي، ته مان پنهنجي مُنهن کلي ڏيندو آهيان.“

سنڌ ۾ - سنڌ ادبي سنگت وارن هڪ ڪارنامو سر انجام ڪيو آهي. اڳ جو مرده پرست ۽ مدي خارج روايت هئي ته جڏهن ڪو فنڪار قلمڪار ڏات ڏٺي سرجڻهار هن ڏيه مان لڏيندو هو، تڏهن ئي هن جي نانءَ کي پوڄيندا هئا. پر هاڻي سنڌ جي سچاڻ سنڌين جهڙوڪ ساجد سومرو، ايازگل، ۽ انعام شيخ، وغيره ”تاجل بيوس اڪادمي“ کڙي ڪري، سنڌ ادبي سنگت پاران، تاجل جا ، ڪتاب هڪ ئي ڪتاب ڪليات تاجل، ”ڏوريان ڏوريان مَ لهان“، نالي سان سنڌي جڳت ۾ روشنيءَ ۾ آندا آهن. اِنهن سڀني لاءِ دعا سلام. هي ڪتاب 1983 کان ١٩٩٧ جي اندر تاجل جا لکيا آهن. هن جي جيئري ئي هي ڪليات تيار ٿيو ۽ تاجل بيوس (1938 - 2008) ڪيڏو نه خوش ٿيو هوندو!

وقت ڏات جي وڏي پرک آهي! ڪوتا اَمر اَجر آهي! ڪوتا موت کان ڏاڍي آهي! تاجل جي ٻاجهاري ٻولي، جو اڻ جماڻ جذبا، ۽ خوبصورت ۽ جيءَ جياريندڙ خيال........ سندس شاعريءَ جي سڃاڻپ آهن. اِنسان جي اِنسان سان محبت ۽ اِنسان جي ڪنهن اَزلي حقيقت جي جستجو....

ڪونہ هوندي آهي.هر قوم پنهنجن اندر جي احساسن جو شعوري اظهار، پنهنجي زبان جي شاعريءَ ۾ ڪريٿي، ڪيس اما وٽ ٻين قومن جي زبانن ۾ ڪانہ ٿي ملي.... جڏهن ڪابہ قوم تهذيبي طور تي تندرست هوندي آهي تہ، اُن قوم جا وڏا شاعر تعليم جي هر سطح تي، پنهنجي قوم کي ڪجھہ نہ ڪجھہ ڏيندا رهندا آهن.''

تاجل پنهنجي ٻوليءَ ۾ لفظن، اصطلاحن، استعارن، تشبيهن، تمثيلن، وغيره جي صورت ۾ نئين خزاني جو واڌارو بہ ڪيو آهي.

هن جي ٻوليءَ ۾ ٻيلاجل جون ٻوليون آهن، سورٺ جا سپنا آهن، ڪيلاجهر ۽ ڪارونجهرو جون هيرون آهن، ملهار جي منڊ آهي، ڪونجڙين جا وَلَر آهن، حُسن جي هبڪار آهي، سهيلين ۽ سرتين جا سينگار آهن، سنڌي ساز ۽ سُرندا آهن، پنائيءَ جي پِٽَ، ساميءَ جا سلوڪ، ۽ ساڃل سرمست جون وايون آهن، سنڌ جي مٽيءَ ۽ ماڻهن جي خوشبوءِ آهي، مارن جا ملير ۽ ٿَر جون ڳُجرون، ٻيڙا، وڻجارا، قافلا، پورهيت، امن، ايمان، گيتن جي گونجار آهن ۽ آهن بيت ۽ وايون. تاجل وٽ سنڌي زبان جي شاعريءَ جا مَٽ ڀريل آهن ۽ مٽ ڀريل آهن موسيقيءَ جا. هو سنڌ جي سنڌين کي ۽ انهن جي ڏکن کي سونهن عطا ڪريٿو ۽ حل بہ ڏسي ٿو.

●●●

22

”تاجل جي شعر ۾ سنڌيءَ ٻوليءَ لاءِ سڪ“

تاجل سنڌي ٻوليءَ کي پنهنجي ماءُ، ماتا، امڙ، ۽ امان جو درجو عطا ڪريو ٿو.

تاجل جي ٻوليءَ ۾ اسان کي سنڌ جي ڀرپوريءَ جو روح مليو ٿو. هن جي ٻولي سٺي، سهڻي، سادي، ۽ پويتر، سنڌي آهي. هن جو سنڌيءَ تي پورو پورو دسترس آهي. هن جي ٻولي عام فهم آهي، هن ۾ فڪر، فهم، ۽ سوجهي، ڀرپور آهي. هيءُ پاڻ کي بنان ڪنهن رک رکاوَ جي اظهاري ٿو.

1) ”ڦولارن ۾ هير ڏکڻ جي ٻاجهي مون وٽ آءُ
ترتيءَ واري گولي جيڏو تنهنجو آ ڦهلاءُ.
ٻولي! منهنجي ماءُ!
ڪارو تنهنجي ڪکُ مان نڪتو، پورو تنهنجو پاءُ.
وينگس! تنهنجو وڻ ائين، جڻ گوليءَ وارو گهاءُ،
ٻولي! منهنجي ماءُ!“

ٻوليءَ جو شاعريءَ سان، زبان سان، ڀاشا سان، وڏو ڳانڍاپو آهي. پنهنجي ٻولي شاعر لاءِ ماءُ مثل آهي. مادري ڀاشا ۾ ئي ڪلا جي قوّت وڌي ٿي ۽ فن ڪماليت تي رسي ٿو. شاعر، شاعري، ۽ ٻوليءَ، جي باري ۾ اچو تہ انگلستان جي ڪويءَ ٽي-ايس-ايليٽ جا ويچار واچيون :-
”اسانجو اهو مشاهدو آهي تہ شاعري هن خيال کان ٻين لفظي ۽ لطيفتي فنن کان، مختلف فن آهي، تہ اُن جي سچي اهميت شاعر جي پنهنجي قوم ۽ زبان لاءِ وقف هجي ٿي ۽ اُن جي اِها اهميت ٻي قوم يا زبان لاءِ

انسان جي اظهار جو سڀ کان پراچين ۽ بنيادي وسيلو شاعري آهي. جيئن سنڌي شاعريءَ جو اَبو آهي شاه لطيف، تيئن انگريزي شاعريءَ جو اَبو آهي چاسر جيوفري. ساهت جي ڪيتر ۾ شاعري ئي آهي، جا هڪ مٽيادار صنف آهي. قاضي قادن کان وٺي تاجل بيوس تائين، سينئي سنڌي شاعرن، پانيچاري، پيار، ۽ وحدت، جوئي پرچار پئي ڪيو آهي.

تاجل بيوس جي ڀيٽ، انگريزي قداور شاعر ورڊس ورٿ سان ڪري سگهجي ٿي، جنهن شاعريءَ لاءِ چيو هو،

"It is spontaneous overflow of powerful thoughts recollected in tranquility"

ڪٿي ڪٿي، تاجل اڌ شعر لکي ٿو ۽ اَڌُ اسين پاڻ لکون ٿا:

"سماج ڪئي تاخليق
سرنهن جي ڦولار ۾
روشنين جي ليڪ"

شعور واري شاعر ارجن چاولا جي خيال موجب، "شاعري آهي وشال جيون جي سُتل سرير جو هڪ جاڳيل اَنگ ۽ اُن وسيلح ۽ وشال ساگر ۾ ڪوي، ٽبيون هٽي، موتي لهي ٿو ۽ موتي پوئي ٿو. غزل، نازڪ ۽ نفيس احساسن جو ترجمان آهي ۽ غزل ۾ هرٽيءَ واري چال ۽ چُستي آهي. غزل ۾ جدت يا نواڻ کي، روايتي غزل جي برخلاف بغاوت نه سمجهڻ گهرجي. ڳنگناهٽ، غزل جو حسن آهي. شاعري ماڻهن لاءِ به شعور ڪپي. شاعري، عوام جي اُمنگن، دردن، ۽ پيڙا جو پرتوو به آهي، شاعري حال - حاضره سماج جو درپڻ به آهي. آدي انسان جي پهرين آه، واه، چيلخ، يا ڳُنگناهٽ ڪي هيءُ شاعر، پهريون غزل ۽ گيت ڪري ٿو مڃي." هن جي خيال موجب، شاه جي ڪلام ۾ رومانوي عناصر جي کوج اَٽپوري آهي.

تاجل بيوس جي شاعري مصوري آهي، چترڪاري آهي ۽ آهي زندگيءَ روپي دِل جي ڌڙڪن. ڪن چاڻن جو رايو آهي ته ڪلاسيڪي غزل جي علامتن کي ماٽي ڇڏي ڏيڻ کپي، پر اسان کي ياد رکڻ کپي، ته اِهي علامتون، وٽني، جرمن شاعري ۾ ڪم آنديون هيون. اسان کي به پنهنجي مقصد ءِ، ڪم آڻڻ کپن، رڳو اظهار جو پيرايو ساڳيو نه هجي.

خيل جي اظهار جو نالو آهي شاعري. جذبن جي جنبش جو نالو آهي اعري. سنڌي غزل جو سفر به وشال ۽ وصيلح آهي .... غزل، تغزل ،

23

تاجل جا نيڻ غزل

”سنڌ ۾ ۽ هند ۾ ڳاله سنڌي شاعريءَ جي“
(لطيف فنَ ۽ رَس، غزل ۽ ٻي شاعري، جماليات ۽ علم خوبصورتي، جديد ۽ بعدجديد، تنقيد ۽تحقيق)

شاعري هِڪ لطيف فنُ آهي، جنهن جو واسطو رَس ۽ آنند سان آهي. رَسُ، حواسن وسيلي حاصل ٿئي ٿو ۽ آنند جو واسطو آتما سان آهي. لطيف فن پنڃ آهن ۽ رَس ڏه.

لطيف فنَ: ١. فن تعمير / عمارت سازي

٢. فن بُت تراشي / سنگ تراشي

٣. فن تصوير / چترڪاري / مصوري

٤. فن موسيقي / سنگيت

٥. فن شاعري / ساهت

فن معنيٰ ڪلا. ڪلا ۽ ڪاريگريءَ ۾ فرق آهي. ساهت ڪلا، جنهن ۾ شاعري بہ اچي وڃي ٿي، سا سڀني ڪلائن ۾ اُتم آهي، ڇاڪاڻ جو هوءَ انسان جي جذبات جي مڪمل ترجماني ڪري ٿي. ساهت واري ڪلا، خاص ڪري ڪويتا مان، آنند حاصل ٿئي ٿو.

ڪويتا ’شاعري، اُها رچنا آهي، جنهن کي پڙهڻ يا ٻڌڻ سان، رس يعنيٰ الوڪڪ آنند اچي ٿو.

رس ڏه آهن:

١. شرنگار رس (پريم) ٢. هاسيہ رس (کل) ٣. ڪروڻا رس (شوڪ) ٤. وير رس (بهادري) ٥. رودرس (ڪروڌ) ٦. ڀيانڪ رس (خوف) ٧. وڀيتس رس (نفرت) ٨. اَدڀت رس (اچرج) ٩. شانت رس (ويراڳ) ١٠. وَتسل رس (سنيه)

شعوري طور سنڌيءَ جي ڪافي، وائي، ۽ ڏوهڙي، جو رنگ اختيار ڪيو.

"سنڌڙيءَ کي سيباءِ اياز
پنهنجو ڳيڙو ويس غزل."

اخلاق ۽ تصوف سنڌي شاعريءَ ۾ اوائلي موضوع آهن، پر ڪلاسڪي شاعرن قاضي قادن، شاهه ڪريم، شاهه لطيف، ۽ سچل، نزاڪت سان اُنهن کي آندو.

ڪشنچند بيوس سريرواري سونهن کان اخلاقي سونهن کي وڌيڪ وزن ڏنئي ٿو. هو تصوف ۽ ويدانت طرف مائل هو. وفا جي غزلن ۾ گيتن جو هڳاءُ آهي. سڀئي آهوجا، غزل کي ذهني سطح تي آندو. نارائڻ شيام جي غزل ۾ ڪلاسيڪي طرز آهي.

ا) "رات بيشڪ اُماس جي آهي!
چا تہ اونده ٽڙي پئي آهي!"

آزاديءَ کانپوءِ سنڌي غزل جي انٿالاجيءَ ۾ سمپادڪ حاسد صاحب، هند جا ۵۴ غزل گو شاعر درج ڪيا آهن. عزيز (1971 - 1897) کان ويندي ونود آسوداڻيءَ(1969) ،تائين. واسديو موهي، ڊولڻ راهي وغيره اڳي کان اڳرا آهن. اڄ سنڌ جا غزگو شاعر آهن اياز گل، وفا ناٿنشاهي ، وفاپلي، ادل سومرو، تاج جويو، واحد، نصيرمرزا، سيال، منگهاڻي، شبنم، مريم ماجيدي، وغيره.

1) "ڪاقيامت مٿان ٿي گذري، تڏهن،
ڪيرُ ائين ٿو ڇڏي وطن پنهنجا؟!" — اياز گل

2) "اجا سنڌ جا لئہ نِهاري ٿي واٽون،
هوُ مالهي، اُتم ۽ هَري ڪونہ ايندا." — دل سومرو

3) "سنڌڙي سُر، سنگيت، سُڳنڌ،
مون کي سائينءَ جو سوڳنڌ." — امداد حسيني

4) "بَدن جي اوگهڙ بُري ڳاله ناهي،
نہ ٿني پنهنجي نظرن ۾ ڪو شال ننگو." — مشتاق ڳبول

5) "شريف هو جيسين غريب هو،
هاڻي هفتا ٿو ڪارائي." — ايم ڪمل

6) "پيٽ ڏني آهي لاچاري،

مسلسل غزل، غير مسلسل غزل، نثون غزل، هائڪيو غزل. ’اڄ اسين تاجل جا رس پريا نيڻ غزل ماٽينڊاسين پر پهريائين غزل جي ڪاڄمه بڻ بنياد تي سوچيون. غزل جي يگانيت اُن ۾ آهي تہ هن ۾ قافئي سان گڏ رديف بہ پيش ڪيو وڃي ٿو. اُن ڪري ٻين صنفن جي ڀيٽ ۾ غزل لکڻ ڏکيو آهي. غزل عربي لفظ آهي. سنڌي شاعري، ايراني شاعريءَ جي اثر هيٺ رهي، اُن ڪري غزل کي سنڌيءَ ۾ پَروَرِش ملي.

سنڌ جو اوائلي شعر چند وديا موجب آهي. شاه لطيف جي شعر ۾ هندي دوهي جون خاصيتون آهن. سنڌي دوهي کي ”بيت“ ڪوٺيو ٿو وڃي. ڪن ڄاڻن جو وري خيال آهي تہ شاه جي وائيءَ ۾ غزل جون خاصيتون آهن. اياز جي خيال موجب وري وايون، گيتن کي وڌيڪ ويجهو آهن. سيد ثابت علي شاه پهريون شاعر آهي جنهن جو سمورو ڪلام علم عروض تي ٻڌل آهي.

سڀ کان پهريائين حڪيم سنائيءَ، غزل کي سنڌ ۾ اوج ڏني. غزل جي هن سٽن کي بند يا بيت ٿا ڪوٺن. غزل جي صحيح معنيٰ ۾ شروعات ساڄل سرمست سان ٿئي ٿي. پارسي شعر سنڌيءَ ۾ تعوف آندو جو قاضي قادن، شاه ڪريم ۽ شاه لطيف وٽ هڪيو حاضر آهي.

خليفي گُل محمد گُل، غزل کي وسيع پيماني تي آندو. گل جي ديوان ۾ ١٧٥ غزل آهن :-

١) ”آءٌ تہ اوريون ويهي اندر جي اور،
موت گلاجي لهن هنئين تان هور.“

گُل کانپوءِ آيو قاسم، فاضل شاه، سانگي، مرزا قليچ بيگ، حافظ، حامد، گدا شاه، سومرو، قادري، خادم، نياز، نجفي، ليکراج عزيز، ضيا، سدا رنگاڻي خادم، ڪشنچند بيوس، دلگير، وفا، رام پنجواڻي، سڳن آهوجا، نارائڻ شيام، شيخ اياز، شاد، موتي پرڪاش، ڪرشن راهي، نرمل واسديو، ايم ڪمل، لڇمڻ ڪومل، حاسد، واسديو موهي، ڊولڻ راهي، ڊاڪٽر پريم، سنڌ ۾ تاجل بيوس، تاجل بلوچ، وغيره.

شيخ اياز دوهي ۽ غزل کي نئين جان عطا ڪئي. نارائڻ شيام گهٽي ۾ گهٽو غزل لکيو. اياز اڳتي هلي غزل ماترائن جي حساب سان لکيو ۽ هن

11) ''شاعر جي لفظ، لفظ ۽ ڪوڙن جي مرڪي ۾،
منهنجي اندر، اوجاڳي، منهنجو لئي خواب آهي.''

12) ''رات لڙي پوندي،
ماڪ ڇڻي پوندي،
اينديو پٽ - ڳالهي،
ڳات لڙي پوندي.''
''تنهنجي پولڻ مان
باه ٻري پوندي.''
''نينهن تہ اوپڙ ڪان،
وڃ وڏي پوندي.''

تاجل جو هڪ هڪ غزل پڙهي نيڻ لڙي ٿا پون، ۽ رس جا آبشار اُڀري اچن :-

1) ''سنڌي منهنجي پولي آهي،
وسڪارن ۾ جولي آهي.''
2) ''منهنجا جذبا اوجاڳن ۾،
سنڌو تي غورابن جهڙا.''
3) ''سورٺ، ديسي، ڪهاڻو، آسا،
ٻڙها ڦل ڳاڏبن جهڙا.''
4) ''چاڻو بہ آهيان، آس بہ آهيان،
مان مسجد، مان مندر آهيان.''
5) ''مان ڪنير جي ڇڪ جو چاڻو،
مان لئي ڪورو ڪاڳر آهيان.''
6) ''هي ۽ زندگي، نفاق ۽ نفرت جو قل نہ آهي،
انسانيت آسي ڪاڄه، جنهنجو بدل نہ آهي.''
7) ''سنڌ جي بقاجي جنگ ۾ اي، دوست! تون بہ وڙهجان،
تنهنجي اکين جو تنرو ڪولي پٽل نہ آهي.''

تاجل جي شاعري جديد آهي، ڪلاسيڪي روايتن کان و انجهيل آهي، هو ۽ ٻي پاڙي نہ آهي، هوا لتڪيل نہ آهي.

باه تڏهن آهر ڪنهن ٻاري.'' ڪيمن مولاڻي
انٽرنئشنل سنڌي ساهتيہ سيمينار نئين دهلي - ۲۰۰۸ ۾ ....
۱) غزل سنڌ ۽ هند ۾ گذريل ٻہ ڏهاڪا (2005 - 1985) .
2) هند ۾ نئين ڪوتا گذريل ويہ سال ۽ سنڌ ۾ نثري نظم، پويان ٻہ ڏهاڪا ۽ 3) غزل ڪانسواءِ ٻي شاعري هند ۽ سنڌ ۾ .... اِهي سنڌي شاعريءَ تي مقالا، هند ۽ سنڌ جي شاعرن پڙهيا. سنڌ جي غزل ۾، تاجل بيوس جو، هڪ بہ شعر ڪونہ ڏنل آهي. هاڻي اچو تہ تاجل جا غزل ماڻيون. غزل جي معنيٰ آهي محبوبا سان رهاڻ، پر هاڻي غزل هر انساني جذبي جي، تشنگي ٻُجهائي ٿو :-

1) ''وٺ هي گيت گلابن جهڙا،
محبوبن جي خوابن جهڙا!''

2) ''شاعر! تنهنجا شعر لڳن ٿا،
سنڌو جي سيلابن جهڙا!''

3) ''منهنجا گيت غزل ۽ وايون،
ڪوہ مٿان چڻ ٿَرَ جون مايون.''

4) ''ها، مان تنهنجي حسن سان ٿو عشق ڪي اُجرو ڪيان،
روز هر، هيج مان ٿو سونهن ڪي سجدو ڪيان.''

5) ''بيوس لکي ڪو شعر، مياري نہ ٿي پوي!
ڪوئو لهي هريڙ، پساري نہ ٿي پوي!''

6) ''هڪ سنڌ آهي جيڪا مرڻي ڪڏهن بہ ناهي،
پنهنجي تہ زندگي بس، لحمن جو خواب آهي.''

7) ''آءٌ تہ وايون، بيت ٻڌايانءِ،
جورِ، ٻاجهہ جي ٽڪرن جهڙا.''

8) ''غزل ۽ ڪا فيون، گيت لکي ويو،
بيوس ٿَرَ جي ڏهرن جهڙا.''

9) ''ازل ابد کان منهنجا ماٿو،
ڪَوتا جهڙا سنڌ جا ماٿو.''

10) ''وائي، دوهو ۽ سنڌ جي ڪافي،
اِها دولت اجان امر آهي.''

مونکي ڪنهن سان ڦٽائڻو ناهي.'' گهنشام لوڪواڻي

12) ''ايڏي پاڄ ٻُڪ ٻُڪ چا جي لاءِ،
هيءَ ڏوڪان ڏُڪ ڇا جي لاءِ.'' هيرو ٺڪر

13) ''مائٽ پلي هجن نه هجن يارئي هجي،
پر يارَ اُن وٽان به ته آئي چِٽي ڪٽي.'' ڪوڏومل جانَب

14) ''عقل الاهي هر ڪنهن وٽ،
آهي مشڪل چريو ٿيڻ.'' ونود آسوداڻي

15) ''گهرُ پنهنجو پرڻ جي هوڙ هتي،
ڪا سماجه اچي وهنوارن ڪي.'' سرياچند دبي

ڳري

16) ''ڪنهن پاڇيو لڇميءَ جو پئي ٿي ڏس پتو،
پر چڱي لڇميءَ جي بدران سرسوتي.'' لتا ٿهلياڻي

17) ''اُپريل سج ڪي پوُڇي پوُڇي،
رات ڪي ڏينهن به چوندو آهي.'' جئرام چمناڻي ديپ

18) ''آهه اثر ڪلجڳ جو شايد
باسَ نه ڪائي اگهي اگهي آ. گوبند رياجهواڻي آنند

19) ''وَندَ ڪٽَ سان، جوڙ ضرب سان،
پاڄن ڦادل جا ڪوڙا ماٺهو.
گوُنگا ماٺهو، ٻوڙا ماٺهو،
آهن چڻ ته هٿوڙا ماٺهو.''

20) ''مان چميل برف ته پگهريل سج پڻ،
پاونائن ۾ پُڏل آهيان مان.''

21) ا) پني تي ڪي ليڪوُن، ڪي احساسَ وتڙيلَ،
سڄي در جي چائنٽ، ٻسي من جي ڪوتا.''
ب) ''هرڪو چهرو چڻ ته ڪا صورتاخطي،
صاف ظاهر وقت جي شبداولي.''
پ) ''سنڌ منهنجي اَمان - ڪيڏو تولءِ سِڪان،
تنهنجي چائنٽ چُمان - مهر توڪان مگان.'' حاسد

حاسد جو هي پويون غزل، تاجل جي غزل جي سڪ لاهي ٿو.
هند جا سنڌي شاعر جن کي خدا ڏات ڏني آهي، اُهي سنڌ جي

تاجل جو هر غزل، سنڌ، سنڌو، سنڌيت، ۽ سيد شاهه لطيف جي محور تي مڙهيل آهي.

هاڻي سنڌ ۽ هند جي سنڌي غزل ۾ تفاوت پسو:

1) ''دل جي عميق جي گهرائي،
ماپي سگهي نه ويچارو من.'' — آشا درگاپوري

2) ''وقت جي تيز چال اَزلي آ،
هر قدم اُن سان ڪو هلي نه هلي.'' — لڪمياچند پريم

3) ''هئي هاڪ هرهنڌ منهنجيءَ نظر جي،
چڏيم سونهن سوپيا غزل ۾ ڇپائي.'' — ڪمل پياسي

4) ''هلي تو ڪوڙ ڏس هرجاءِ تڏهن دوزخ بڻي دنيا،
اجايو سر ڦرن ڪي ساچ پلا ايڏو چوين ڇو تو.''
— هوتو سنڌي پياسي

5) ''آ وگياني يُگ ته ڏاڍو حرفتي،
اِت لڳي ماڻهو گهڻو جيتامڙو.'' — ڪشنچند رنچايل

6) ''شرم اک جوئي تو بس، ماري پيئا،
هونءَ ته هت هرڪوئي آهي بي ميار.'' — هاسارام پنيا

7) ''لوڪ شاهيءَ سان اُچائڻ وارا،
بڻجي پيا راڄ هلائڻ وارا.'' — هريڪانت

8) ''ڏي غير کي جام پري تو،
پر پنهنجن کي ڏِکي پري تو.'' — ٽيڪم آفتاب

9) (اَ) ''سنڌيت جو آهي شيدائي،
ٻارن کي سنڌي نه پڙهائي.''

(ب) ''ليک ترجمي يا چوريءَ جا،
ته به هو رچناڪار سڏائي.'' — پهلاجراءِ مسافر

10) (اَ) ''ڪلهه جڙيا اڄ سي ٽٽا رشتا،
پوءِ به تن ساڻ نيائي هلجان.''

(ب) ''ڪنهن ته تاريخ جا پنا آهيون،
اڄ اسان کي به تون پڙهين جيڪر.'' — سيرو سياهه

11) ''گهرج ۾ ڪم اچي وڃي تو ڪو،

تاجل بيوس کي شيخ اياز، دلگير کي نارائڻ شيام، شاد کي دلگير.
سنڌ ۾ اڙدوءَ جي عالم ڊاڪٽر آصف فرخيءَ اياز تي، تنقيد جي باري ۾ لکيو آهي :- ”نقادن جي هٿ چڙهيل شاعر، هن زماني ۾ کماڻن جي منهن ۾ آيل وڻ وانگر لڳندو آهي. اياز جي شاعريءَ جو مقدار ۽ معيار ڳجگوڙ ڪري وهندڙ درياهه مثل آهي، جو تنقيد جي ڪوزي ۾ سميٽجڻ جي اچڻ جي بدران، نقاد کي به پنهنجي وهڪري ۾ وهائي وڃي ٿو.“
اياز جي خيال موجب :- شاعر جا نمايان فرض آهن - نه فقط جيئن دنيا آهي، اُن جو آئينو ٿئي، پر جيئن دنيا ٿيڻ گهرجي، هو اُن جو به تخيل پيش ڪري.
آلوچنا، رچنا بعد اچي ٿي پر رچنا کي الڳ الڳ وقتن تي الڳ الڳ معنيٰ ۽ مفهوم به ملي ٿو. جيئن نارائڻ شيام فرمايو آهي :-
”هڪ صديءَ کانپوءِ پڻ شايد ڪي عالم ۽ اديب،
شيام جي شعرن منجهان ڳولهي لهن نقطانوان.!“
سنڌ ۾ وڌ ۾ وڌ ساراهه ۽ وڌ ۾ وڌ تنقيد عظيم شاعر شيخ اياز تي ٿي آهي. اياز جي اهم ڪري آلوچڪن پاڇ پِتائي گهوت! تنمنجا ساني آيا سنڌ ۾ لکيا.“
”رچنا“ جيان، ادب ۾ ”آلوچنا“ به اَهم جڳهه والاري ٿي. ١) رچنا آهي اَنيوَ ۽ اَحساس جي سچائي ۽ اُن جو اظهار.“ ۽ ٢) ”آلوچنا آهي سچائيءَ سان اُن جي ڪٿ ماپ ماڻ پرک.“
آلوچڪ کي ڪا اَڻ وڻندڙ ڳاله چوڻي هجي ته اُها به ڪلا سان، فن سان، ڪري سگهجي ٿي. رچناڪار قلمڪار کي، دل شڪستو ناهي ڪرڻو. اُن کي همٿائڻو آهي، راهه ۽ رستو ڏيکارڻو آهي. اُن ڪري آلوچنا به هڪ ڪلا آهي جا سيني نقادن ۾ نه آهي.
ائين چوڻ ته رچناڪار کي فقط ساراهه وڻي ٿي ... اهو به غلط آهي، هو ته پاڻ سِکڻ چاهيندو پر ڪي شايد پاڻ کي، پريپورڻ به سمجهندا هجن!
ڪن آلوچڪن ۾ وري ايڏو اَهم اِيگو آهي جو هو سمجهن ٿا ته هو رچناڪار کي فرش تان عرش تي ۽ عرش کان فرش تي پهچائي سگهن ٿا. مونکي گوبند مالهي چوندو هو :- ”اڄ نقاد ،گهڻي ڀاڱي يا ساراهه ٿا ڪن،

شاعرن مثل، پنهنجي راه پاڻ تلاشين پيا، ۽ اڳي آزمايل رستي تي به پنڌ ڪن پيا. سمجهه ۾ نه ايندو آهي ته اڙدو اديب الدين احمد ”غزل کي بربريت سان پرپور هڪ نيم وحشي صنف“ چو ڪوٺيو آهي؟

تخليق ۽ تنقيد:

رچنا ۽ آلوچنا جو پاڻ ۾ گهاٽو لاڳاپو آهي. ٻنهي جو سرجڻ سان واسطو آهي. رچنا آهي تخليق ۽ آلوچنا آهي اُن جي ڪٿ ’پرک ’جائزو. جيئن هر شاخص جو، علم عروض ’چند وديا جو ڄاڻو آهي، اُهو شاعر نٿو ٿي سگهي، تيئن هر رچناڪار آلوچڪ به ٿي نٿو سگهي. سمالوچڪ ’آلوچڪ، نقاد تي وڏي جوابداري آهي. هو نه فقط پاڻ ڏاڍهن پر ٻين ڏاڍهن به ساڃو هجي، ٻي زياءِ هجي. هن جو مطالعو ۽ مشاهدو وسيع هئڻ کپي ۽ کپي ٻوليءَ تي دسترس، نَون ۽ جهونَن رچناڪارن کي هڪ نظر سان ڏسي، پيدُ نه رکي. مطلب ته ساڃو آلوچڪ ’نقاد اُهو ٿي سگهيٿو، جنهن جي درشٽي وشال آهي نه ته وينا شرنگيءَ جيئن چيو آهي، اُن جو حال ائين ٿيندو :-

ا) ”هو مُڇ مروڙي منچ تي ويندو آهي / ڏاڍي شان مان سان،/ دوستن کي هڏائيندو آهي / چڱن مُڙسن جي پَڳ لاهي / ائين ... يارن جو يار بڻجي / پنهنجو قدر وَڌائيندو آهي.“

منهنجي خيال موجب :- رچنا جو سرجهٽار، جيڪڏهن پنهنجو ڪتاب به چار دفعا پڙهي، ڇپائڻ کان اڳ ۾، ته هو پنهنجو پورو پورو آلوچڪ به ٿي سگهي ٿو. اها حقيقت آهي ته ماءُ وانگر رچناڪار کي به پنهنجي ”اولاد“ يعنيٰ ”رچنا“ ۾ تخليق ۾، موه رهيٿو پر ماءُ کي ئي پليءَ پتِ ڄاڻ آهي ته سندس اؤلاد ۾ ڪهڙيون خاميون آهن.

تاجل تنقيد لاءِ چيو آهي :- ”اهو ادب جيڪو تنقيد کان آجو آهي، وانجهيل آهي، ادب نه آهي. دنيا جو ڪو به ڪوي فن جي بلنديءَ تي پهچي نه سگهيو آهي، جيستاءِ کيس ڪو ساڃاڻ نقاد ۽ پارکو نه مليو آهي. شاه کي گربخشاڻي ۽ ڪلياڻ آڏواڻي، سورلي ۽ ٽرمپ، جهڙا نقاد ۽ پارکو مليا، جن تي اڄ به سنڌي قوم کي فخر آهي.“

نارائڻ شيام کي به پارکو مليو سڳن آهوجا، شيخ اياز کي محمد جويو،

آئون ائين آکيان :- ”اُڏام ۽ فکر ايءَ پڻ چڱو ڪم،
پَرَ اوڪو ٻيو فهم جنهن سان پسڻجي فن کي!“
آنءُ مهاڪوي نارائڻ شيام جو شعر گنگنائيندس :-
١) ”گُلن جي مُرڪ حاصل ٿئي،
تہ ڪنڊن ۾ رهڻ سڻنجو.“
تخليق ۽ تنقيد جو لاڳاپو ائين آهي، جيئن گُل ۽ ڪنڊي جو!
هند ۾ سنڌي زبان جا تاثرات تبصرو ۽ ’تنقيد‘ ڪندڙ آهن منگهارام ملڪاڻي، ڪيرت، مالهي، اُتم، موهن ڪلپنا، لعل پشپ، گُنو ۽ آنند کيماڻي، پرم ابياڻچنداڻي، هريش واسواڻي، هيرو شيڪاڻي، ستيش روهڙا، لکمي کلاڻي، ڊاڪٽر ارجن سڪايل، ڪملا گوڪلاڻي، جئرام چمناڻي، بنسي خوبچنداڻي، جگديش لڇاڻي، پريم پرڪاش، لڇمڻ ڪومل، نرمل واسديو، نامديو، ۽ ٻيا ۽ وياجهڙائيءَ ۾ نثرنويس هولارام هنس، بہ اٽڪل ٥٠ کن تاثرات لکيا آهن سنڌي ڪتابن تي.
سنڌ ۾ تاج جويو ۽ اسحاق سميجو ـ برک نقاد آهن.
تنقيد، هڪ خشڪ موضوع آهي، پر آهي گهري اَبياس ۽ اَدبي شناس جي اُپج. ڪي عالم وري چوندا آهن، جيڪي سُٺا سرجڻهار نٿا بڻجي سگهن، سي تبصره نويس ۽ نقاد بڻجن ٿا. منهنجي خيال موجب تنقيد بہ هڪ تخليق ئي آهي.
هندواسي، ڪوناج، سپون، ۽ رچنا ۾ اڄ بہ معياري تنقيد ٿئي پئي، سنڌي ادب تي.
ساهتيہ جون مکيہ صنفون آهن، ڪهاڻي، ڪويتا، ناول، ناٽڪ، مضمون، آتم ڪٿا، وغيره. نظم ۾ قلمڪار، موتي پوئن ٿا تہ نثر ۾ موتي پکيڙن ٿا ... موتين جي پرک تہ ٿيڻ ئي کپي ۽ ٿيڻ کپي فنائتي نموني. کن نقادن وري،هڪ ٻئي تي ايتري تنقيد ڪئي آهي، جو اُهي لکڻ کان ئي منهن موڙي ويٺا آهن ... ائين ٿيڻ سان ادبي سرجڻ کي ڇيهو پهچي ٿو.
تخليقار اهو جو اَڻ ڏٺي کي ڳائي، ۽ اَڻ ڳاتي کي ڏسي. ماضيءَ جي ماضي، ۽ مستقبل جي مستقبل جي شاعرن کي علم عروض نہ ٿاهيندو آهي پر هو، علم عروض کي ٺاهيندا آهن. سنڌ ۾ تاجل بيوس ۽ شيخ اياز اهڙن

يا ڳلا ٿا ڪن.''

ارجن حاسد جي خيال موجب :-

''تنقيد پنهنجي ليکي گهڻو ڳُهري ٿي، هڪ اهڙو گيان، جنهن سان تاخليقار جي پاوَ - هوڏ کي به سمجهڻو آهي. ساهتيه ۽ ادب لاءِ ڪي به اصول نه آهن، صرف وقت ۽ حالتن انوسار سوچ، نظر، وويڪ (ضمير).

٢٠٠٨ ۾ دهليءَ ۾ انٽرنئشنل سنڌي ساهتيه سيمينار ٿيو، اُن ڪتاب جي مهاڳ ۾ ارجن حاسد هند ۽ سنڌ جي تبصرا نويسن بابت لکي ٿو :- ''تبصرا ڪندڙ سڀ قابل ساهيتڪار آهن، ڪتڪتايون به ڪري ٿا وٺن، ته ڇهنبڙيون به پائيندا ٿا وڃن. ڪي ساراه ڪرڻ ۾ ماهِر، ڪي سچ چئي ڏيڻ ۾ ۽ ڪي مڙيوئي خيرَ.''

سنڌ ۾ ڪن ڄاڻن جو رايو آهي ته .... ''سنڌي ادب ۾ تنقيد هڪ منع ٿيل ميوو ئي آهي.''

پروفيسر هيري شيوڪاڻيءَ جي خيال موجب :- ''تنقيد ۽ تنقيد نگار کي ،همدرديءَ ۽ انساني وويڪ جو پلاند ڇڏڻو ناهي.''

ادب ،ساهتيه ،ڪلا خن ،شعور آهي ۽ اُن جو شعاءُ ته ٿيندو ئي ٿيندو.

سنڌي زبان ۾ هند توڙي سنڌ ۾ آلوچنا ۽ تنقيد تي تمام گهڻو ساهتيه نٿو ملي، پر ڪي سگهارا نقاد ضرور آهن.

آلوچنا سان ئي سڪاجي ٿو. خود ساهتيه کي، زندگيءَ جي تصوير ۽ تنقيد ٿا ڪوٺن ۽ شعر آهي،، زندگيءَ جي نڪتاچيني. ناٽڪ وري آهي زندگيءَ جي آرسي. نثر جو واسطو دماغ سان آهي، ۽ نظم جو تصور ، ڪلپنا ،احساس ،اُڏام ،سان. ڪوي يا ڪهاڻيڪار،ڪنهن اخبار جو خاطو نه آهي، جو هو حالتن جا تفصيل پيش ڪري. مطلب ٿيو ته رچناڪار زندگيءَ جي آلوچنا ڪريٿو ۽ آلوچڪ وري رچنا جي آلوچنا ڪريٿو. آلوچنا جا ڪي ماپ ماڻ، رچنا جي اُتت به طئه ڪن ٿا.

اڄ جا هند ۾ ڪيترا قلمڪار، وسيع مطالعو ۽ مشاهدو نٿا ڪن. اُن ڪري آلوچنا ڪان ٻڇن ٿا. ''عزيز'' نَرَ نقاد هو. جيتوڻيڪ هن جي ڳلُ وخار ۾ خار وڌيڪ هئا. هن ڪان ڪيترا وئون ويندا هئا. قلمڪار قلم واري ڪلا کي، ائين ڳهڙي، مڙهي ۽ پري جو ڪويتا، هڪ جُرَّتِ جو هار ٻڻاجي پوي. ڏات ناهي ذات تي، جو وَهي سولهي!

تي تنقيد ڪئي آهي يا ڪئي آهي پرک / ڪٿ، وغيره. ويجهو ''پيهي
ىناجهہ پاتار'' ... ڪتاب ۾، ''گهايل'' بہ هڪ عمدو ليک، اِنهن سيني
تي ڏنو آهي.

''گُل وَخارَ'' ۾ عزيز ۵۲ صفحا، سائين بيوس تي لکيا آهن ۽ هنجو چوڻ
هو تہ جيڪڏهن خاميون ظاهر نہ ڪبيون ،تہ سڌاري جو اِمڪان مشڪل
ئي پوندو. ڪن چاڻن جو وري رايو آهي تہ هن ڪتاب مان سنڌ توڙي
سند جي ڪيترن شعور وارن شاعرن پرايو بہ آهي.

شاعريءَ ۾ پنهنجي موضوع ۽ مخصوص اظهار سبب، سنڌ ۾ اياز ۽
سند ۾ نارائڻ شيام سَنَدَ ٿي ويا. هنن جي شاعري، سندن ساڃي زندگيءَ جو
رياض ۽ گهري مشاهدي، وسيع مطالعي، ۽ اندر جي سونهن جو نچوڙ هئي.
هنن ،غالب وانگر ڪنهن بهادر شاه ظفر اڳيان متو نہ ٽيڪيو. تاجل بہ
اُنهن جو پوئلڳ آهي.

منهنجي خيال موجب، فن کي پنهنجي منطقي نتيجي تي پهچائڻ
لاءِ تخليقار / ڪلاڪار / قلمڪار / کي وڏي ڄمار جي ضرورت آهي.
ڪيترا فنڪار، ننڍڙي عمر ۾ ئي هليا وڃن ٿا. ۽ عظيم تخليقار لاءِ انساني
عظمت بہ لازمي آهي ... يعني هو صحيح معنيٰ ۾ هڪ عظيم انسان بہ
هجي!

تنقيد تي عالمن ۽ اديبن جا رايا پڙهڻ ڪانپوءِ آنءُ انهيءَ نتيجي تي ٿو
پهچان، تہ نقاد لاءِ اهو لازمي آهي تہ :- هِنُ جو ادبي مطالعو ۽ مشاهدو
وسيع هئڻ کپي. ٻوليءَ تي دسترس، ڏورنگاه، بي رياءِ، وشال درشٽي، اَهم
ان پرهيز، اپياس، ادبي شناس، ۽ وڏي ڳاله تہ هو شاندار شخصيت جو
مالڪ هجي.

تحقيق ۽ محقق :-

تحقيق معنيٰ ''کوجنا'' ۽ محقق معنيٰ ''کوجنيڪ''. اڄ اسين جيڪي
نک ۽ سهوليتون ماڻي رهيا آهيون، اُهي سڀ کوجنائن جو ئي ڦل آهن.
ت اسين ڳاله ڪنداسين ''ادبي کوجنا'' جي. سائين شاه لطيف کي
جيڪڏهن سورلي ۽ ٽرمپ، گربخشاڻي ۽ ڪلياڻ آڏواڻيءَ جهڙا محقق ۽
ارکي نہ ملن ها، تہ شاه جون ''وايون'' واريءَ ۾ ئي وسامي وڃن ها! ۽
سندس ''بيت'' بَرنِ ۾ ئي بيحال هجن ها!!

مان هئا. هڪ دفعي ڪنهن، سنڌ جي انقلابي ۽ باغي عظيم شاعر شيخ اياز کي چيو :- ”تنهنجي ادبي تخليقات تي ڪنهن تنقيد ڪئي آهي.“ اياز پهاڙ کان هيٺ ڏٺو. هڪ وچون پهاڙ جي پيرن وٽ هڪ پٽر کي ڏنگ هڻي رهيو هو. پهاڙ خاموش هو، اَٽل هو.

عظيم اياز جي خيال موجب :- ”سنڌي تنقيد اُنهيءَ جانور جو نالو آهي، جنهن کي جهرڪيءَ جو متو، ڪاريهر جي ڄڀ، چمڙي جون اکيون، ۽ اُٺ جي اوجهري آهي ......

من جو چوڻ هو :- ”ادبي تنقيد لاءِ نہ فقط جديد ۽ قديم اَدب جو وسيع مطالعو ۽ ادب جي مزاج جي پرک، ۽ فنِ تحرير ئي قدرت، ضروري آهي، پر تنقيد نگار جي گوناگون گهري ۽ متوازن شخصيت ئي، تنقيد کي صحيح تنقيد بڻائي ٿي.“

اياز کي اِهي خوبيون سنڌ جي ڪنهن بہ ناقد ۾ نظر نٿيون اچن.

پروفيسر ليکراج عزيز پنهنجي تنقيد واري ڪتاب ”گُل وَخار“ ... ۾ شاعرن تي تنقيد ڪئي آهي. خاڪي، بيوس، ضيا، دلگير، شيام، شاد، دکايل، آزاد، سائل، گمنام، رام پنجواڻي، سگن آهوجا، آنچل، موتي پرڪاش ۽ ڪرشن راهي. عزيز جي تنقيد ٻن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿي : تخريبي (غير حقيقي) ۽ حقيقي. عزيز جي خيال موجب، تنقيد جو فن تمام باريڪبيني گهري ٿو. تنقيد ڪرڻ لاءِ اول ۽ وڏو شرط هي آهي تہ نقاد، شاعر جو روح پاڻ ۾ جذب ڪري. اِهو بہ لازمي آهي، تہ نقاد نہ فقط شعر جي هر پهلوءَ کي سمجهڻ جي شڪتي رکي، پر جهجهيءَ معلومات ۽ وڏي آزمودي جو صاحب بہ هجي ۽ نقاد جو، مَنُ، تنقيد ڪرڻ وقت، دوستيءَ ۽ دشمنيءَ کان پالهو هجي.“ جيتوڻيڪ چاڻن جو چوڻ آهي تہ ”گُل وَخار“ ۾ گُلن کان وڌيڪ خارَ آهن.

عزيز جي آبشار ۽ صراحيءَ تي ٻين شاعرن بہ تنقيد ڪئي آهي، اُهي آهن دلگير ۽ گمنام، وغيره.

١) ”سنڌي ساهتيہ جو مختصر جائزو.“ ٢) ”سنڌي غزل جو هنڌ بوڪ“ ٣) ارجن حاسد هڪ اَڀياس“ ۽ ٤) ”لوڪ وهي لهوارو تون اوچو وه اوڀار ۾“ ... پروفيسر منگهارام ملڪاڻي، واسديو موهيءَ، ارجن حاسد ۽ پروفيسر هيري شيوڪاڻيءَ ۽ ٻين ڪيترن، شاعرن جي شاعريءَ

ماٺڻ جي چيز آهي شاعري ۽ شاعري فلاسافي آهي.

1) ''آنڌيءَ ۾ جوت جلائڻ وارا سنڌي،
۽ خاڪ کي سون بنائڻ وارا سنڌي.''

موتي پرڪاش

2) ''تنهنجو غزل سڪايل پڙهندي چيائين دل ۾،
هيڪر ملي ڏسو هي آهي جناب ڪهڙو؟''

ارجن سڪايل

3) ''تانوَن منجهان مُراد ٿيِ ٻُولهي لهڻ ڪنيار،
اِن لئہ ٻتن پنيان ٿوڦران جئن خُدا ملي.''

خادم

4) ''مُنهن ڏيکاريو پنجين سال،
انتظار جو آنند آيو.''
''روي خواه ڪوي، پرڻ پنهي لاءِ لازمي.''

اِندر پوڄواڻي

5) ''جي زندگيءَ مان نڪري وڃي چاه ڇا ڪجي؟
۽ دل کي پيِ جي پيارو لڳي ساه ڇا ڪجي؟''

شاد

6) ''عمر پيِ ايڏيِ هجي ها، جيڏي ميءِ موجود هئي،
جام پيِ ايڏو هجي ها، جيڏو مان ميءِ نوش هوس.''

رام پنجواڻي

7) ''مان بہ هڪ تنهنجي خريدارن مان هوس،
توکي جن طلبو،طلبگارن مان هوس.''

ضيا

8) ''راهي هن مون کي نظر سان واسيو،
شيام جو ڇڻ ڪو غزل آهي هو.''

ڊولڻ راهي

9) ''پار معصوم جو ڪومل مُکڙو،
ننڊ ۾ خواب ڏسڻ ۾ مُرڪڻ.''

سيرو سياه

تحقيق جي فن ۽ اصولن تي ڪافي ڪتاب لکيا ويا آهن، جي يونيورسٽن ۾ پاڙهن ٿا. ”سنڌي شاعريءَ جي سفر“ کي سمجهڻ ۽ ماڻڻ لاءِ، مون کي هڪ سؤ ڪان به وڌيڪ شاعريءَ جا ڪتاب ”اڀياس“ هيٺ آڻڻا پيا. ۽ اُن ڪان پوءِ، مان سمجهي سگهيس تہ شاعري معنيٰ شعور ۽ اُهو شعور ماڻڻ لاءِ بہ شعور کپي ۽ کپي دل ۽ دماغ.

”تحقيق“ جي ڏس ۾ هيري ٺڪر جو ”قاضي قادن“ تي ڪيل ڪاريہ، ساراهڻ لائق آهي. محقق لکل ۽ ٻڌجهين چيزن تان پڙدو هٽائي ٿو ڇڏي ۽ جو نہ سڃاتل چيزون بہ سڃاتل ٿيون پاسن، ”خيام“ مري ويو پر اُن جون رباعيون زنده آهن، ”عظيم اياز“ مري ويو، هنجي شاعري شاهڪار جو درجو ماڻي چڪي آهي. نارائڻ شيام مري ويو، پر هن جي شاعري اڄ بہ امر آهي، وقتي هوندي بہ آفاقي آهي. ... اِهو سڀ ”محقق“ جي ڪري آهي ۽ آهي شاعر جي ”ذات“ جي ڪري.

سنڌي زبان جي عظيم شاعر شيخ اياز فرمايو هو :-؛ ”محقق ٿيڻ سولو نہ آهي، تحقيق لاءِ نہ فقط اهر من جو آنڊو چيرڻو پوي ٿو، پر يزدان جي ڳُجهيءَ ۾ بہ ليئو پائڻو پوي ٿو.“

اڄ سنسار جي هر زبان ۽ ادب ۾ کوجنا جو وياپڪ آهي، جتي محقق، اڀياس ڪري، اُدم ۽ اورچائيءَ جا اوچڻ اوڍي، موتي لهن، پوئن، ۽ پکيڙن ٿا. محقق لاءِ هڪ سيڪڙو ڪلا، ۽ نوانوي سيڪڙو پگهر جو پورهيو کپي. مرشد لطيف بہ فرمايو آهي :- ”ذات ناهي ذات تي، جو وهي سو لهي.“ محقق کي وسيع مطالعي ۽ مشاهدي جي درڪار آهي.

“1% inspiration and 99“ perspiration Edison ”

کوجنيڪ ايڊيسن (1931 - 1847) بلب جي کوجنا ڪئي هئي.

شاعر سڀن آهوجا، نارائڻ شيام تي ۽ ابراهيم جوئي شيخ اياز تي، اڀياس ۽ اُدم، تحقيق ۽ تنقيد، شاعريءَ جا طريقا ۽ ترتيب، عظمت ۽ اُڏام، فن ۽ فڪر وغيره تي سوچي، لوچي، ۽ لهي، ... اُنهن کي روشنيءَ ۾ آڻي سگهيا.

آنءُ فلاسافيءَ جو اڀياسي آهيان ۽ مون هندو فلاسافيءَ ۾ پڙهيو آهي تہ :-

“Adi Shankeracharya stars where Einstein ends”

- Swami Chinmayananda

واري ڇلانگ، نوڙي وٽڻ، ۽ شله سائينءَ جا سڏڙا بہ سٽڻ ۾ اچن ٿا.

”غزل گُل تي“

ڪويتا ڪرڻ بہ هڪ ڪلا آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڪُڏ ڪٽندو آهي تہ آنءُ بہ ڪويتا ڇو نہ ڪيان. ڪوي ڇو نہ بڻجان. ”رديف“ ڪي رد ڪري ڏٺو اَٿم، ”ڪافئي“ کان ڪنارو ڪندو آهيان. ”بحر“ ۾ تہ پوندوئي ناهيان، ”وزن“ ڪي بہ وزن نہ ڏيندو آهيان. ”عروض“ ۽ ”ڇند“ کان ڇهہ ڪوہ پري آهيان .... باقي رهي ”نئين ڪوتا“ يا ”نثري نظم“ .... اُهو بہ مشڪل پيو لڳي. ڪويتا هجي يا نئين ڪوتا هجي ... اِهي ٻئي آهن، فن، ذات، سرجڻ ۽ تخليق! پر ڇاڻ جو چوڻ آهي تہ منهنجي نثر ۾ ڪي نثري نظم آهن.

ڪو وقت هو جو ”ڪويتا راڻي“ ڪو ٺَنِ ۾ بند هئي. پر اڄ ڪويتا آهي گهر گهر جي ڪهاڻي. ڪوي، ڇند ۽ عروض برپا ڪندا آهن پر ڇند ۽ عروض ... ڪوين ڪي قائم ڪونہ ڪندا آهن. شاعر اڪر شعور مان نڪتل آهي. شعر آهي اندر جي اُڇل ۽ جذبن جي جنبش. ڪويتا آهي اَتيو جي سچائي ۽ اُن جو مختصر اِظهار. آنءُ موتي پڪيڙيندو آهيان ... موتي پوئيندو ناهيان. رواعتي شاعريءَ ۾ بہ علم عروض جا ماهر ئي فقط شاعر نہ ٿيندا آهن. شاہ لطيف ڇائي ڇام هو. جي سنڌي شاعريءَ مان ڀٽائيءَ جي شاعري ڪيي وڃي تہ اُن جو سارو سرمايو هڪ واهٽي وانهڙوءَ جي هڙ جيترو مس ٿيندو، جنهن ۾ اِڪڙين ٽِڪڙن ڪانسواءِ ڪجهہ نہ هوندو.

آنءُ ڪويتا اُن ڪري ڪرڻ ڇاهيندو آهيان، ڇاڪاڻ جو شعر جي ٻن مصراعن (سٽن) ۾ ڪوي، گهاگهر ۾ ساگر سمائي سگهندو آهي. پر مون غريب نثر نويس ڪي اُهو ساڳيو اَثر يا تاثر ڏيڻ لاءِ، ٻن سٽن جي بدران ٻہ صفحا لکڻا پوندا آهن. اڇو تہ وٺون ڪي مثال :- اڄ رڳو گُل جو مثال وٺنداسين.

1) ”رتبو سندس وڏيو جو هوُ .گل جي قريب هو
نہ تہ هوندُن ڪهڙو حسن، رکيو آهي خار ۾. سڳن آهوجا
2) ”گُلن جي مُرڪ حاصل ٿئي،

10) ''باه لڳڻ جا ڳهند،
ور ور وچندا ٿا رهن،
سنڌين ڳهري ننڊ.''

ڳمايل

11) ''جڏهن ڏسان ٿو مُرڪ مِٺي يا صورت ڪا چٽ چور،
تڏهن لڪان ٿو آءٌ.
جڏهن ڇِڪي ٿي قُدرت مون کي، ناچ ناچي من - مور،
تڏهن لڪان ٿو آءٌ.   هري دلگير

12) ''مان ته لفظ آهيان، مڱراهڙو نه جو،
جهڙي تهڙي جُملي سان ٺهڪي بيهان.''

ايم ڪمل

13) ''عجب زندگيءَ جا هِي خاڪا ڏسو،
تتل هي شرافت جا تاڪا ڏسو.''

پيڳوان هوش

جاڻن جو چوڻ آهي ته غزل جو ڳماڙيتو ۽ مزاج ڪنهن ڌارا يا واد جو متحاج ناهي. پختي بندش ۽ تغزل، غزل کي غزل بڻائيندا آهن. غزل ڏڪئي ۾ ڏڪئي صنف آهي ۽ غزل جا نيم پوريءَ طرح نيائڻا پوندا آهن. هيءَ شاعريءَ وانگر غزل ۾ به روائتي، ترقي پسند، جديد، بعد - جديد ۽ هاڻي Absurdness جو نئون دوُر پيو هلي .. ۽ تجربن جو دور به چالو هو ۽ آهي. نئين ڪوتا جو تجربو به نئون آهي ۽ نئين ڪوتا غزل ڏانهن به آڪرشڪ ٿي آهي. الڳ الڳ دوُرن هوندي به ڪاليڪ پائي اُنهن کي الڳ نٿو ڪري سگهجي ... پر هر دوُر کي پنهنجو مله معنيٰ ۽ مفهوم ضرور آهي. هند ۾ عزيز، دکايل، ايم ڪمل، واسديو نرمل، اندر پوڇواڻي، موتي پرڪاش، نارائڻ شيام، سڳن آهوجا، حاسد، موهي ۽ راهي، ڪيمن ۽ ڊولڻ، وغيره اِنهن الڳ الڳ تجربا ڪري غزل جي قلواڙيءَ کي شاد ۽ آباد رکيو آهي ۽ نواڻ ۽ رنگت آندي آهي. غزل جو سفر به عربستان کان اڄ تائين ڪيڏو نه پِنِ پِنِ رهيو آهي! تاثير واري تاجل بيوس به، غزل ۾ نئين جان پري آهي ۽ غَزل کي ''نيئڻ غزل'' ڪوٺيو آهي. تاجل جي غزلن ۾ هرٽيءَ

غنچي ۾ آه ڦول، ڪ تنهنجڻ ۾ پار آهه؟'' نارائڻ شيام

9) ''هيءُ ڪمڙو پوپٽ پرڏيهي،
ڳُل کي آ سينگاري ويٺو.'' سندري اُتمچنداڻي

10) ڪِليا ڳُل، ماڪ جا ڳوڙها اُکهي ، جئن سج نئون نڪتو،
اکين ۾ تنهنجي ساٿي! هِئن نتا آنسون ٺهن هاٽي.'' هريڪانت

11) ''ڳُلَ وچي ڏسو ٿي ويءَ تي،
ڏاڍي چڙ مان چيو چمن.'' ناري لڇاڻي

12) ''اڄ هوُ سرڪاري ڦولدان ۾ آ،
ڇا بہ هو اڪ، ڳُلاب آ هاٽي.'' ايم ڪمل

اڄ زندگيءَ جي شام ۾، سنڌ اما جو فرض ۽ قرض ادا ڪرڻ لاءِ مون سنڌي شاعريءَ تي چار ڪتاب لکڻ جي رٿا ٺاهي آهي :-

١) سنڌي شاعريءَ جو سفر
٢) عظيم شاعر شيخ اياز
٣) شاه لطيف هڪ فيلسوف (شاه تي هڪ نئين نظر)
٤) عظيم شاعر تاجل بيوس

پهريان ٻہ ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن. باقي ٻہ شايع ٿيندا. اِهي شاعريءَ تي ڪتاب، سنڌ ۾ بہ شايع ڪرڻ جي ڪوشش چالو آهي. جي شاعر نٿو ٿي سگهان، تہ شاعرن تي لکي تہ سگهان ٿو.

شاعر بہ ڳُلن مثل آهن ۽ ڪويتا آهي ڳلدان ۽ بوستان! آنءُ لکندو نثر آهيان پر پڙهندو نظم آهيان. هاٽي اڃو تہ ڳُل جا ٻيا مثال وٺون :-

1) ''مُنهن مُرڪ صبح سانُ ،
ڳُل پهريون آ ماڪ جو،
نئون نئون پهراڻ.'' هاٽيڪو غزل - واسديو موهي

2) ''سُکن جي ڳُلن سان مون ڳُلشن سجايو،
ڏکن جي ڪنڊن ۾ مون جيون گذاريو.'' لتا ٺهلياڻي

3) ''شايد ايڏو رات رُنو آ،
رابيل تڏهن ماڪ ڀنو آ.'' مينا شهدادپوري

4) ''ماڪ جو ڀي وزن سهي نہ سگهيو،
ڇا ڳُلن کان بہ وڌ ڪچو هوندو.'' جئرام چمناڻي ديپ

تہ ڪنبن ۾ رهڻ سهنڄو.'' نارائڻ شيام

عظيم شاعر شيخ اياز فرمايو آهي. ''پره جو پکئيڙا ڇو تا ڳائن؟ جيڪڏهن مون کي ڪو اهو راز سمجهائي تہ آءٌ اُن کي فرشتو ڪري مڃان!'' مان وري سوچيندو آهيان ''ڪنبن ۾ رهندي بہ گُل ڇو تا مُرڪن ۽ ٽڙن؟ مونکي جيڪڏهن ڪو اِهو رهسيہ سمجهائي تہ آنءُ اُن کي ديوتا ڪري مڃان.'' ڏسون شاعر ڇا ٿا چون گُلن بابت!

3) ''ٻاڙهي گُل جي خوشبوءِ سنگهہ،
پوءِ ڪنڊي تي ويچار.'' شيخ اياز

4) ''وري وري توکي ڦٽو آ، گُل آهين تون!
نٽو مان سمجهان تہ پيارا! ڇٽي ڇٽي تڪبين.'' اياز گُل

هي چار شعر جي ڊيان سان پڙهندءُ، تہ ڏسندءُ تہ هڪ گُل کي ڪٽي ڇئن عظيم شاعرن ڪيڏو نہ ڪمال ڪيو آهي! سچي جيون جي فلاسافي اِنهن ڇئن شعرن ۾ سمايل آهي. اِهو سچو تاثر ڏيڻ لاءِ مون کي سؤ صفحا لکڻا پوندا. اهو آهي ڪويءَ جو ڪمال ۽ جمال. گُلن تي ٻيا مثال :-

1) ''ڪاساين جي مارڪيٽ ۾، دڪان کوليو اٿم / گُل وڪڻندو آهيان.''

2) ''جڳ سڄي کي ڏئي سُرهاڻ، موهن گيهاڻي
گُل جي پوءِ بہ ساڳي تورَ.'' تاج جويو

3) ''تي هوا گُل گُل سان گُستاخي ڪري،
تن کي چمندي ڪئن وڃي بار بار.'' پرسرام ضيا

4) ''گهائل ٿيون، پر مُرڪ ڇڏيون ڇو؟
گُل ڏي ڏس، ڇا گهايل ناهي؟'' هري دلگير

5) ''ڏسي ڪنهنجو مکڙو سهاجهو نماڻو،
گُلن کي بہ گردن جهڪائڻ تي دل ٿي.'' اندر پوڄواڻي

6) ''هڪ ٽيبل گلدستي جي سينگارڻ خاطر،
گهٽن گُلن جو مالهيءَ ڪنڌ مروڙيو هوندو.'' ڪيئلداس فاني

7) ''لُڙڪ ماڪَ جا، گُل جو چهرو،
سُک تي هردم دُک جو پهرو.'' گوورڌن ڀارتي

8) ''لوڏي هندورو شاخ جو، تي باغ ۾ صبا،

شاعر ڪري ٿا ملجيا وڃن. شيخ اياز، اُستاد بخاري، تاجل بيوس، اَياز گ
ل، نارائڻ شيام، موتي پرڪاش، ارجن حاسد، ڊولڻ راهي، واسديو موهي،
وغيره جديد دور جا شاعر آهن. بعد جديد ۾ حاسد، ايم. ڪمل، واسديو
موهي، صدف، ڊولڻ، ڪيمن، گوپ ڪمل، وغيره اچي وڃن ٿا.

چون ٿا ۱۲ صديءَ ۾ غزل ايراني صوفين وسيلي ڏکڻ ايشيا ۾ آيو.

هاڻي اچو تہ ڪي غزل ماڻيون :-

1) ''هو جو مڪڙو پوڙهو هو،
پنهنجي گهر جو لوڙهو هو.'' محسن ڪڪڙائي.

2) ''غزل گيت هوندا، هجان پُلُ نہ مان،
وَيس پاڻ پنهنجو، پنن ۾ آڏي.'' مريم ملجيدي

3) ''زندگيءَ جا مسئلا پئي حل ڪيا،
چند اديبن اي وفا ڪاله بار ۾.'' وفا پلي

4) ''ويهين صديءَ جو هو وڏو شاعر ''اياز''،
پر پڙهي ناهي ڏٺو تو ''شيام'' کي!'' ستايل سڪندر

5) ''جسم خوشبوءِ ۾ واسجي ويو آ،
چيله تائين پرينءَ جا وار ڏسي.'' عامر سيال

6) ''هي گيتَ غزل گهاڙيتي ۾، چڻ تو لئہ ٻڌا ٺاهن ٿا،
سينگار ڪري سانباهن ٿا، ٿي ڪنوار لڳين جي پائين ٿي.''
شيخ اياز

7) ''جو بخاريءَ سان ناهي مليو، اچ ملي، ڪجھ پڙهي، ڪجھ ٻڌي،
هر غزل اُن جي تن من جو آئينو، جذبن جو اِظهار هو.''
اُستاد بخاري

8) ''شاعر جي دل صاف - سدا،
هيري کي ڪيئن لڳندي ڪَٽُ.''
''مهٽي صاف ڪئي تنوير،
ٻوليءَ تان سڀ ڏاري ڪَٽُ.'' تنوير عباسي

9) ''تارازيءَ ۾ لاش تُري ٿو،
عادل کان اِنصاف گهري ٿو.'' تاجل بيوس

10) ''لُڙُڪ کي لَفظ ڪرڻ ايترو سؤلو ناهي،

5) ڱُل جو ڱُل سان ٽيو ٽڪراءُ،
ڏس تہ ھوا ۾ ڇا تہ ھڱاءُ.'' مختيار ملڪ

6) ''ڱُل ٽاريءَ مان ڇِڻي، پوءِ آڱريون سوچڻ لڳيون،
ساز جون تارون ڇھي، پوءِ آڱريون سوچڻ لڳيون.''

ادل سومرو

7) ''ھن جي رخسار جي ڏسي سرخي،
شرم ۾ غرق پڻ گلاب ٿيو.'' قاسم

پڇاڙيءَ ۾ آنءُ عظيم شاعر تاجل بيوس جو ھڪ شعر جنھن ۾ ھن سنڌ جي پيٽ ''ٽڙيل ڱُل'' سان ڪئي آھي اُھو ڱنڱنائيندس :-

١) ''سنڌ شام جي پھر ۾، ٽڙيل ڱُلاب آھي،
يا سونھن، سچ ،سڱنڌ جو ڪُليل ڪتاب آھي.''

(واسديو موھيءَ جي ڪتاب ... ''ورھاڱي ڪانپوءِ سنڌي غزل جو ھئنڊبوڪ'' پڙھڻ کان پوءِ گلن جي سرھاڻ ماڻيم)

ڱُل وَخار - زندگيءَ ۾ آس ۽ نراس. لُڙڪ ۽ مُرڪ، ۽ ڏک ۽ سُک، مثل آھن ۽ آھن، ڇانوَ ۽ اُس جيان. عظيم شاعر نارائڻ شيام جيون جي فلاسافي، اِنھن ٻن سِٽن ۾ سمائي ڇڏي آھي :-

''ڱُلن جي مُرڪ حاصل ٿئي،
تہ ڪنڊن ۾ رھڻ سھنجو.''

جديد ۽ بعد جديد :

ھيءَ شاعريءَ وانگر، سنڌ ۽ ھند ۾، غزل جي اِتھاس کي ٽن دورن ۾ ورھائي سگھجي ٿو :- ١) روائتي غزل ٢) جديد غزل ۽ ٣) بعد جديد غزل. روائتي غزل ۾ عشق ۽ رومان جي پرمار آھي. جديد غزل ۾ سنڌ ۾ سنڌ جي زمين جو ھڱاءُ، ۽ ھند جي غزل ۾، شھري عقوبتون آھن ۽ بعد جديد غزل ۾ نواڻ، گونا گونيت، سلاست، تخليقيت، ۽ تخيل ھولي، ۽ ادبيت، وغيره جي پرمار آھي. بعد جديد شاعريءَ ۾ ڪوين جو ذھني سفر، ۽ گوناگون آزمودا بہ آھن. ذڪر لائق. ڇاٽن جو رايو آھي تہ جديد دور ١٩٧٠ کان چالو ٿيو.

راشدمورائي، مريم مجيدي، عزيز، ضيا، فاني، وغيره روائتي دور جا

ڏيئو لاٽ تي لَڇي ٽيو آهي.'' ايم ڪمل
2) ''روز سوچيان وڏيون وڏيون ڳالهيون،
پر نہ ٽاريءَ تي گُل نہ پن اُبري.'' ارجن حاسد

جماليات ۽ علم خوبصورتي

جماليات معنيٰ حسن ، سونهن، سوپيا، خوبصورتي، ڪشش، ۽ رس گيانAes thetics معنيٰ علم خوبصورتي ’سوپيا لَڪ. اُهو ڪلاڪار يا قلمڪار جنهن کي رس گيان آهي، اُن کيAesthete ٿا ڪوٺن. سچا سرجڻهار ۽ تخليڪار، رس گياني ۽ سونهن جا پوڄاري ٿيندا آهن. سونهن يعنيٰ سندرم ، جو سَتيمَ ۽ شِوَمِ جو هڪ اَنگ آهي. مطلب تہ جماليات ۽ رس گيان سندرتا جو درشن آهن. ڪويتا اُها جيڪا ماڻي سگهجي! جيڪا رس ڏئي!! اِها ڪشش حواسن وسيلي ماڻي سگهجي ٿي. جماليات هڪ لطيف ڪلا آهي. قدرت ۽ انسان جي سونهن جي وسيلي، ڪوي اسان کي جماليات ماڻڻ جو رس عطا ڪريٿو.

حسن، سونهن، ۽ ڪشش، آهي اسان جي نظر ۽ نگاهہ ۾! ۽ نہ خوبصورت ناريءَ ۾. گلاب جي ڳاڙهي گُل ۾ بہ اوتري ئي حسن جي سرهاڻ ۽ سڳنڌ آهي، جيتري گلاب جي ڪاري گُل ۾ .خليل جبران فرمايو هو :- ''حُسن آهي دل جي روشني.'' فرينز ڪافڪا جو قول آهي : ''جو سونهن کي سڃاڻي ٿو، اُهو ڪڏهن بہ پوڙهو نہ ٿيندو.''
'' سونهن آهي ايشور جا اکر''... ائين چيو هو سقراط. هيلن ڪيلر فرمايو هو: ''دنيا جي وڏ ۾ وڏ سهڻي چيز ڏسڻ يا ڇهڻ لاءِ نہ هوندي آهي، پر هوندي آهي دل سان محسوس ڪرڻ جي. '' دنيا ۾ مشهور شلپڪار مائيڪل انجيلو جو چوڻ هو: ''سنگمرمر ۾ مون فرشتي کي پسيو ۽ مان تيستائين اُن کي چليندو رهيس ،جيستاءِ مون اُن کي سنگمر مر مان آزاد نہ ڪيو.''
رس گيان ۽ نيتي شاستر جا قدر ساڳيا آهن.
هندو فلاسافيءَ موجب ايشور جو وڏي ۾ وڏو گڻ آهي سونهن!
اچو تہ سنڌي زبان جي عظيم شاعر ۽ سنڌ جي قومي ۽ انقلابي ڪوي، شيخ اياز جي جماليات جو جمال ماڻيون:
''بکارڻ / اڌ / اُگهاڙي / ڌرتيءَ تي ليٽي پئي آهي / ۽

باه جو سمنڊ ترڻ، ايترو سؤلو ناهي.'' امداد حسيني

11) ''شاعرَ! تنهنجا سپنا ،
خالي ناهن خاڪا.'' تاج جويو

12) ''منهنجي ڪوتا جوڳياڻي آ،
ڪا شهزادي، راڻي ڪونهي.'' ادل سومرو

13) ''هرڪنهن دور ۾ چمندا آهن،
باغي ۽ درٻاري ماڻهو.''
''مان انسان رهيوئي ناهيان،
شاهد سڀ اخبارون آهن.'' اياز گُل

14) ''تون غمِ جا نان مان نڪري اَچ ڪوي!
ناهي ڌرتيءَ ڪان مٿي ڪا دلبري.'' اختر درگاهي

15) ''وسي برسات، اُڀ ڌوئي چڏيو آ،
ڌني ڌوپيءَ، لٽن ڪي چڻ ڌُلي آ.'' وسيم سومرو

16) ''مون جو ٻُڌيا نيڻ سمهڻ لئه،
جاڳيو من ۾ گيت غزل ڪو.'' رڪيل مورائي

17) ''آءُ خدا کي ڳولڻ نڪتس دنيا ۾،
پتڪي پتڪي موٽي آيس پاڻ طرف.'' سعيد ميمڻ

18) ''ڪنهن لوڪ گيت جهڙي،
ڇهري تي مُرڪ آهي.'' غلام نبي گُل

19) ''ڪيئن نه اُٿندو، سڙيل سماج،
ڏي سهي تون، ملڪي ڦوڪ.'' منگهاڻي

20) ''نرمل هڏاءِ ٽوڪيءِ، آخر ۾ چا ٿيو،
هڻ مشنوي بڻائي نه چڏ داستان ڪي.'' واسديو نرمل

ڪلاسيڪل شاعريءَ وارو دور، تجربا تي دور ۽ اُن کان پوءِ آيو ترقي پسند دور. سنڌي شاعريءَ ۾ بعد - جديديت جو دور ١٩٨٥ کان مڃيو وڃي ٿو. سنڌي شاعريءَ ۾ جديديت کان پوءِ گونا گونيت جي ڪري، بعد - جديديت جو دور چالو آهي.

ڪي مثال :-

1) ''پاڻ ۾ پاڇن جي جنگ ڏسي،

آهي، جماليات ۽ رس ڳيان ماڻڻ لاءِ، ۽ انسان جي حسن کي نکارڻ لاءِ اچو تہ جماليات ۽ رس ڳيان جو جلوو ۽ رس ماڻيون :-

1) ”ٿي اڳيان شفاف پاڻيءَ جي ندي وهندي وئي،
جل هئو يا چنڊ جي جل روپ اوجل چاندني؟
جا تہ اُپريل آنگ هي! هڪ هڪ مان سوپيا ٿي ڇٽي،
چيٽ جي الهڙ هوا جو عرش تي آهي دماغ.“

نارائڻ شيام

2) ”سانورو دونهون، اُفق تي رنگ ها،
لڱ ڇهيو، ڪنهن جا تہ سونهري لڱا.“ ارجن حاسد

3) ”روش نکري پيا اَٽس شايد وڏيڪ،
يا تہ اڳ کان وڌ لچاري ٿي لڳي.“ موتي پرڪاش

4) ”منهن موُمل جو محبوُباڻو، لڳندو آ،
هُن جي سامهون، چنڊ پراڻو لڳندو آ.“ پريو وفا

5) ”سُندر سينا ساڻ ڪٽي آ پرهَ ڦُٽي،
جيوَن - ڪٽ لئہ واڻ ڪٽي آ پرهُ ڦٽي.“ علي آڪاش

6) ”اکيون محراب، مُرڪ چڻ پوُڄا،
ماٿهو مسجد جو آ، يا مندر جو؟“ رکيل مورائي

7) ”هٿ ۾ گُل گلاب اسان وٽ ڀي آهي،
تو جهڙو هڪ خواب اسان وٽ ڀي آهي.“ نصير مرزا

8) ”مُشڪين تون پاڻ ويٺي نظارن جي گود ۾،
چمڪي ٿو يا ڪو چنڊ ستارن جي گود ۾.“

لڇمڻ ڀاٽيا ڪومل

9) ”اڄ نئر تنهنجون اَدائون ڇو بٽيون،
بي اثر منهنجون صدائون ڇو بٽيون.“ هريڪانت

10) ا) ”لُڙڪ ماڪ جا، گل جو چهرو،
سک تي هردم دک جو پهرو.“
ب) ”ڇهري تي ڇڳ ائن جهولي ٿي،
مٽيءَ مٿان جئن سَپ جو لهرو.“ گوورڌن ڀارتي

11) ”ڇانوَ اڳ ۾ جنهن جي زلفن جي هئي،

ڌرتيءَ تي ڪرنڌڙ مينهن ڦڙا جڻ سنئي ڌاڳي سان ۰ من جا ڦاٽل
ڪپڙا سبي رهيا آهن. هاڻي نارائڻ شيام جو انداز پسو:
ماڻي سگهيو نہ حسن ڪوئي پي بهار جو،
ڪو گل چنڊ لڳو، ڪو ٿيو رنگ تي چريو!
چانڊوڪيءَ کي پاڪر پائي،
سونهن ستل مٿي ڪاڪ ڪناري! ”

جماليات تي ڪومل ڪوين جا رايا :-

ارجن حاسد جي خيال موجب ”جماليات غزل جي سونهن آهي. اَهڙي سونهن، اَهڙي ڪشش، جيڪا هؤس ڏانهن آماده نہ ڪري، پر اهڙو اُڏامو اُتپن ٿئي. جو ترپتي محسوس ڪجي بندش جڏهن ڏانوُ جي آهي، تہ اُها بہ جماليات کي نکاري ٿي.“

سگَن آهوجا جو چوڻ آهي تہ ”جمالياتي شاعري، ماديت ۽ روحانيت جي دلڪشين کي هڪٻئي ۾ سموئي ڇڏي ٿي.“

واسديو موهي فرمائي ٿو :- ”جسماني سک، آنند کان الڳ آهي. لطيف ڪلائون، انسان کي وحشي ٿيڻ کان بچائن ٿيون.

هاڻي اچو تہ عظيم شاعر اياز ۽ تاجل بيوس جو انداز پسون :-

1) ”پيارُ نہ پوڙهو ٿو ٿئي، پوڙهو ٿئي ٿو پاپُ،
ورهين لَيءِ وَرلاپُ، ساڳي پيڙا پيارَ جي.“

2) ”سانوڙا مان ساڳي آهيان
تو لئہ راتيون جاڳي آهيان
منهنجا انگ اڃا بہ نچن ٿا
ڳاهون تنهنجون ڳايو
ڇا کان شيام نہ آيو؟“ شيخ اياز

1) ڪِرَن پير ڳاڙها، بہ ٿي پير ڪڻُ،
گهڙيءَ لاءِ گوريِ، اسان تي بہ جَڻُ.“ تاجل بيوس

سنڌي شاعريءَ جي ڪليسڪل دور ۾ شاه، ساچل سامي، ترمورتي آهن ۽ جديد دور ۾ جماليات جي خيال کان شاه لطيف، نارائڻ شيام ۽ شيخ اياز ترمورتي آهن. اڄ جماليات جي ڏس ۾ نارائڻ شيام ۽ شيخ اياز کي سلام آهي. مهاڪوي ڪاليداس جيان نارائڻ شيام، قدرت جو سهارو ورتو

سائين شاه لطيف تہ ڪمال ڪيو آهي. جڏهن هو شرنگار رس
رمائي ٿو :

1))''سهسين سائر ٻوڙيون،
مڌ ٻوڙيو مهراڻ.''

2)مومل ڪي مجاز جا اکين ۾ انبور

هاڻي اچو تہ شاه لطيف جي جماليات ۾ رس گيان جو رس وٺون :

1) ''جهڙا گُل گلاب جا، تهڙا مٽن ويس!''

2) ''نيڻن سين ناز ڪري، ريجهايائين راڻا!''

3) ''ڪو جو ڪامڻ مي، آهي اکڙين ۾!''

4) ''سونا ڪر ڪنن ۾، ڳچيءَ ڳاڙها هار،
ٻانهون ٻانهن ۾، سنڌ سٽيا وار !''

5) ''ڪنواريون ۽ ڪنوَل، هل تہ پسون ڪاڪ جا!''

6) ''ساهڙ مون جيئن سرتيون، جي ڏسو سپيئي،
تہ سمهون ڪين سک ٿئي، پاسو وَر ڏيئي،
مُهان اڳيئي، گهڙو سپ گهڙا ڪٽي.''

7) ''ونين ۾ ٿي ويه، تہ آئون واري ڍڪيان،
توکي ڏسي نہ ڏيه، آئون نہ ڏسان ڪو ٻيو.''

8) ''ڪٽي نيڻ خمار مان، ناز ڪيائون نظر،
سورج شاخون جهڪيون، ڪوماڻو قمر،
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ديکيندي دلبر،
جهڪيو ٿيو جو هر، جانب جي جمال سين.''

9) ''آڌي رات اُٿي ڪري، جهل تون ننڊا نيڻ،
جوين ٻہ ٿي ڏينهڙا،
سرتيون جي مون وسهو، ننڊ نہ هيريو نيڻ،
جوين ٻہ ٿي ڏينهڙا.

شاه لطيق وانگر جڏهن شاعر - عشق، عاشق ۽ معشوق، ميهار، سهڻي ۽
اعر يا پُنهون، سسئي ۽ سورَ، هڪ ڪري سمجهي ٿو، تڏهن ئي هو،
جمال جو رَسُ ۽ جَسُ ماڻي ٿو.

پاڇاڙيءَ آنءُ انگلستان جي ڪوي بئرن جو بيت ۽ ارجن حاسد جو شعر

هاڻ آ اُن جي وره جي اُس ڪڙي.'' ايشور آنچل

12)''تو صراحي چو ڪمر جي لوڏي،
منهنجا ڏس نيڻ نشيلا ٿي پيا.'' سگن آهوجا

13) ''ڏيمي ڪِل ڪِل ناچ پنن جو،
اونده، ۾ جسمن جي سُس پُس.'' واسديو موهي

14) ا) ''ڪامنا تنهنجي ڪُنواري هرڪا،
واڳ ويراڳ ڏي موڙين چو تو.''

ب) ''سون لُٽجي ويو جوانيءَ جو،
پوءِ بہ چانديِ وٽي اچا تائين.'' ڏيولڻ راهي

15) ''هٿن ۾ گُل ڪو هجي، گُلبدن يا جام هجي،
اِلاهي وقت گذارڻ جي لاءِ، ڪجھہ تہ هجي.'' واسديو

نرمل

16) ''سندر ناري! نچٽيءَ جهڙي،
موهين مان چڙ ڪوتيل آهين.''

17) ''ڪولهڻ تنهنجي ڪام،
جهڙي باک بسنت جي.
چڙ ڪا پڪل ليار جي،
لڙڪي آهي لام،
جهڙي باک بسنت جي.
مون ڪي ڪري مات وئي،
اُره جي اُڏام،
جهڙي باک بسنت جي. تاجل بيوس

18) ''سانوريون نينگريون پنڊ ۾ ٿَنَ لڏن،
چيٽ ۾ چڙ پيا انب جا وَنَ لُڏن.''

19) ''دور تان تنهنجا ٿڙا
چڙ لگن تا
ڏنيرا! شيخ اياز

20) ''سِرُ نہ جهڪيو پر سجدو ٿي ويو،
نيڻ نهاريو جُهڪي جُهڪي.'' ڪرشڻ راهي

24

”تاجل بيوس چوند ڪلام‘

شعور واري شاعر تاجل بيوس جو ڪلام، جنهن مونکي موهيو
۽ مون ماڻيو :-

1) ”زماني جو آخر ته منصور آهيان،
وري دار تي سِرُ ڏيڻ آيو آهيان.“

2) ”منهنجي مالها، منهنجا مڻڪا،
سنڌي، سنڌيت، سنڌ سونهاري.“

3) ”ڪنهن ڏنو ٿي پيار، ڪنهن پيڙا ڏني،
گيت بيوس جا ائين ٺهندا ويا.“

4) ”تنهنجا ٻَلَ گُلابن جهڙا،
چُمندس روز رَسالي وانگر.“

5) ”وَڻَ جي ٽِڙيل لامَ تي،
چڙ ڪنهن پريل جامَ تي،
پکي ٿو ٻولي!“

6) ”قسمت واري ڦرهي بيوس،
هرڪو پنهنجي ٻِاڻَ لکي ٿو.“

7) ”مٽِي جا مَلير جي، تنهن مٽيءَ وڏو ماڻُ،
اُٺيو آڌي رات، ڏُونهيون ڪَنِ ڏنار!“

8) ”اَچي ٿو اَلاهه،
سائو ڪندو سنڌ کي،
دادلو درياهه.“

9) ”منهنجا دوها، گيت، غزل،
امڙا، جهڙا، ڏاڙهونءَ ڏار!“

10) ڪامريڊ / اِنهن بوتلن کي / ڪاٻاڙ خاني ۾ اُڇلي ڇڏ. / سنڌ جا

گنگنائيندس :-

11) '' پوڄا سان انسان جو مَنُ، عرش تي رسي ٿو،
پيار سان وري سرڳ، عرش تان فرش تي رسي ٿو.''

بئرن

12) ''گُل ۽ خشبوءِ جي حياتي ٿوري،
دل ۾ هرکنهن تہ اُنهن تان گهوري،
سي جيئڻ سان نہ رکي موہ سگهن،
جن کي مُرڪڻ جي لڳل آ جهوري.''

ارجن حاسد

•••

ڇا لکي ڇا لکان، ڇا لکي ڇا لکان؟
شل تنهنجيءَ ئي کُک مان پيو هرهر ڇمان،
کير تنهنجو پيان، وَير تنهنجو وٺان.''

21) ''منهنجي ڪوتا جي ڪنهن سٽ مان،
دنيا کي دستور ملي ٿو!''

22) ''اي انسان جا ٻچا! / تون جيڪڏهن / ڪنهن دُکي انسان جي دُکن کي / ڌوئي صاف نٿو ڪري سگهين / تہ پوءِ ڪنهن کي ڏکوءِ بہ نہ.''

23) ''تاخليقار جو موت / موت تي شڪست آهي / ۽ فنا، / بقا کي جنم ڏئي ٿي.''

24) ''ڪنهن کان جڏهن ڪو ڪِرهُ ڪَسي ٿو. بيوس ڪنهن کي ٻُک ٻاڇي ٿو، آءٌ تڏهن پيو، پيٽ بکين لئہ، سنگر ٻور، سٽيندو آهيان.''

25) ''ڇاٽون ٿو ٻُولهيان،
آءٌ تو ۾ ايترا،
ماٺهو ٿو ٻُولهيان!''

26) ''مونکي رات موکيءَ جي دَرَ وٽِ مِليا،
ساچل، شاه، سامي، عنايت ميون.''

27) ڏس تہ / پٽائيءَ کي اک بند ڪئي / ڪيڏا سال گذريا آهن / ۽ پوءِ بہ / سندس هر سِٽَ / اڄ واري وقت ۽ وايو منڊل / لاءِ لکيل ٿي لڳي.''

28) ''هر دل ۾ خدا سان گڏ. ماٺهو ٿو رهائي،
''بيوس'' کي تڏهن ئي، تہ گنهگار چئون ٿا.''

29) ''اُها جاءِ مون لاءِ مسجود آهي،
مان جنهن جاءِ تي ڪٽڪ - داڻو ڏسان ٿو.''

30) ''بيوس لِکي ڪو شعر مياري نہ ٿي پوي!
ڪوئو لهي هريڙ، پساري نہ ٿي پوي!''

31) ''سنڌي منهنجي ٻولِي آهي،
وَسڪارن ۾ چولِي آهي.''

32) ''وَٽُ هي گيت گلابن جَهڙا،
محبوبن جي خوابن جهڙا!''
''شاعر! تنهنجا شعر لڳن ٿا،
سنڌو جي سيلابن جهڙا.''

ٻار وَتَنِ ۾ ڪير پيئندا آهن.''

11) ''منهنجي غزل يا گيت ڪي چوندو نہ ڪر گُلاب،
بيوس منجهان ڪو، ٻڌجي ٻخاري نہ تي پوي.''

12) ''ماضيءَ ڪي موتايان ويٺو،
اِڳتي وِڪ وڌائڻ خاطر،
هي جو مَتَ چڪايان ويٺو!''

13) ''اَڙي ڏات ڏيئا اُجهامڻ ڇڏي ڏي،
مخالفت هوائون لڳن ٿيون، لڳڻ ڏي،
تون فطرت جي قوڪن تي، ڪامُ ڇڏي ڏي،
اَڙي ڏات - ڏيئا، اُجهامڻ ڇڏي ڏي!''

14) ''پوتيءَ پَهرياڻُ،
آيو آڌي رات جو،
سانوَڻ ڪٽي ساڻ.''

15) ''ڳائن ويٺيون ڳيرڙيون،
'ساميءَ جا سلوڪ'
ٿَرَ جي پَناجهر پونءِ تي.''

16) ''زندگي ڪيڏي خوبصورت هئي،
ويئي گذري، جا ڪنهن جي ٻانهن ۾.''

17) ''مون ڪي ڪري ماتِ وئي،
اُره جي اُڏامَ،
جهڙي ٻاڪَ بسنت جي.''

18) ''وَڻَ جي ٿڏڙي ڇانوَ ڏين ٿا،
سنڌ ڌرتيءَ سان واڳيل ماڻهو.''

19) ''شل! هي اڪڙيون پَسن ماڻهو ڏڪايل سنڌ جا،
شادُ، ڪيرت، پوپٽي، جگديش، ڪومل ۽ ڪلا،
ڏيه شل پنهنجو ڏسن، ماڻهو ڏڪايل سنڌ جا.''

20) ''سنڌ منهنجي امان! سونهن تنهنجيءَ مٿان،
ڇا لکي ڇا لکان، ڇا لکي ڇا لکان؟
هڪ قلم هڪڙو مان، ڪيئن پورو پوان،

25

”تاجل بيوس، هڪ نثر نويس“

تاجل بيوس جي شعر ۾ رواني، رس ۽ چس، فلاسافي ۽ فڪر، تہ آهي پر هو ”ترتيءَ جو شاعر“ آهي. نہ صرف حال، پر ماضيءَ ۽ مستقبل جو بہ شاعر آهي. هن کي جيترو ”نظم تي، اوترو نثر“ تي بہ عبور آهي. هن، نہ فقط موتي پويا آهن، پر موتي پکيڙيا بہ آهن.

ويڃهو مون هن سنڌي زبان جي عظيم شاعر جو ”هندستان جو سفر نامو“...”اديون! ڙي، اوهان ڇا ڏٺو هو!“ ۽ سندس آتم ڪٿا، ڏک سُک جي سونهن“ (3ڀاڱا)...پڙهيا.هن ڪل ٢٩ ڪتاب لکيا آهن.

تاجل 1990 ۾، ”شاه-سچل-سامي،“ سيمينار لاءِ ۽ 2001 ۾ ”شاه جون سورميون“ سيمينار لاءِ هند ۾ آيو ۽ سنڌين سان ملي زيارت ڪري ويو. 1990 ۾ هن سان بيو سنڌي زبان جو عظيم شاعر شيخ اياز بہ هو. پهريون سيمينار ممبئيءَ ۾ بيو دهليءَ ۾ ٿيو هو.

ممبئي، اُلهاسنگر، پوڻہ ۽ دهليءَ، جي اديبن ۽ ارٽسٽ، هن جي عمدي آجيان ڪئي.

تاجل لکي ٿو:-

ڀارت جي ادبي ياترائن ۾ هڪڙا اهڙا بہ سنڌي سپاجها مليا، جن سنڌ ۽ سنڌ جي ماڻهن بابت پنهنجن وزيٽنگ ڪاربن تي ۽ ڪاغذ جي ڪنهن ٽڪري تي بہ ڪاجهہ لکي ڏنو آهي، اُهو سون ۾ مڙهائي رکڻ جهڙو آهي.“

پوڻہ لاءِ تاجل بيوس لکي ٿو:- هن شعر کي علم ۽ ڇاڻ جي حوالي سان، سنڌ جي اڳوڻن بن شهرن-پاٽ ۽ شڪارپور-سان ڀيٽي سگهجي ٿو.“

هند ۾ اچي هن ڏات ڏٺيءَ، جيڪي ڪاجهہ ڏٺو ۽ پسيو، ماٺيو ۽ چوڙيو، اُن جو بيان، هڪ عمدي اتهاسڪار، ۽ سهڻي ساهتيڪار مثل ورڻن ڪيو آهي.

''منهنجا گيت غزل ۽ وايون،
ڪوه مٿان چڙهه ٿَرَ جون مايون.''

33) ''مان ڪنير جي چڪ جو چاٽو،
مان ئي ڪورو ڪاڳر آهيان.''

34) ''سنڌ شام جي پهر ۾ ٽڙيل گُلاب آهي،
يا سونهن، سچ، سڳنڌ، جو ڪُليل ڪتاب آهي.''

35) ''مان شاه توري شيام جي رشتن تي پيو لکندس،
اِهو سنڌ توڙي هند سان ، اقرار ڪيو ٿم.''

36) ''ڪنهن بہ اَمر تخليق کي جڏهن پڙهيون،
دفعو، ڪو عظيم فنڪار ڇَائيندو آهي،
تڏهن اُها تخليق، مائيڪل انئنجلو،
جي اُن مجسمي وانگر ٿي پوندي آهي،
جنهن ۾ پڙهيون دفعو، انسان جو روح داخل ٿي رهيو هو.

37) ''مان جڏهن مومل ۽ سندس جوانيءَ تي لکي رهيو هوس. اُن وقت هڪ ٻيڙي، سنڌو مان پاٽي پري رهي هئي.''

38) ''تنهنجي شاعري تنهنجي مُٺ ۾ پڪوڙيل وظيفي مان جنم وٺندي آهي، ۽ منهنجي شاعرِي عوامي جدوجهد جي سيلاب مان.''

●●●

اياز سان گڏ آيو هو. اُن وقت آنءُ هن سان سيتا سندو يون ۾ مليو هوس ۽ شيخ اياز کان اسان، ”بيست سنڌي سيا“ پاران منهنجي ڪتاب ”بڙ مڙيوئي بوءِ“ جو اُدگهاٽن بہ ڪرايو هو.

هي دفعي جڏهن تاجل آيو تہ مان هن سان ملي نہ سگهيس. تاجل پنهنجي هندستان جي سفر نامي جي صفحہ نمبر66 تي مون کي هيٺين ريت ياد فرمايو آهي:-

”هولارام هنس کي ممبئيءَ جي ٻن ڏينهن وارين تقريبن ۾ نہ ڏسي ڏاڍي مايوسي ويڙهي ويئي، مون جڏهن ساڻس سندس گهر وڃي ملڻ جي خواهش ڪئي، تہ مونکي ٻڌايو ويو، تہ هنس صاحب جو گهر تمام پري ممبئيءَ جي ٻئي ڇيڙي ۾ آهي......

هولارام هنس جا مون وٽ ٻارهان ڪتاب آهن.هنن ڪتابن ۾ اهڙا بہ ڪتاب آهن جي ليکڪ کي امر بڻائيندا. مون جڏهن سندس ڪتاب ”فلاسافي جيون جيئڻ جي.“ پڙهيو هو تہ هنس مونکي هڪ رهبر ۽ اوتار لڳو هو. اهڙوئي درجو رکندڙ مون کي هند جو ڪوي ڪرشڻ راهي محسوس ٿيو هو، جڏهن 15 آڪٽوبر 2001 تي ”سيتا سندو يون“ ۾ ممبئي جي مشاعري ۾ مون، سندس ڪلام ٻڌو هو ۽ ٻيو اُهو ڪلام، جو منهنجي لئبرريءَ ۾ موجود آهي. ”هيءُ سرحد ڪهڙي سرحد آ.....“

شاعري آهي يا ڪرشڻ راهي، تاج محل پرسان، جمنا ڪناري ويٺو آهي ۽ ڪوتا ديوي ،ڪيس رابيل جي گلن جا هار پارائي رهي آهي.

تاثير وارو تاجل 2001 ۾ هند ۾ اچي وينا، هيري، ڪومل، جيٺلي، رام، روي، ڇيٺو، جنوير، شالني، بٺاٽي، ملڪاٽي، يوڇواٽي، موتيهار، سندري اُتم، پوپٽي، چاولا ٺاڪر، لعل پشپ، هري، پرسو، ايشوري، شبنم ۽ شرما، نند، مست، جڳديش، متلاٽي، رتنا، پارو، گوڪلاٽي، اٽلاٽي، موتيلعل پنجابي، گريش، ستيپال، جويري، صدف، صابو، گوپال ٺڪر ۽ ٻين مان ڪاڇهريون ڪيون.

”مان شاه توڙي شيام جي، رشتن تي پيو لکندس
اهو سنڌ توڙي هند سان ،اقرار ڪيو ٿم.

تاجل بيوس

●●●

سُر سارنگ ۽ سُر بلاول ۾ شاهه لطيف ”سنڌ جو ذڪر ٻه دفعا ڪيو آهي.
تاجل وري هت اچي رگويد ۾ ڏنل سنڌو نديءَ جو ٣٠ دفعا پڙهيو ۽ ذڪر ڪيو:-

”اي سنڌو! جڏهن تون ميدان مان وهين ٿي، تڏهن بي شمار ڪاڏو پاڻ سان آڻين ٿي. تنهنجو پاڻي اُتم آهي. اي سنڌو! جيڪڏهن تنهنجي خوبصورتيءَ جي ڀيٽ ڪجي، تہ تون نورني ڪنوار وانگر آهين.
سنڌو سدائين جوان ۽ سدائين سهڻي آهي.“

تاجل جي آتم ڪٿا جي پهرين ڀاڱي ۾ ڳنجيءَ ۽ ڳوڏ ۽ سائيڪل جي سفر جو ذڪر آهي. ٻي ڀاڱي ۾ ڪڪائين گهر پرسان محل ماڙيءَ ۽ موٽر ڪار ۾ ڪيل سفر جو وڏ ۾ وڏ ذڪر آهي.

2003 ۾ ڀاءُ عبدالاه جيسر، تاجل ڪي، دادو، مورو، ۽ لليا گهمائڻ وٺي ويو هو. ٽين ڀاڱي ۾ لليا، پتڻ ۽ سيوهڻ شريف جو احوال آهي، هن ڀاڱي ۾ تاجل پنهنجا چار رهبر (١) امان جياجل، (٢) اُستاد حڪيم الاه آندو جتوئي (٣) مانو ارو زاهدي ۽ (۴) اُستاد آڊو جو بہ ذڪر ڪيو آهي. شاعريءَ جي ڪتابن وانگر، تاجل بيوس جا نثر تي ڪتاب بہ سانڍڻ لائق آهن.

”اير ڪمل“ کي تاجل غزل جو چيف منسٽر ڪري ٿو سڏي، ”پروفيسر رام پنجواڻيءَ کي ادبي سفارتخاني جو سفير ٿو ڪوٺي. هن جي خيال موجب ”ماڻهو، ڌرتيءَ بنان ائين آهي جيئن ساڌ ٻيلو درياه بنا. سنڌ لطيف بنا ۽ هند رام پنجواڻيءَ بنا.“

تاجل جو چوڻ آهي: ”سنڌي اديبن، هند ۾ شاعريءَ جي ڀيٽ ۾ نثر وڌيڪ وڏن قدرن وارا لکيا آهن ڇاڪاڻ جو سنڌين جو شهرن ۾ آباد ٿيڻ ۽ پيرن هيٺان ڌرتي ڳوٺاڻو ماحول نہ هجڻ.“

تاجل جي نثر لکڻ جو هڪ انداز:-

”ٻولي، خاص ڪري، ماءُ جي ٻوليءَ وارو امڙو رشتو آهي، جو مان ڪرسيءَ ۽ پلنگ تي ويهڻ کان وڌيڪ، ڪنهن وڻ جي ڇانوَ ۾ وهڻ تي فخر محسوس ڪندو آهيان.“

تاجل جي آمد تي دهليءَ جي سنڌين چيو:-

"Sindh is Coming" (تاجل سان گڏ سندس ڪنوار، رکيل مورائي ۽ خاڪي جويو بہ هنا.“ سدا حيات تاجل هند ۾ جڏهن پهريون پيرو شيخ

ڪري ليکڪ کي پنهنجي ڪتاب تي اِنعام يا اَوارڊ به عطا ٿيڻ لڳا.

بيسٽ سنڌي سيا جو شان وڌيو، جڏهن اَسان نارائڻ شيام ، هري دلگير، ڪيرت ٻاٻاڻي، پوپٽي هيرانداڻي، اَرجن سڪايل، واسديوَ نِرمل، اَرجن حاسد، ڊاڪٽر پريم پرڪاش، ڪرشڻ راهي، گووردن ڀارتي، مايا راهي، ڪمل پياسي، موهن گيهاڻي، سندر حشمتراءِ ۽ ڀڳوان هوش ۽ ايشوَري جوتواڻي وغيره جا ڪتاب شايع ڪيا.

خادم ، ڊاڪٽر هرومل سدارنگاڻيءَ سان واقفيت منهنجي عالي اَديب گوبند مالهيءَ ڪرائي. خادم صاحب لکيو آهي :

”مون پوءِ جي پاري ۾ پهاڙيءَ تي اُيو
هڪ صبوح اُکهاڙو ڪو اَلاهه لوڪ ڏٺو،
وسمئہ ۾ ڏسي مونکي چپائين مُرڪي،
چؤ عشق جي ڪوريءَ تي ڪو ٺهي تو ڪپڙو؟“ ربابن ۾ رهبر - هرومل خادم

منهنجي ڪتاب ”بر مڙوئي بونءِ“ جو اُدگهاٽن سنڌي زبان جي عظيم شاعر ۽ سنڌ جي قومي ڪويءَ شيخ اَياز، سيتا سنڌو ڀوَن ۾ ڪيو هو. تاثير وارو تاجل بيوَس به آيل هو.

سنڌ ۾ خط وَ ڪتابت منهنجي آهي نازسنائي، ايڊيٽر ”ڪينجهر“ تاجل بيوَس، ماهتاب محبوب، عبدالاه جيسر ۽ غازي صاحب فقير شر سان. ڪار جمخانا ۾ هڪ رات جو بمبئيءَ جي ساهتڻ سنڌ جي اَديبن کي مانُ ڏيڻ لاءِ ڊنر رکي هئي. اُتي نند جويري فرمايو هو : ”مان جڏهن سنڌ ويس ته ڪيترن ساهتڻ هولارام هنس لاءِ پڇيو پئي.“ اُن محفل ۾ مان شامل هيس سنڌيت جي شيدائي رميش ڪاٺيجا سان.

اديبن، فنڪارن، ڪلاڪارن، قلم ڌڻين ، جي سنگھ ۽ صحبت جي سُڳنڌ ۽ سونهن، مون ممبئيءَ ۽ بڙودي، ڀوپال ۽ جئپور، اِندور ۽ ناگپور، پُشڪر ۽ ڪاجوراءِ، جبلپور ۽ پوڻه، ڪنڊالا ۽ لوناوالا وغيره ۾ ماڻي سيمينارن ۾.

سيا پاران مون ”نارائڻ شيام ۽ شيخ اَياز اَوارڊ “چالو ڪيا، جي سنڌي زبان جي مايہ ناز ڌات ڌڻين کي ڏنا ويندا آهن. ٿاڻہ ۾ ١٥ سالن کان مٿي، مون اَدبي ڪلاس هلايو، جنهن ۾ مالهي، ڪيرت، واسديوَ نِرمل، گووردن ڀارتي، هري موٽواڻي، پدم شرما ۽ ڪرشڻ راهي وغيره سرجڻهارن، اَسان جي رهنمائي ڪئي.

پنهنجي پچار

1) ٽيهن سالن جون ساهتڪ سارو ٽيون

اَدب آهي زندگيءَ جي تصوير ۽ تنقيد ۽ نڪتيچيني. نظم آهي موتي پوئڻ ۽ نثر آهي موتي پکيڙڻ! ٽيهن سالن کان آنءُ لکندو نثر آهيان پر پڙهندو نظم آهيان. اِنڪري مان عظيم شاعر نارائڻ شيام، هري دلگير، گوورڌن ڀارتي، پريوُ وفا، پروفيسر رام پنجواڻي ۽ شيام جئسنگهاڻي وغيره کي ويجهو آيس. سٺو ۽ جٽادار اَدب اُهو آهي جنهن ۾ ليکڪ زندگيءَ جي آزمودن ڏانهن، حقيقتن جي سچائيءَ ڏانهن ۽ پاڻ ڏانهن پورو پورو ايماندار آهي. ليکڪ کي فنڪار، ڏات ڏاتي ۽ سرجڻهار به ڪري ڪوٺن ٿا. جن قلمڪارن ۾ فن ۽ فِڪر سان گڏ مليمائي به آهي، اُهي ئي وقت جي واريءَ تي پيرن جا نِشان ڇڏي وڃن ٿا ۽ اُنهن جو ئي ساهتيہ ماڻي سگهجي ٿو ۽ موهي ٿو.

ٽيهن سالن کان مان ”هِندواسيءَ“ لاءِ لکان پيو. سهڻي شاعر گوورڌن ڀارتيءَ چيو هو: ”توکي ناميارو هِندواسيءَ ڪيو.“ عظيم اَديب مالهي ۽ ڪيرت، اُتم ۽ سندريءَ مون کي لکڻ لاءِ همٿايو پئي سدائين. قلمڪار ۽ ڪلاڪار، عام آدميءَ وانگر پنهنجي سڀاءُ جي وس آهن. ڪن ليکڪن مون کي دلشڪستو ڪرڻ جي به ڪوشش ڪئي. پيڻ پوپٽي چوندي هئي: ”تون اِڪتي وڌندو رهہ. اُنهن حرامن کي مان سڃاڻان.“ پوپٽي تہ هڪ مڙد ملنگہ هئي! جڏهن جڏهن دلشڪستو ٿيندو هوس تہ نارائڻ شيام جو شعر: **”گلن جي مُرڪ حاصل ٿئي،**
تہ ڪنڊن ۾ رهڻ سهڻجو!“ گنگنائيندو هوس.

بيسٽ سنڌي سڀا، ممبئيءَ جي عمر اڄ ۵۵سال آهي. مان جڏهن اَٽڪل ٽيهہ سال اڳہ، سڀا جي واڳہ سنڀالي تہ پشپ مخزن کي ڪتاب جو روپ ڏنم. هڪ ئي قلمڪارن جي هڪ ئي صنف... يعنيٰ ڪهاڻين جو ڪتاب، ڪويتائن جو ڪتاب يا ڪنهن جو ناٽڪ يا ناوَل وغيره اِئين ڪرڻ

هواسين تي لکڻ لڳس جيئن : ”ڦوڪڻ وارو، ميري، پايل، لالو پڙهي
ارو“ وغيره ته پاٺڪن لکيو: ”هاڻي تون عرش تان پرٿويءَ تي پهتو
مين!“

ڳڻن وارو ڳوبند مالهي، ڀڳونتي ناواڻيءَ سان گڏجي هندستان جي
ور دراز علائقن ۾ به سنڌيت جو پروگرام پيش ڪندو هو. ڀڏايائين ”دڪ
فعي ڪنهن دور دراز ٻوڙي جي سنڌي مُکيءَ. ليڪڪ هولارام هنس جي
ادي ساراهه پئي ڪئي، ڇاڪاڻ جو اُنهن ڏينهن ۾ هندواسي جتي ڪٿي
هاچندي هئي. شايد ٽيهه سال اڳ هندواسيءَ جون اڏ لکه کن ڪاپيون
ڇپاجنديون هيون.“

١٩٩٢ع ۾ مان رٽاير ٿيس ۽ فلاسافيءَ (روحانيت) طرف مُڙيس. اِنڪري
يهن سالن کان منهنجي لکڻين ۾ فلاسافيءَ جو به اثر آهي. مون جاچيو
هي ته منهنجي ساهت ۾ فڪشن (ڪلپنا) جي ڀيٽ ۾ سچين ڳالهين،
ڏيک اثر پئي ڇڏيو آهي، ريڊرس ڊئجيسٽ وانگر! جيڪي نِهنّا ۽ نِماڻا
ديب، ڏات ڏٺي. مون کي مِليا. اُنهن مون کي وڏيڪ موهيو ۽ مون سندن ئي
ساهتيہ ماڻيو.

جڏهن جڏهن اِندور ويندو هوس، ته ڪومل ڪهاڻيڪار ڪرشڻ
نواڻيءَ سان ضرور ملندو هوس. ڀوپال ۾ مشهور شاعر ڪيئلداس فانيءَ سان
ليس. جئپور واري سيمينار ۾ ڪوي لڇمڻ ڪومل، ڳني سامتاڻي، لڇمڻ
ميانيءَ ۽ ڀين جو سنگه ماڻيم. پياري پريوُ وفا وٽ ته ڪڏهن ٽاڻه کان باندرا
ليو ويندو هوس، خاص جاڳنگه پارڪ ۾ پنڌ ڪرڻ لاءِ.

ڳوبند مالهي چوندو هو ”اُتم ڪڏهن به تنهنجي لاءِ نه لکيو آهي.“
ڏايومانس، اُن کي به منهنجو سياوَ وڻندو آهي، ڀيڻ سندريءَ وٽ ته آنءُ
يندو رهندو هوس، سندس اَدبي محفل ماڻڻ لاءِ ۽ سندس تندرستيءَ جو
ڇڻ لاءِ.

اَٽڪل ٢٥ سال اڳ هِندواسيءَ ۾ منهنجي ڪهاڻي ”ٻاجهارو پيار“
ڙهي، هڪ ساڃڻ ڪئنادا مان منهنجي لاءِ سمپادڪ شري تيرٿ سياڻي کي
ڪجهه ڊالرن جو چيڪ سوکڙي ڪري موڪليو هو.

آشاوادي نظرئي تي منهنجا ڪتاب پڙهي، کن پاٺڪن جي راهه
وشن ٿي. اهو ڏسي ۽ ٻڌي، مان ياڻڻ لڳس ته منهنجو لکڻ جو پورهيو

سيا پاران اَسان هِندي ۽ انگريزيءَ ۾ ڪي ڪتاب ترجمو ڪرائي شايع ڪيا. نارائڻ شيام ڪي انگريزيءَ ۾ ۽ اَلهامي شاعر شاهه لطيف کي، اَسان هِنديءَ ۾ روشنيءَ ۾ آندو. وقت به وقت ڪهاڻي ڇاپيندي به ڪرائي.

سنڌ جي مايه ناز ناول نگاره ڀيڻ ماهتاب محبوب تي ''سنڌ جي سورمي'' نالي ڪتاب شايع ڪيوسين.

سنڌ ۾ اَسان هر سال سنڌي ساهتيه سڀا پاران ڇپيل موڪليندا آهيون. سنڌ جي حيدرآباد شهر ۾ شايع ٿيندڙ ''ڪينجهر'' مخزن ۾ منهنجون ڪافي رچنائون شايع ٿيون آهن. ''ڪينجهر'' جي سنڌي ڪتاب ''گهر منهنجو ڪتاب'' ''ٽي عظيم شاعر'' (شاهه، شيڪسپيئر ۽ مهاڪوي ڪاليداس) سنڌ ۾ . سُنڌي زبان ۾ شايع ڪيو آهي. هي ڪتاب هِنديءَ ۾ شايع ٿيو آهي هِند ۾ پڻ.

منهنجا ڪيترا ڪتاب، هِنديءَ ۽ مرهٽي، انگريزيءَ ۾ پروفيسر لڇمڻ هردواڻي، رادا ڪرشن چاندواڻي، ايم. ايس. لُلا، مايا راهي، ڊاڪٽر ايسراڻي ۽ گوڪلي ۽ هري موهن شرما وغيره ترجمو ڪري ڏنا... مان اُنهن جو ٿورائتو آهيان جو اِنڪري غير سنڌي به مون کي پڙهي سگهيا.

عالي اَديب ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جو ڪهاڻين جو ڪتاب ''نه لئلا نه مجنو'' شايع ڪري رهيا هئاسين. ڪيرت پڇيو، ''پروف ڪير ڏسندو؟'' چيومانس : ''مادوَداس گيتا پريس'' . اُن بزرگه سان ڪيرتيءَ واري ڪيرت کي ملايو مانس، جو سنڌ سکر ۾ پرائمري اِسڪول جو ماستر هو. اُن جو ڪم ڏسي، ڪيرت صاحب ڏاڍو خوش ٿيو. مالهيءَ جي ناوَلن تي منهنجي ڪتاب جو سِرو به ڪيرت ئي ٻڌايو هو '' سنڌي ناوَل ۾ مالهيءَ جي يگاني دين.''

سنڌ مان ڀيڻ ماهتاب محبوب منهنجو انگريزيءَ ۾ ڪتاب ''سيڪريٽس آف هئپي ۽ سڪسيفُل لائيف'' پڙهي لکيو: ''هي ترجمو نه ڪونه پيو لڳي، اصلي چيز آهي. منهنجو به هڪ ڪتاب شري ايم. لُلا کان ترجمو ڪرائي ڏيو.'' اُن وقت تائين، لُلا صاحب سرڳه پڌارجي چڪو هو. لکيومانس. پڙهي ڏاڍو دُکه ٿيس.

شروعات ۾ آنءُ روحن تي ڪهاڻيون لکندو هوس، جي نيم سان هِندواسيءَ ۾ شايع ٿينديون هيون. جڏهن مان ڏرتيءَ تي ۽ ڏرتيءَ جي

اَسين سنڌي اَديب، عام آدميءَ وانگر فقط چڙهندڙ سج کي ئي سلام
ڪيون ٿا. هر لکندڙ، ساهتڪار نٿو ٿي سگهي ۽ نہ سڏي سگهجي ٿو.

وياجهو مون قاضي قادن کان اڄ تائين سيني سنڌي شاعرن جي فن ۽
ڪر تي پڙهيو ۽ پاتو، سوچيو ۽ لوچيو. اِن جو نچوڙ آهن چار شاعريءَ
ي ڪتاب. سنڌ ۾ اهڙن ڪتابن جو وڏيڪ قدر آهي.

عام پاٺڪ کان مان پڇندو آهيان ”تو! نارائڻ شيام کي پڙهيو آهي؟“
چوندا آهن”نہ.“ شاه، سچل، ساميءَ کان پوءِ هِند ۾ نارائڻ شيام ۽ سنڌ ۾
سياخ اَياز عظيم آهن ۽ آهن هِند ۽ سنڌ جي وچ ۾ پُل ۽ بَس.

•••

ثاب ويو.

ساهتيہ اُهو جو سوچڻ لاءِ مجبور ڪري. ڪيڏو نہ ودوانپڻو حاصل ڪيو اَٿم، پر اجا تياڳپڻو نہ آيو آهي! ٽيہ سال اڳ هسيڃا ڪارنر جي، دريءَ مان ديدار ڪندي ڪندي ،چولي ۾ جيڪا ڪلا جي چٽنگ لڳي هئي، اُها اُجاگر ٿي ۽ هولارام هسيڃا مان ڦري ''هولارام هنس'' بڻيس. ''هنس'' تخلص مونکي بئنگلورر جي ناوَل نگار سداحيات، شري سندر حشمتراءِ ڏنو. هڪ بزرگ پاٺڪ چيو ''تو پنهنجي ذات بدلائي آهي''. چيم ''ها'' هيو ڇا چوان؟

چون ٿا ''تو ڀي شادي ڇو نہ ڪئي؟'' چيم ''مون ڪلا سان شادي ڪئي آهي.'' اَديب اُهو جو پنهنجي فن جي پَروَرش ۾ زندگي پوري ڪري ڇڏي. دنيا جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي شاہ لطيف. شاھ تي ڪنهن بہ تنقيد نہ ڪئي آهي. جنهن جو هر بيت ۽ وائي ڳائي سگهجي ٿي. شاھ سائينءَ فرمايو هو ''ذات ناهي ذات تي، جو وهي سو لهي'' اڄ جا ڪيترا ليکڪ بنان محنت، بنان وسيع مطالعي ۽ مشاهدي، ڪوي ۽ ڪهاڻيڪار بڻجڻ ٿا چاهين. اِهو ڏسي دُک ٿيندو آهي.

پهريون اَدبي سيمينار مون، ناسڪ ۾ ''سائين بيوَس'' تي ميارام درد جو ڪرايو، اُن ۾ شرڪت ڪئي هئي، جتي دکايل ۽ دلگير، پريوُ ۽ پوپٽي، سڀ آيل هئا. ٻيو سيمينار هو ڀوپال جو، جنهن ۾ موهن ڪلپنا چيو هو ''ڪ مجرات جا بائينڊر بہ ليکڪ بڻجي هِن سيمينار ۾ آيا آهن.'' موهن ڪلپنا جو ''اَدب، عشق ۽ بکہ'' شاهڪار پڙهي مون ڪيس لکيو هو ''دکہ اِنسان کي مهان بڻائي ٿو.'' اِها ڳالھہ هِن کي وڻي هئي.

ما هري ديويءَ منهنجا خيال پڙهي داداآر.جي. آڏواڻيءَ کي... ''آر.جي. آڏواڻي اَوارڊ'' لائيف اَچيومينٽ ڏيڻ جي سفارت ڪئي هئي. اُن وقت تائين مان ڪڏهن بہ ما هري ديويءَ سان مليو ڪونہ هوس. عزيز وانگر اُتم ۽ ايم. ڪمل ڳالهائڻ ۾ سخت هئا. هِن ليکہ ۾ مون پنهنجي پرچار نہ ڪئي آهي.

پروفيسر رام پنجواڻي، زندگيءَ جي شام ۾ منهنجو فرينڊ ۽ فلاسافر رهيو. هِن تي ويڄهو جيڪو سيمينار ٿيو، اُن ۾ منهنجي خيال موجب ، ڪِن هِن سان اَدبي اِنصاف نہ ڪيو.

فيلسوفاڻا ۽ آڌياتمڪ ويچارن وارا به آهن. هوُ پڙهندو گهٽو آهي. هڪ ڀيرو ڳالهه ڪيئين ته ”پڙهندو آهيان ته پنو ۽ پين ڪڍي وهندو آهيان. ڪتاب پڙهي اوڏي مهل ئي پنهنجا تاثرات لکي ڇڏيندو آهيان.“ هن وقت سنڌي ادب پڙهڻ جو چاهه گهٽجندو ٿو وڃي. روز پيا ڪتاب اچن، پوءِ ڪو پڙهيو، ته ڪو نه پڙهيو. پر دادا مولارام، ننڍو وڏو جيڪو ڪتاب ملندو اٿس، سو ضرور پڙهندو آهي ۽ ليکڪ کي پنهنجو رايو به لکي موڪليندو آهي. اهڙو وهنوار تمام گهٽ ساهتيڪارن ۾ وڃي رهيو آهي.

”سنڌي شاعريءَ جو سفر“ سنڌس ڳوڙهي اَڀياس جو ثبوت آهي. سوين ڪتاب پڙهي، اُنهن مان هرهڪ شاعر جا چونڊ شعر پاٺڪن تائين پهچايا اٿائين. ڪتاب ۾ ڪيتري ڪيتري شاعرن جي هڪ ٻئي سان ڀيٽ به ڪيل آهي. جيئن نارائڻ ’شيام‘ کيس شاهه جي قريب ٿو لڳي، ڇو ته ٻئي پنهنجي وقت جا عظيم شاعر هوندي به نهٺا ۽ حليم هئا.

شاعريءَ ۾ وقت ۽ حالتن جو چٽو به چٽيل آهي. اُها رڳو ماڻهن لاءِ نه، پر اتهاس جي جاڻ به ڏيئي ٿي. هيءُ ڪتاب سنڌي ادب جي شاگردن لاءِ به ڪارائتو آهي. سينئي شاعرن جا شروع کان وٺي چونڊ شعر، هن ۾ آيل آهن ۽ حوالن ۽ مثالن لاءِ هڪيا تڪيا حاضر آهن.

●●●

2) ''سنڌي شاعريءَ جو سفر''

- سريتا شرما

سنڌي شاعريءَ جو سفر اِنتخاب ۾ هولارام هنس هِند سنڌ جي لڳ ڀڳ مڙنئي شاعرن جو تخليقن جا مِثال ڏيئي اُنهن جي عظمت ظاهر ڪئي آهي. قاضي قادن، شاهہ، سچل ۽ ساميءَ کان وٺي صدف ۽ ومي سدارنگاڻيءَ جي ڪويتائن ۽ غزلن جا مِثال ڏنا آهن. سنڌ جي شاعرن ۾ شيخ اَياز کان پشپا وليءَ ۽ اَرم محبوب جي شاعريءَ جا نمونا پيش ڪيا آهن. هِن سيني شاعرن ۽ شاعرائن جي تمام ٿوري ۾ واقفيت بہ ڏني آهي. حقيقت ۾ اُنهن جي واقفيت اُنهن جي شاعري آهي. هِن سنڌي اَدب جي شاعريءَ جي عميق ۾ ٽٻي هڻي، موتي ميڙي پاٺڪن اڳيان پيش ڪيا آهن. هوُ لکي ٿو، ''شاعر تارن جي ڪٽ تي ليٽي نور مان نغما جوڙيندا آهن... شاعر دنيا جي لڪل سونهن تان پردو هٽائي ٿو. شاعري ذات آهي، فن آهي، ڪلا آهي، شاعري سکڻ ۽ سيکارڻ جي چيز نہ آهي.''

هِن جي خيال موجب شاعر پنهنجي اَندر جي اُڇل ۽ اُمنگہ ظاهر ڪرڻ لاءِ شعر لکندو آهي. هِن کي دنيا جي اِنعامن، اِڪرامن جي طلب نہ هوندي آهي. شاهہ کي ڪهڙا اِنعام مليا پر تڏهن بہ ٽي سؤ سالن کان پوءِ بہ هوُ سنڌي شاعريءَ جي بُلنديءَ تي آهي. ليکڪ چوي ٿو ''اَدب عبادت آهي، جيڪو اَديب اِنعام گهري وٺي ٿو، اُهو واپاري آهي.'' شاعر تہ چوندو :

''جڳہ ميڙيا ٺامي جا ٽڪرا،
مون ميڙيا گيتن جا موتي.'' گوورڌن ڀارتي

شاعري تہ هڪ گل مِثل آهي، جنهن جي مهڪ هرڪو پيئو ماڻي.

هولارام هنس ڪيترائي ڪتاب لکيا آهن، جن ۾ ڪهاڻيون، مضمون، يادگيريون ۽ خاڪا لکيل آهن. گهڻا مضمون

پري کان ئي شاعر لڳندو هو. هن جي انقلابي شاعريءَ جا ٻه چار ڪتاب سنڌ ۾ ضبط ڪيا ويا هئا. جي ايم سيد ڪيس ”سنڌ جي آتما“ ڪوٺيو آهي. اياز پنهنجي شاعريءَ ۾ مسلسل تجربا ڪندو رهيو ۽ سنڌي شاعريءَ ۾ اياز ٻڙ جي وڻ مثل ڇانيل آهي.“

”اياز چوندو هو ته جيڪڏهن عورت ۽ شراب مان هڪ کي چونڊڻو پوي ته مان جيڪر شراب کي چونڊيان ۽ جيڪڏهن شراب ۽ ڪتاب مان هڪ کي چونڊڻو پوي ته مان جيڪر ڪتاب کي چونڊيان.... اياز جو مطالع گهڻو هو. هن لاءِ ذات کان به سچ ۽ پيار وڌيون شيون هيون. اياز سورٺ، نوري، سسئي، سهڻي، ليلا، مومل، موکي، مارئي جهڙن ناج سنڌي ڪردارن کي جديد دؤر ۾ جديد نمونني لکي، جديد دؤر جي مسئلن مؤجب ٺمڪايو ۽ ڦمڪايو. هن سوين نوان رديف ۽ ڪافيه ڪتب آندا. هن پنهنجي سنڌي ٻوليءَ کي مالا مال ڪيو، هن رومانوي شعر به لکيو، نيون تشبيهون، ترڪيبون، استعارا ۽ اصلاح ڪتب آندا.

”مسرت جا ڏينهڙا، ڪکر ڪتيءَ جا،
ٻاڇا بستيءَ جا، ڪاري ڪارونيار ۾.“

بيت ۽ وايون سندس پياريون صنفون رهيون. اُن ڪانپوءِ هائڪو، غزل، نظم، گيت نظم وغيره به لکيائين. اياز جي شعر ۾ خيال جي اُڏام ۽ اونهائي هئي. هوُ هڪ عظيم انسان ۽ انسان جو دوست هو. اياز جي دل ۾ ورهاڱي جو درد سمايل هو. کيس سنڌ لاءِ ازحد پريم هو. هڪ غزل جي مطلع ۾ چوي ٿو:

”ساڳ پنهنجو پلي، سنڌ پو ٻي پلي،
ٻاڳ واري سدا پونءِ تي پر جهلي.“

سنڌي ٻولي اياز کي ٻين سڀني ٻولين کان وڌيڪ پياري هئي. هڪ بيت ۾ چوي ٿو:

”پنهنجي ٻوليءَ ۾ ميان! جڏهن چوندين ماءُ،
توکي امڙو ساءُ ڏيندي ٻي ٻولي ڪٿي!“

ڪل ملائي شري هولارام هنس هيءُ ڪتاب لکندي وڏي محنت ڪئي آهي. جنهن لاءِ کيس داد هجي. ڪتاب ۾ ڏنل سڀيئي مضمون عظيم شاعر شيخ اياز جي شاعريءَ جي ڪئين ڪُنڊن کي اُجاگر ڪن ٿا. ڪتاب پڙهندي لڳي ٿو ته ليکڪ اياز جي نثر توڙي نظم جي لڳ ڀڳ سڀني ڪتابن جو مطالع ڪيو آهي. جن جي لسٽ به صفحه 129 تي ڏني اٿائين.

•••

3) ”عظيم شاعر شيخ اياز“

-ڪيمن يوُ مولاڻي

ڀارت جي سنڌي اديبن ۽ اخبار نويسن کي اها شڪايت آهي تہ سنڌي ٻولي پڙهڻ وارا ڏينهون ڏينهن گهٽجندا ٿا وڃن. تنهن هوندي بہ هتي سوين سنڌي ڪتاب سنڌي لپيءَ ۾ ڇپجن ٿا ۽ ڪئين روزانيون، ماهوار، هفتيوار اخبارون، مخزنو ۽ رسالا سنڌي لپيءَ ۾ ڇپجي ظاهر ٿين ٿا. ممبئيءَ جي بيسٽ سنڌي سڀا بہ هر سال سنڌي لپيءَ ۾ ڪتاب ڇپائي ٿي جيڪي اڪثر شري هولارام هنس جي قلم جي پيدائش هوندا آهن. اڳي سڀا ٻين ليکڪن شاعرن جا ڪتاب بہ ڇپائيندي هئي جن مان ڪن کي مرڪزي ساهتيہ اڪادميءَ جا انعام بہ مليا هئا. پر هاڻي الائي ڇو ٻين ليکڪن شاعرن جا ڪتاب ڪو نہ ٿي ڇپائي خير.تازو مون وٽ هولارام هنس جو لکيل ڪتاب ”عظيم شاعر شيخ اياز“ پهتو آهي. هولارام هنس شاعر ڪونهي پر ليکڪ آهي پر لڳندو آهي تہ هن جو رجحان شاعريءَ طرف ڪاجهہ وڌيڪ آهي. هن ڪان اڳ بہ هن ہ ڪتاب ”عظيم شاعر شيام“ ۽ ٽي عظيم شاعر (شاه، شيڪسپئير ۽ مها ڪوي ڪاليداس) لکي ڇپايا هئا. جن مان ”عظيم شاعر شيام“ تي سنڌي ٻولي وڪاس پريشد پاران ڪيس انعام بہ عطا ڪيو ويو هو.

مذڪور ڪتاب ۾ شيخ اياز جي جيوني، اياز بابت تخليقڪارن جا رايا، اياز جي جيون جو فلسفو، سنڌس ڏين سميت مٿس لکيل 27 مضمون ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن. ڪتاب جي ”پيش لفظ“ ۾ چيو ويو آهي تہ ”شاعري ڪندي اياز (1997-1923) فيلسوفن وانگر سوچيو آهي تہ جڏهن انسان مري وڃي ٿو تہ هن جو ڇا ٿو ٿئي؟ پنر جنم آهي يا نہ؟ موڪش ڇا آهي؟ جيو آتما جو پرم آتما سان ڪهڙو لاڳاپو آهي؟ دک ۽ سک ڇا آهي؟ ڪي منظرپسي، هن کي ائين ٿو محسوس ٿئي تہ هن اُنهن کي اڳ ۾ بہ ڏٺو آهي. ان جو مطلب ٿيو تہ هن پنر جنم ورتو هو! اياز چوي ٿو:

”جڻ مون مان ٿي ڪا اچي، اڳئين جنم جي رڙ،
مون کي ائين نہ تڙ، جي مان توڏي گهوُريان.“ (بيت)

اياز جي جيوني لکندي ٻڌايو ويو آهي تہ ”اياز کي پنهنجي ملڪ جي مٽيءَ ۾ ماٺهن سان مجنوءَ جهڙي محبت هئي. شاعريءَ سان جنون جي حد تائين لڳاءُ هو. شاعري ئي هن جي نجات هئي.شاعراڻو مزاج هوس.

BEST SINDHI SABHA MUMBAI

(1958 to 2012)

۱. سڌريل زمانو ۽ بگڙيل پيار (ناول)	سندر حشمتراء
۲. چڀل (ناول)	,, ,,
۳. پريشان پتنگ (ناول)	,, ,,
۴. ڪپه ۽ باه (ناول)	ڊاڪٽر ارجن سڪايل
۵. راجڪماري گيتا (ناول)	,, ,,
۶. تپسيا ٽٽي پيئي (ناول)	,, ,,
۷. خوشبوء- ۱۹۸۷	ٽاڻه ادبي ڪلاس جا ليڪ
۸. خوشبوء- ۱۹۸۸	,, ,, ,,
۹. تيرٿ درشن ۽ فڪر	تيرٿ سڀاڻيءَ جي جيوني، فن ۽ فڪر
۱۰. پلڪ پلي	واسديو نرمل
۱۱. مس رينا	,, ,,
۱۲. ڪچا ڌاڳا پڪي ڏور (ڪهاڻيون)	ڪمل پياسي
۱۳. اُماس (ناول)	ڊاڪٽر چندولعل جئسنگهاڻي
۱۴. گيان گنگا	جئرام چيلاڻي
۱۵. نه لعليٰ نه مجنوُ (ڪهاڻيون)	ڪيرت ٻاٻاڻي
۱۶. چونڊ سنڌي ڪهاڻيون	(تارا ميرچنداڻي، گوبند پنجابي، گوپال ٺڪر، جينت ريلواڻي ۽ رينا شهاڻي وغيره)
۱۷. شيشي جا گهر (ڪويتائون) (ساهت اڪاڊمي اِنعام حاصل ڪيل ڪتاب)	گوورڌن ڀارتي
۱۸. موکي (غزل)	ارجن حاسد
۱۹. احساس (غزل)	ڀڳوان هوش
۲۰. آئينا ۽ عڪس (هائيڪو)	پريو وفا
۲۱. ڀڳت (ڪويتائون)	ڊاڪٽر پريم پرڪاش
۲۲. روحن سان ملاقات (روحن تي ڪهاڻيون)	هولارام هنس
۲۳. بر مڙيوئي بوء (ڪهاڻيون)	,, ,,
۲۴. ٽي عظيم شاعر (شاه، شيڪسپيئر ۽ ڪاليداس)	,, ,,
۲۵. ڪاميابي ڪيئن حاصل ڪجي؟	,, ,,
۲۶. ماستر صاحب (طنز ۽ مذاق)	,, ,,
۲۷. ڪرم يوگي (ناول)	,, ,,
۲۸. عظيم شاعر شيام (مضمون)	,, ,,
۲۹. سنڌي ناول ۾ مالهيءَ جي يگاني دين (مضمون)	,, ,,
۳۰. سنڌ جون هستيون	پروفيسر پوپٽي هيراننداڻي
۳۱. سرهي مشڪ (ڪهاڻيون)	پروفيسر پوپٽي هيراننداڻي
۳۲. سِنڌ جي سورمي	(ماهتاب محبوب جي جيوني، فن ۽ فڪر)
۳۳. اُمنگن جا آبشار (مضمون)	پروفيسر ايشوري جوتواڻي
۳۴. محبت جو مينهن (ڪهاڻيون)	مايا راهي
۳۵. اڪيلو چنڊ (ڪويتائون)	هري دلگير
۳۶. آڌي رات ڏنو مون جاڳي حد بيحد جي سرحد ساڳي (فلاسافي)	هولارام هنس
۳۷. ڪهاڻيون هنس جون	,, ,,
۳۸. جا چتايم چت ۾	موهن گيهاڻي

هنس ساهتيہ (1980 to 2012)

هولارام رهندومل هسيجا (هولارام هنس) جنم ١٥ جون ١٩٣۴، قمبر لاڙڪاڻو (سنڌ) عظيم شاعر شيام تي ليکڪ کي NCPSL جو اوارڊ مليو آهي ۽ هن جي ساهتيڪ دين تي هن کي آر جي آڏواڻي اوارڊ عطا ٿيل آهي.

ساهتيہ:-

(١) پايل (٢) روحن سان ملاقات (٣) سرهاڻ جو سفر- آتم ڪٿا هڪ اديب جي (۴) برمڙيوئي بوءِ (۵) ٽي عظيم شاعر، (شاهه، شيڪسپيئر، مها ڪوي ڪاليداس، (٦) عظيم شاعر شيام (٧) ڪهاڻيون هنس جون (٨) ساهتيہ ۽ ساهتيڪار (٩) ٽفن ليٽ تہ ٽرين ليٽ (١٠) امانت (١١) ماستر صاحب (١٢) ڦوڪٽن وارو ۽ ميري (١٣) ڊائريءَ جا ورق (١۴) سنڌي ناول ۾ گوبند مالهيءَ جي دين. (١۵) سنڌي شاعريءَ جو سفر (١٦) عظيم شاعر شيخ اياز. (١٧) عظيم شاعر تاجل بيوس.

(نوٽ: ”ٽي عظيم شاعر“- سنڌ ۾ بہ شايع ٿيو آهي)

فلاسافي:-

(١) آڌي رات ڏنو مون جاڳي، حد بيحد جي سرحد ساڳي (٢) فلاسافي جيون جيئڻ جي (٣) نرتڪي (۴) ميرا (۵) هر سوال جو

1) Journery of Fragrance (Autobiography)
2) Secrets of Happy and Successful Life
3) Baloon walla
4) Narayan Shyam
5) Eastern and Western Wisdom (Edited by Hans)

Translators : 1) Dr. Prof. S. M. Israni
2) Shri M. S. Lulla

Hindi:

१) तीन श्रेष्ठ कवि २) पायल ३) रहस्य सखी और सफल जीवन के ४) टिफन लेट तो ट्रेन लेट

Translators : 1) Shri RahdhaKrishan Chandwani
2) Shri Hari Mohan Sharma 3) Smt. Maya Rahi

Marathi :

१) मोती आणि इतर सिंधी कथा
२) सुखी आणि सफल जीवनाचे रहस्य
३) आशावादी जीवन कसे जगाल

Translators : Prof. Lachhman Hardwani
& Prof. Hemant Gokhale

"مددي ڪتاب"

1) جڏهن يون ۽ پٽي — تاجل بيوس
2) انبن جهليو ٻور — تاجل بيوس
3) سرجيندر ساٽيه جا — تاجل بيوس
4) سنڌ منهنجي اَمان — تاجل بيوس
5) ڪاچي متان ڪونج — تاجل بيوس
6) ڪنڌيءَ ڪوئنر ترن — تاجل بيوس
7) ڪنڌيءَ اَڪ ڦلاريا — تاجل بيوس
8) صحرا سترجڻ — تاجل بيوس
9) تنهنجا نيڻ غزلَ — تاجل بيوس
10) وڏا وَڻ وَٽڪار جا — شيخ اياز ۽ تاجل بيوس
11) انٽرنئشنل سنڌي ساهتيہ سيمينار 2008 ارجن حاسد
12) سنڌي ادب ۾ بعد جديديت ڊاڪٽر روي پرڪاش ٽيڪچنداڻي
13) ورهاڱي ڪانپوءِ سنڌي غزل جو هئنڊ بوڪ واسديو موهي
14) آزاديءَ کان پوءِ سنڌِي غزل جي ائنٿالاجِي ارجن حاسد
15) چپ انجيل جي حاشين جهڙا — تاجل بيوس
16) سون سريڪا چار سين (سنڌ، سنڌو، سيد ۽ سن) تاجل بيوس
17) سنڌي غزل — ارجن شاد
18) شاعر جي نوٽ بوڪ تان شيخ اياز
19) ٽڪرا ٽٽل صليب جا — شيخ اياز
20) پيهي منجهہ پاتاو — گوورڌن گهايل
21) ڪڇ ۽ ڪوڏيون — ارجن چاولا
22) فنِ تحقيق ۽ اُن جا اُصول — ڊاڪٽر بلديو مٽلاڻي

۲۳) علم عروض ۽ چند وديا — اِندر پوجواڻي

●●●

۳۹. فلاسافي جيون جيئڻ جي	هولارام هنس
۴۰. ساهتيه ۽ ساهتيڪار	,, ,,
۴۱. نرتڪي	,, ,,
۴۲. ڊائري ءَ جا ورق	,, ,,
۴۳. آتم ڪٿا هڪ اديب جي	,, ,,
۴۴. ميرا (ناول)	,, ,,
۴۵. ٽفن ليٽ ته ٽرين ليٽ	,, ,,
۴٦. پيهي ويو پرلاءُ ۾	ڪرشڻ راهي
۴۷.سنڌي شاعري ءَ جو سفر (قاضي قادن کان اڄ تاءِ)	هولارام هنس
۴۸. جي گهر اچين مون	,, ,,
۴۹. عظيم شاعر شيخ اياز	,, ,,
۵۰. ڪهاڻي ڪنعيالعل جي	,, ,,

- ترجما -

سنڌي،

ڪتاب جو نالو	ليکڪ	ترجمان
۲٦. شرابي نگاهون	(امرتا پريتم)	هوندراج بلواڻي
۴۷. ببلي	(شورام ڪرانت)	بهاريلعل ڇاٻڙيا
۴۸. ڊونگه	(بنگالي ناول)	,, ,,
۴۹. بنگالي ڪهاڻيون		,, ,,
۵۰. نچڪيتا جي ڪهاڻي	(هندو گرنٽ مان)	سگهن ۽ ڦتن
۵۱. ڪفن	(منشي پريمچند)	پورن چينواڻي
۵۲. ديش ڀڳت	(پرل بڪ)	تيرٿ سپاڻي

مرهٽي

۵۳. موتي آٿي اتر سنڌي ڪٿا	(هولارام هنس)	پروفيسر هردواڻي
۵۴. سکي آٿي سڦل جيو ناچيه رهسيه	,, ,,	,, ,,
۵۵. آشاوادي جيون ڪسي جڳال		پروفيسر گوکلي

هندي،

۵٦: تين سريشٽ ڪوي	(هولارام هنس)	راڌاڪشن چاندواڻي
۵۷. پايل (ڪهاڻيون)	,, ,,	,, ,,
۵۸. رهسيه سکي اور سڦل جيون ڪي	,, ,,	هري موهن شرما
۵۹ ٽفن ليَٽ تو ٽرين ليٽ	,, ,,	مايا راهي

انگريزي،

۵۹. سنڌي شارٽ اسٽوريز	(چوند سنڌي ڪهاڻيڪار)	ڊاڪٽر ايسراڻي
٦۰. سنڌي اسٽوريز (بلون والا)	(هولارام هنس)	,, ,,
٦۱. جرني آف فرگرنس	,, ,,	,, ,,
٦۲. سيڪريٽس آف هئپي ائنڊ سڪسفل لائيف	,, ,,	ايم. ايس. للا
٦۳. آپٽيمسٽڪ ائروچ	,, ,,	,, ,,
٦۴. نارائڻ شيام	,, ,,	,, ,,

’شيشي جا گهر‘ ۽ ’ڀڳت‘ ڪتابن تي ليکڪن کي ساهت اڪاڊمي اَوارڊ عطا ٿيو آهي ۽ ’محبت جو مينهن‘ ۽ ’عظيم شاعر شيام‘ ڪتابن تي اين.سي.پي.ايس.ايل جو نئشنل اَوارڊ ليکڪن کي مليو آهي.

Manoj Samtani

MONI's

Bar & Restaurant

With Blessings from

Late Dada Thakurdas Kursija

13th January 1945 - 27th January 2008

عظيم شاعر تاجل بيوس

ورهاڱي کانپوءِ سنڌ جا ٽي عظيم شاعر شيخ اياز، اُستاد بخاري ۽ تاجل بيوس

عظيم شاعر تاجل بيوس (1938-2008) سنڌ جي حال، ماضيءَ ۽ مستقبل ۾ ٽپيون هنيون آهن. هيءُ فنڪار سنڌ جي پيڙا جو پرلاءُ آهي. هن ڏات ڏٽيءَ جي شاعري قديم ۽ جديد سنڌي شاعريءَ جو مهراڻ آهي. هن جا ڪومل ۽ قوت وارا شعر، سنڌ جي ٻهراڙيءَ جو حُسن يا شاهڪار آهن. هن سرجڻهار جو ڪردار قوميت کان وڌيڪ انسانيت ڏانهن جُهڪيل آهي. هن ٻوٽاٽي شاعر تي شاعري ائين اُڀرندي هئي، جئن وڻ تي سياويڪ نمونٽي پن اُڀرندا آهن. هن تخليقار جي تخليق، سنڌي فڪر ۽ فن جو سنگم آهي. هن جي شاعري، اَزل ۽ اَبد جي وچ ۾ پُل آهي. شروعاتي حياتيءَ جو وڏو حصو، هن ٻهراڙيءَ ۾ گذاريو آهي. بيوروڪريٽ هوندي به، هارين ۽ پورهيتن جو سردار آهي.

سنڌ ۾ اياز، تاجل ۽ بخاريءَ جي شاعري امر جوتي آهي، جنهن کي گهٽنائون ۽ هوائون وسائي نه سگهنديون! هنن جيڪا ديگ چاڙهي اُن جو ڍڪ به هنن ئي لاٿو.

هند ۾ ته عظيم شاعر نارائڻ شيام ڌرو تاري مثال آهي. جنهن لاءِ ستايل سڪندر فرمايو آهي:

''ويهين صديءَ جو هو وڏو شاعر اياز
پر پڙهي ناهي ڏٺو تو شيام کي.''

هولارام هنس